

13.774

1

OSZK

OSZK

OSZK

Central Szekesfehervar Library

61

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

STRINDBERG ÁGOST
EGY LÉLEK FEJLŐDÉSE

I.

A CSELÉD FIA

A SVÉD EREDETI HETEDIK
KIADÁSÁBÓL FORDITOTTA

MIKES LAJOS

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST
DICK MANÓ KIADÁSA

MINDEN JOG FENTARTVA

A FORDÍTÓ BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSE AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

Strindberg munkái közül igen kevés jelent meg magyar nyelven, s ami megjelent, javarészt azt sem svéd nyelvből, hanem németből fordították, úgyhogy a magyar közönség voltaképpen az elnémetesített Strindberget ismeri. Schering Emil, Strindberg összes műveinek német fordítója, érdemes munkát végzett ugyan, de fordítása a komoly magyar műfordítás mértékével mérve, nem elég lelkiismeretes: sok helyütt pontgyola, sőt helyenként vakmerően csonkító.

Sajnos, a magyar műfordítás színvonala az utóbbi években, de legfőként napjainkban, nagyon lesülvedt. Üzletre éhező zugkiadók kegyelméből magyarul nem tudó, idegen nyelveket nem értő kufárok csapata vetette rá magát minden írói hivatottság nélkül a fordító-mesterségre, s a befűre szomjazó, jóhiszemű, naiv magyar olvasót silány fordítások szennyes áradata ostromolja. A kiadók egyrésze ma már egyáltalán nem törődik vele, van-e irodalmi értéke a fordításnak, amelynek kiadására vállalkozik; nem ragaszkodik hozzá, hogy a fordító eredetiből fordítson, hanem ő maga osztja ki az angol, francia, orosz vagy másnyelvű író munkáját rossz német fordításban legtöbbször németül sem igen tudó léha tollforgatóknak lefordításra, és kikötése csak annyi, hogy a fordítás gyorsan elkészüljön, mert ki kell használni a könyvkiadói konjunktúrát. Nem

tudom, miként lehetne védekezni ez ellen a kiadói és fordítói kalózhadjárat ellen, de úgy érzem, ideje volna, hogy mindazok, akik szívéükön viselik a magyar műfordítás nemes hagyományait, közös akcióban egyesüljenek és a kritika kiméretlen korbácsával próbálják megoltalmazni a magyar kulturát ettől a veszedelemtől.

Mikor másfél évvel ezelőtt vállalkoztam rá, hogy Strindbergnek talán legértékesebb munkáját: kilenc kötetes önéletírását lefordítom, még nem tudtam svédül; de természetesen egy percre sem gondoltam arra, hogy a nagy svéd író németből fogom fordítani. Mint hogy az önéletírás ötödik kötetét, első házasságának a történetét, Strindberg nem svédül írta meg, hanem francia nyelven (ez a kötet még ma sem jelent meg svédül!) s később ő maga rendezte sajtó alá ennek a kötetnek a német fordítását is: először ezt a kötetet fordítottam le *Vallomások* címmel. A kötet francia címe: *Le plaidoyer d'un fou*, német címe: *Die Beichte eines Toren*. Közben megtanultam svédül, úgyhogy hozzáfoghattam immár az önéletírás többi kötetének a fordításához.

A német fordítás az eredeti kilenc kötetét — teteemes kihagyások árán — hét kötetbe vonta össze. Kihagyta a többi között Strindberg több előszavát és utóiratát, s kihagyott például az első kötetből mintegy másfélívnyi szöveget, az apróbb változtatásokat, félreértéseket és elírásokat nem is említve. Minthogy én hűen ragaszkodtam a svéd eredetihez, a magyar olvasó most jut hozzá az első teljes Strindberg-önéletrajzhoz.

Strindberg önéletírása kilenc kötetének ezt a címet adta: *Egy lélek fejlődésének története*. A német fordító ezt a címet elhagyta és az önéletírás egyik kötetének címéül használta fel, amelyben két svéd kötetet olvasztott össze egy kötetté. Én természetesen meg-

tartom Strindberg összefoglaló főcímét, de csak így: *Egy lélek felődése*. Önéletírásnak szebb címe talán el sem képzelhető. A német kiadás első kötete: *Der Sohn einer Magd*, ugyancsak két svéd kötetnek az összeolvasztása. Nálam a két kötet megmarad két külön kötetnek. Összesen kilenc kötet lesz tehát az önéletírás magyar fordítása.

Budapest, 1919 februárjában.

MEGJEGYZÉS A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Örülök, hogy most, mikor *A cseléd fia* új kiadásban jelenik meg magyar nyelven, módomban van ugyanezen a helyen megállapítani, hogy az elmúlt két év alatt a magyar műfordítás általában újra irodalmi színvonalúvá lett. Legjelesebb költőink és íróink munkájának köszönhető ez, akik számos külföldi alkotás klasszikus fordításával gazdagították az utóbbi időben irodalmunkat. A zúgkiadók jórésze eltűnt immár, s velők együtt merültek vissza az ismeretlenség homályába azok a fordító mesteremberek is, akiknek neve két évvel ezelőtt még oly sűrűn szerepelt a kiadói konjunktúrán élősködő férckiadványokon.

Megjegyzem végül, hogy *Strindberg önéletírásának* magyar fordításával még az idén elkészülök. A kilenc kötetből eddigelé hét kötet jelent meg. Karácsonyig megjelenik a két utolsó kötet is.

Budapest, 1921 júliusában.

A fordító.

ELŐSZÓ A CSELÉD FIÁHOZ

Egy hatvanesztendő ember sorsnak a története ez. Az első részeket* körülbelül negyven esztendő koromban irtam, még pedig, mint akkor hittem, a halál küszöbén, mert fáradt voltam, nem láttam többé semmiféle célját a létnek, fölöslegesnek, félrelököttnek tartottam magamat. Akkor ugyanis egy félig istentelen ember vigasztalan világfelfogásában éltem, de le akartam zárni mégis életem könyvét és át akartam tekinteni a helyzetet, sőt talán szabadulni is akartam részben helytelen vádaktól. Munkaközben rájöttem, hogy valami terv és szándék mégis csak van tarka életemben, és kedvet kaptam újra az élethez, főként mert kíváncsi voltam rá, hogy mi lesz és minő véget fog érni egy ilyen élet.

Idegen országban éltem, felejtve és elfelejtetten, teljesen belemerülve a természettudományokba, miután abbahagytam az írást, amikor 1896-ban fejlődésem oly korszakába jutottam bele,

*) *A cseléd fia. — A forrongás évei. — A vörös szobában. — A szerző. (Strindberg jegyzete.)*

amelyet *Inferno*-nak neveztem el. És ezzel a címmel jelent is meg 1897-ben az a könyvem, amely fordulóponttá lett életemben. A *Legendák* folytatta 1898-ban annak a pusztulásnak leírását, amelyet elszenvedtem, és amely folyamat után kirobbant az az erőszakos termékenység, amely azóta csaknem számtalan dráma, költemény és regény alkotásában nyilvánult meg.

*

Sok szerző-típussal találkozunk itt, de mindegyike egyenértékű kifejezője a maga fejlődési korszakának, a korszak mozgalmaival, ellenmozgalmaival és tévedéseivel egyetemben. Ha most neki ülnék és kihuznám vagy megváltoztatnám mindazt, amit helyteleníték és utálok, akkor ez meghamisítása volna a szövegnek. Éppen ezért ezeket az okmányokat csaknem úgy adom ki, ahogy létrejöttek. Sokat tűnődtem rajta, helyese újra világgá bocsátanom ezeket a gyujtogató nyilakat. De érett megfontolás után megállapítottam, hogy ez a cselekedet legalább is közönbös. Azt, akinek tiszta fogalma van az erkölcsről, és akinek világos a felfogása a legfőbb dolgokról, szofizmak félre nem vezethetik; aki pedig a bomlás állapotában van, aligha fog támaszt találni ezekben az immár megcáfolt dedukciókban.

Vajjon valóban a szerző kísérletezett-e, mint ahogy néha hitte, különböző álláspontokkal, illetve ő maga testesült-e meg, polymerizálódva, különböző személyiségekben, vagy pedig valamely

kegyes gondviselés kísérletezett-e a szerzővel: döntse el a szövegek alapján a felvilágosodott olvasó. Mert a könyvek nagyon őszintén íródtak le, de persze nem teljesen, mert hisz ez lehetetlenség. Vallomások vannak itt, amelyeket senki sem kívánt, bűnök vállalása, amelyek talán nem is voltak annyira veszedelmesek, minthogy a szerző néma gondolatait is bünteti. Meglehetősen földi a valóságot mindaz, amiről beszámolok, de teljesen pontos nem lehettem. Amikor végigolvassom például hatvanéves koromban azt, amit negyvenéves koromban írtam, rábukkanok itt-ott olyasmire, ami szinte ismeretlen előttem, mintha nem is velem történt volna meg. Elfelejtettem tehát bizonyos részleteket gyermekkoromból, az utolsó húsz esztendő alatt, de csaknem bizonyos vagyok benne, hogy emlékeztem rájuk negyvenéves koromban. Aztán meg minden történetet sokféleképpen lehet elmondani, különböző szempontból lehet megvilágítani, színezni és tompítani. Ha ráakad az olvasó itt-ott olyan történetre, melyet másként mondtam el, mint egyéb írásaimban, ahol megismételtem, jusson eszébe az, amire most utaltam.

Hosszú, változatos életemnek az analízise ez, író-voltom alkotóelemeinek a nyersanyaga. Aki az eredményt akarja látni, olvassa el a *Kék könyvet*, amely életemnek a szintézise!

A szerző.

A CSELÉD FIA
EGY LÉLEK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE
(1849—1867)

I.

FÉLŐSEN ÉS ÉHESEN

A negyvenes évek véget értek. A harmadik rend, amely Svédországban az 1972. évi forradalom révén vívott ki magának egynémely emberi jogot, most kapta meg azt a figyelmeztetést, hogy van negyedik és ötödik rend is, amely szintén előbbre akar jutni. A svéd polgárságot, amely III. Gusztávot a maga királyi forradalma alkalmával támogatta, régen befogadta már magába a felsőosztály, Bernadottenak, az egykori jakobinusnak, a nagymestersége alatt. Ez a polgárság ellensúlyozta a nemességet és a hivatalnoki kart, amelyeket Károly János a maga proletár ösztöneivel gyűlölt és tisztelt. Negyvennyolc esztendei vonaglás után a mozgalom I. Oszkárnak, a felvilágosult kényúrnak, a kezébe került. Ez belátta, hogy a forradalommal szemben hiábavaló minden ellenállás és éppen ezért reformok megvalósítására akarta felhasználni az alkalmat, hogy kedveltte tegye magát. Magához fűzi a polgárságot, amelyben ipari szabadságot és szabad kereskedelmet biztosít számára, természetesen bizonyos korlátozásokkal; fölfedezi a nő hatalmát és megadja a lányoknak ugyanazt az örökjogot, mint a fiúknak, anélkül azonban, hogy a fiúknak, mint jövőendő családtartóknak, a terhén könnyítene.

Kormány a polgári rendre támaszkodik, míg a nemesség Hartmansdorffal és a papság az ellenzékot alkotja.

A társadalom még osztályokból áll, meglehetősen természetes csoportokból, amelyek hivatás és foglalkozás szerint különülnek el és egymást sakkban tartják. Ez a rendszer megóv bizonyos látszólagos demokráciát, legalább a magasabb osztályokban. A közös érdekeket, amelyek a felsőbb köröket együvé tartják, még nem fődözték fel; és nincs még meg az új csatarend, amely felső és alsóosztály szerint tagozódik.

Éppen ezért nincsenek még a városban sem külön negyedek, amelyekben a felsőosztály lakja az egész házat s amelyeket nagy bérösszegek, urasági feljárók és szigorú portások különítenek el. Így aztán a Klára-temető mellett lévő épület, bárha fekvése előnyös és értéke fetemesre becsült, az ötvenes évek elején még teljesen demokratikus családi ház. Négyszögű épület egy udvar körül. Az utcai frontját földszint a báró lakja, első emeletét a tábornok, második emeletét az igazságügyi tanácsos, aki háziúr, harmadik emeletét a fűszerkereskedő és negyedik emeletét a megboldogult Károly János király nyugalmazott szakácsa. A bal udvari szárnyon az asztalos lakik, a házmester, aki szegény ördög; a másik szárnynak a bőrkereskedő és néhány özvegy a lakója; a harmadik szárnyon a kerítőnő lakik a lányaival.

A nagy épület harmadik emeletén ébredt a kereskedő és a cseléd fia öntudatra és az életnek, valamint az élet kötelességeinek tudatára. Első érzései, amelyekre még később is emlékezett, félelem és éhség voltak. Félt a sötétben, félt a veréstől, félt bármit is rosszul csinálni, félt

elesni, félt lökdösödni, félt útban állni. Riadozott a fivérek öklétől, a cselédek cibálásától, a nagyaanya korholásától, az anya virgácsától és az apánádpálcájától. Félt a tábornok legényétől, aki csúcsos sisakban, oldalfegyveresen odalent állt a tornácon; félt a házmestertől, mikor az udvaron játszott a szemétláda mellett; félt az igazságügyi tanácsostól, aki háziúr volt.

Egész sora volt fölötte a hatalmasoknak, előjogokkal: a fivérek korával járó előjogoktól kezdve az apa legfőbb biróságáig; efölött állt azonban a házmester, aki a haját cibálta és mindig a háziúrral fenyegetőzött; de ez csak ritkán volt látható, mert falun lakott s talán éppen ezért féltek is tőle leginkább. De valamennyiök fölött állt — még a sisakos legény fölött is — a tábornok; főként mikor egyenruhában távozott hazulról, háromszögletes, tollas kalapban. A gyermek nem tudta, mi fán teremhet a király, de azt tudta, hogy a tábornok a királyhoz ment. A cselédek sok mindent meséltek is a királyról és megmutatták a király majmát. Az anya elimádkozta előtte az Istenhez az esti imát is, de az Istenről nem lehetett tiszta fogalma a gyermeknek; csak annyit sejtett, hogy az Isten bizonyosan nagyobb úr még a királynál is.

Ez a félelem valószínűleg nem lett volna eredendő sajátossága a gyermeknek, ha azok a viharok, amelyeket a szülők átéltek, mikor az anyja méhében viselte őt, nem befolyásolták volna különösképpen. És alaposan kijutott nekik a viharokból. Három gyermekük született az esküvőjük előtt. János pedig házasságuk kezdetén jött a világra. Nem igen volt szívesen látott vendég, annál kevésbbé, minthogy születését csőd előzte meg, úgy hogy kifosztott háztartásba született bele, amely-

ben az egykori jómód helyett most már csak ágyak, asztalok és székek voltak. Apjának fivére ugyanakkoriban halt meg, még pedig úgy, mint az apa ellensége, mert az apa nem akarta szabad kapcsolatát felbontani. Az apa szerette ezt a nőt és nem tépte el a köteléket, hanem megszillárdította az egész életre.

Az apa zárkózott természetű volt és talán éppen ezért erős akarátú. Születésénél és nevelésénél fogva arisztokrata volt. Volt egy régi családja, amely a XVII. században nemesi ágra utalt vissza. Később lelkészek voltak az apai ősök, az egész jámtlandi apai ág, északsvéd és talán finn vérből. Majd keveredett a vérük. Az apa anyja német eredetű volt, egy asztaloscsaládból. Az apa apja füszerkereskedő volt Stockholmban, feje a polgárőrségnek és tekintélyes szabdkörműves, egyben Károly János király tisztelője. (Vajjon a franciát tisztelte-e benne, a marsallt, vagy Napoleon barátját, még eldöntetlen.)

János anyja egy szegény szabónak a lánya volt. Mostohaapja eleinte mint cselédet, később mint pincérlányt küldte ki az életbe. Ebben a minőségben fődözte fel őt János apja. Az anya ösztönénél fogva demokrata volt, de az urára fölnézett, mert ez „jó családból” való volt, és szerette őt, vajjon mint megmentőjét, mint férjet vagy családeltartót, nem tudni és bajos is volna megállapítani.

Az apa tegezte a szolgákat és cselédeket, akik urazták őt. Bukása dacára sem csatlakozott az elégtelenekhez, hanem vallásos rezignáció mögé sáncolta el magát: az Isten akarata volt. És el is szigetelte magát az otthonában. Azonkívül nem tett le soha arról a reményről sem, hogy még újra a magasba juthat.

De alapjában arisztokrata volt, még ami a szokásait illette is. Arcának jellege megneemesült: simára borotvált, finom bőrű arc volt Lajos Fülöp-hajjal. Hozzá szemüveget viselt, mindig finoman ruházkodott és szerette a tiszta fehéreneműt. A szolgának, mikor az apa csizmáját tisztította, keztyűt kellett felhuznia — mert a keze sokkal piszkosabb volt, semhogy az úr csizmájába dughatta volna.

Az anya lelke legmélyén demokrata maradt. Mindig egyszerűen, de tisztán öltözködött. Azt akarta, hogy a gyermekein mindig egészséges és tiszta legyen a ruha, de ennél többet nem akart. Bizalmas volt a cselédséggel és azt a gyermekét, aki udvariatlanul bánt valamelyik cseléddel, a pusztá panasz alapján nyomban megbüntette, anélkül, hogy az esetet megvizsgálta volna. A szegényekkel mindig könyörületesen bánt és bármennyire szűkös volt is a háztartása, sohasem eresztett el koldust egy kis étel nélkül. Valamennyi vén dajka — számszerint négy — gyakran meglátogatta és ilyenkor úgy fogadta őket, mint régi barátnőit.

A vihar félelmesen átgázolt a családon, s a szétszórt családtagok, mint a megriasztott csirkék, együvé bújtak, barátok és ellenségek összevissza, mert érezték, hogy szükségük van egymásra és hogy kölcsönösen védelmezhetik egymást.

A nagynéni, az apa nővére, két szobát bérelt a lakásból. Özvegye volt egy híres angol feltalálósnak és gyárosnak, aki tönkrement, mielőtt meghalt. A nagynéninek nyugdíja volt, ebből élt két lányával együtt, akiket előkelően neveltetett. Arisztokrata volt. Fényes házat vitt volt, előkelőségekkel érintkezett. A fivérét szerette, de a há-

zasságát helytelenítette, a gyermekeit azonban mégis magához vette, amíg a vihar el nem vonult.

Csipkefőkötőt viselt és kezét csókoltatott magának. Megtanította fivérének a gyermekeit egyenesen ülni a széken, szépen köszönni és választékosan beszélni. Szobáiban több nyoma volt az egykori fényűzésnek és a nagyszámu vagyonos jóbarátnak: egy kipárnázott jakaranda-bútordarab, horgolt huzattal, angol mintájú; néhai férjének mellszobra a tudományos akadémia frakkjában a Vasa-renddel; a falon az apa nagy olajarcképe a polgárőrség őrnagyi egyenruhájában. A gyermekek mindig azt hitték, hogy király volt, mert nagyon sok rendjele volt, amelyekről azonban később kiderült, hogy szabadkőműves-jelvények.

A néni teázni szokott és angol könyveket olvasott.

Egy másik szobában az anya fivére lakott, akinek vegyeskereskedése volt a Széna-téren; továbbá egy unokaöcs, az apa elhunyt fivérének a fia, aki a műegyetemre járt.

A gyermekszobában az anyai nagyanya élt. Kemény öregasszony volt, aki nadrágokat foltozott, blúzokat javított, ábc-ét tanított, ringasztott és pörölt. Vallásos volt és minden reggel nyolc órakor érkezett haza, miután előbb elvégezte reggeli ájtatoskodását a Klára-templomban. Télen lámpással járt, mert gázlámpák nem voltak még, az Argand-féle lámpákat pedig már eloltották.

Tisztában volt a helyzetével, vejét és ennek nővérét valószínűleg nem szerette. Ezek nagyon is finom emberek voltak a számára. Az apa tisztelte, de nem szerette.

Három szobában az apa lakott hét gyermekkel, meg a feleségével és két cseléddel. A bútorzat

jórészt csupa bölcső meg ágy volt. Gyermek-
feküdtek vasalódeszkákon és székeken, gyerme-
kek bölcsőkben és ágyakban. Az apának nem volt
külön szobája, de azért mindig odahaza volt. Soha-
sem fogadta el sok üzletbarátja meghívását, mert
nem hívhatta vissza őket. Sohasem ment kocsi-
mába, soha színházba. Valami sebe volt, amelyet
rejteni és gyógyítani akart. A szórakozása egy
zongora volt. Nővérének egyik leánya eljött min-
den második este, s ilyenkor Haydn szimfóniáit
játszották négykézre. Soha egyebet. Később Mo-
zartot is. Soha semmi modern dolgot.

Mikor a körülmények megint megengedték
neki, volt később egy másik szórakozása is. Virá-
gokat tartott az ablakokban. De csak pelargóniá-
kat. Miért pelargóniákat? Jánosnak később, mikor
idősebb lett és az anyja nem élt már, mindig úgy
rémlett, hogy egy pelargónia mellett vagy egy
pelargóniával együtt látja az anyját. Az anyja
sápadt volt, tizenkétszer feküdt gyermekágyat és
tüdőbajos lett. Az arca valóban hasonlított a
pelargónia áttetszően fehér szirmaihoz, amelyek-
nek tövében vérerek sötétlenek, csaknem fekete
pupillát formálva, feketét, amilyen az anyáé volt.

Az apa csak az étkezések idején mutatkozott.
Szomorú, fáradt, szigorú, komoly volt, de nem
kemény; szigorúbbnak látszott, mint amilyen volt,
mert amikor hazatért, nyomban egész sereg dolgot
kellett elintéznie, amihez nem értett. Aztán meg
a nevét is mindig arra használták fel, hogy ijeszt-
gessék vele a gyermekeket. „Ha a papa megtudja”
— ez verést jelentett. Egyáltalán nem volt hálás
szerep, amelyet kiosztottak neki. Az anyával min-
dig nyájasan bánt. Az ebéd után mindig megcsó-
kolta és megköszönte neki az ebédet. Ennélfogva
a gyermekek megszokták, hogy az anyában lássák

azt, akinek minden jót, és az apában azt, akinek minden rosszat köszönhetnek. Ez igazságtalanság volt.

Az apától féltek. Mikor felhangzott a kiáltás: „Jön a papa!” — a gyermekek mind szétszaladtak és elbújtak, vagy a gyermekszobákba siettek fészkelődni és mosakodni. Az asztalnál halálos némaság volt s az apa csak keveset beszélt.

Az anyának ideges véralkata volt. Fellobbant, de hamarosan megint lecsillapodott. Áránylag elégedett volt az életével, mert fölfelé emelkedett a társadalmi ranglétrán s megjavította úgy a saját, mint az anyja és fivére helyzetét. Reggel az ágyban kávézott; dajkái voltak, s két cseléd és a nagyanya segített neki. Valószínűleg nem is erőltette meg magát túlságosan.

A gyermekek számára azonban mindig maga volt a gondviselés. Levágta a körömszálkákat, bekötötte a megsebzett ujjakat, vigasztalt és megnyugtatót mindig, valahányszor az apa büntetett, noha ő volt a közbürlő. A gyermek kicsinyesnek találta őt, mikor a papának „árulkodott”; tisztelgetet semmiesetre sem szerzett vele magának. Megesett, hogy igazságtalan és heves volt, hogy büntetett, mikor nem volt helyén való, valamelyik cseléd pusztá vádaskodására; de a gyermek az ő kezéből kapta az ételt, tőle kapta a vigasztalást, és éppen ezért szerette őt, míg az apa mindig idegen maradt, inkább ellenség, mint jóbarát.

Ez az apa áldatlan helyzete a családban. Aki mindannyiukról gondoskodik, mindannyiuknak az ellensége. Mikor fáradtan, éhesen, mogorván hazakerülve azt látta, hogy a padló frissen sikált, az étel pedig elfőtt, és valami megjegyzést mert tenni, rendszerint egy kicsit kurta választ kapott.

Szinte kegyelemkenyéren élt a saját házában s a gyermekek elbújtak előle.

Az apa kevésbbé volt megelégedve az életével, mert ő lejjebb csúszott, rontott a helyzetén, lemondásra kényszerült. S ha azt látta, hogy azok, akiket megajándékozott az étellel és akiknek enni adott, elégedetlenek, bizony nem derült jó kedvre.

De hát a család maga nem éppen tökéletes intézmény. A nevelésre senki sem ért rá, s az iskola ott folytatta, ahol a cselédek abbahagyták. A család voltaképpen etető-, mosó- és vasalóintézet volt, de egyáltalán nem volt gazdaságos berendezkedés. Szakadatlan főzés, bevásárlás a piacon, a fűszeresnél, a tejcsarnokban, mosás, vasalás, késményítés és sikálás. Roppant erőfogyasztás néhány személy érdekében. A vendéglős, aki egypár száz embert látott el étellel, aligha használt fel többet.

A nevelés csupa korholás és cibálás volt, imádkozásra és engedelmességre szoktatott. Az élet kötelességekkel fogadta a gyermeket, csakis kötelességekkel, jogokkal nem. Mindenki másnak a vágyai megnyilatkozhattak, a gyermek vágyait elnyomták. A gyermek nem nyúlhatott semmihez anélkül, hogy valami helytelenséget ne kövessen el; nem szaladgálhatott anélkül, hogy útban ne legyen; egy szót sem szólhatott anélkül, hogy valakit ne zavarjon. Végül már moccanni sem mert. Legfőbb kötelessége és legfőbb erénye az volt, hogy csendesen üljön egy széken és ne mozogjon.

— Te neked nincs akaratod! — Ezt kellett folyton hallania. És ezzel megvetették az alapját egy akaratnélküli jellemnek.

— Mit fognak mondani az emberek? — hallotta később. És ezzel kikezdték egyéni mivoltát, úgy, hogy sohasem lehetett az, aki valójában volt,

hanem mindig mások változó véleményétől függött és sohasem bízott sajátmagában, kivéve azt a pár pillanatot, amikor úgy érezte, hogy energikus lelke akaratától függetlenül dolgozik.

A fiú rendkívül érzékeny volt. Oly gyakran sirt, hogy külön csúfnevet kapott érte. Minden kis korholás sértette; szakadatlanul attól félt, hogy hibát követ el. De ügyelt minden igazságtalanságra, és míg nagy követelményeket támasztott sajátmagával szemben, vigyázott fivéreinek a mulasztásaira. Ha nem büntették meg őket, mélyen megbántottnak érezte sajátmagát; ha pedig érdemetlenül megjutalmazták őket, fájt az igazságérzetének. Ezért irigynek tartották. Ilyenkor az anyjához ment panaszkodni. Hébe-korba igazságot szolgáltatott neki, de figyelmeztették, hogy ne vegye olyan szigorúan a dolgokat. De hiszen ő vele olyan szigorúan bántak és azt parancsolták neki, hogy sajátmagával szemben is legyen szigorú. Visszavonult és elkeseredett. Riadóssá és zárkozottá lett. Egészen hátra húzódott, mikor valami jó dolgot osztottak szét, és öröme telt benne, ha róla megfélekeztek. Elkezdte kritizálni a dolgokat és kedve támadt az önkínzáshoz. Váltakozva hol mélabús volt, hol pedig rakoncátlan.

Legidősebb bátyja hisztériás volt; ha játék közben bosszantották, képes volt görcsös nevetéssel, amely majdhogy meg nem fojtotta, összeesni. Ez a fivére volt az anya kedvence, a másik pedig az apáé. Minden családban vannak kedvenc gyermekek. Ugy szokott lenni, hogy az egyik gyermek több rokonszenvet ébreszt, mint a másik. Hogy miért, az meg nem állapítható. János nem volt senkinek sem a kedvence. Érezte ezt és bánkódott miatta. De a nagymama látta ezt és pártfogásába vette. Tőle tanulta az ábc-ét és segí-

tett neki ringatni. De ezzel a szeretettel nem volt megelégedve: az anyát akarta megnyerni a maga számára. És elkezdett a kedvében járni, de eközben oly esetlenül viselkedett, hogy keresztülláttak rajta és visszataszították.

A házban szigorú fegyelmet tartottak. A hazugságot kiméretlenül üldözték, valamint az engedetlenséget is. Kis gyermekek azonban gyakran hazudnak azért, mert fogyatékos az emlékezetük.

— Mit csináltál? — kérdezik tőlük. Két órával előbb történt a dolog, s a gyermek nem gondol vissza oly messzire. Minthogy azt, amit tett, közönbös dolognak tartotta, nem jegyezte meg. Ez az oka annak, hogy kis gyermekek hazudhatnak, anélkül, hogy tudnának róla. Erre vigyázni kell.

Hazudhatnak önvédelemből is. Tudják, hogy ha nem-et mondanak, baj nélkül szabadulnak, míg ha igen-nel felelnek, megverik őket.

Hazudhatnak azért is, hogy előnyre tegyenek szert. Az ébredező értelemnek egyik legelső fölfedezése az, hogy egy szerencsésen elhelyezett igen vagy nem haszonnal járhat.

A legcsúfabb dolog az, ha a gyermekek egymást vádolják kölcsönösen. Tudják, hogy a hibáért büntetés jár, mindegy, hogy kinek. Arról van csak szó tehát, hogy bűnbakot találjanak. Ebben a nevelés a hibás. Ez a büntetés tisztára bosszú. A hibát nem szabad büntetni, mert ez újabb hiba. A bűnöst meg kell javítani; fel kell világosítani, hogy saját érdekében ne kövesse el újra a hibát.

Az a bizonyosság, hogy a hibáért büntetés jár, azt a félelmet kelti fel a gyermekben, hogy őt találják bűnösnek tartani. János is szakadatlanul attól félt, hogy rájutnak valami hibára.

Egyszer délben megnézi az apa a borosüveget, amelyet a nagynéni használt.

— Ki itta meg a bort? — kérdezi és körültekint a gyermekeken.

Senkisémet felel, de János elpirul.

— Úgy, te voltál, — mondja az apa.

János, aki sohasem törődött a borosüveg rejtékhelyével, sirni kezd és zokogva így szól:

— Nem én ittam meg.

— Úgy, még tagadod is!

Még ezt is!

— Majd lesz rád gondom, ha végeztünk az ebéddel!

Az a gondolat, hogy mi lesz az ebéd után, és az apa folytatólagos elmélkedése János megátalkodottságáról, arra bírja Jánost, hogy még jobban sírjon.

Vége az ebédnek.

— Gyere be, — szól az apa és bemegy a hálószobába.

Az anya utána megy.

— Kérd meg a papát, — mondja.

— Nem én tettem, — kiáltja most János.

— Kérd meg a papát, — mondja az anya és megcibálja.

Az apa a tükör mögé nyúl a vesszőért.

— Édes apa, bocsáss meg! — bömböli az ártatlan János.

De most már késő. Beismerte a bűnét. Az anya segít a büntetés végrehajtásánál. A gyermek ordít bánatában, dühében, fájalmában, de leginkább szégyenében és megalázottságában.

— Most kérj bocsánatot a papától, — nógatja az anya.

A gyermek ránéz és megveti. Egyedül érzi magát, elhagyottnak attól, akihez mindig menekülni

szokott, ha enyhülést és vigaszt áhított, akinél azonban igazságosságra csak nagyritkán akadt.

— Bocsáss meg, édes apa, — mondja keményen összeharapott hazug ajakkal.

Majd kisurran a konyhába Lujzához, a pesztontkához, aki mosdatni és fésülni szokta, és kisírja magát ennek a kötényébe.

— Mit csináltál, János? — kérdi ez részvevőn.

— Semmit! — feleli a fiú. — Nem én csináltam.

A mama kijön a konyhába.

— Mit mond János? — kérdezi Lujzától.

— Azt mondja, hogy nem ő csinálta.

— Még tagadni meri!?

Jánost visszavezetik, hogy rákényszerítsék annak a megvallására, amit sohasem követett el.

És most megvallja, amit sohasem követett el.

Gyönyörű, erkölcsös berendezkedés, szent család, érinthetetlen, isteni intézmény, amelynek az a feladata, hogy igazságra és erényre nevelje a polgárokat! Állítólagos otthona te az erényeknek, ahol ártatlan gyermekeket rákényszerítenek első hazugságukra, ahol az akaraterőt önkénykedéssel megtörik, ahol az önérzetet rövidlátó önzéssel megölik. Család, minden társadalmi bűnnek az otthona vagy te, valamennyi kényelmes asszonynak a menedékháza, a családapá horgonykovácsműhelye, a gyermekek pokla!

Ettől a naptól fogva örökös nyugtalanságban élt János. Nem mert közeledni sem az anyjához, sem Lujzához, még kevésbé fivéreihez és legkevésbé az apjához. Ellenség mindenütt! Az Istent nem ismerte még másképp, csak az estéli imából. Atheista volt, mint általában a gyermek; de a sötétben gonosz hatalmakat sejdített úgy, mint az állat és a vadember.

Ki itta meg a bort? — kérdezte magában. — Ki volt a bűnös, akiért ő szenvedett? Új benyomások, új gondok csakhamar elfelejtették vele a kérdést, de az izgató cselekedet beletapadt az emlékezetébe.

Elveszítette a szülők bizalmát, a testvérek becsülését, a nagynéni kegyét; a nagymama hallgatott. Talán egyéb okokból azt következtette, hogy János ártatlan, mert nem szídtta össze őt, hanem csak hallgatott. Nem volt semmi mondanivalója.

János olyan volt, mint az az ember, aki büntetett előéletű. Hazugságért büntették meg, amit annyira utáltak odahaza, és lopásért, amely szót kiejteni sem volt szabad soha. Elveszítette a polgári becsületét, gyanús személy volt; a testvérei kigúnyolták, mert rajtakapatta magát.

És mindez, a következményeivel együtt, amelyek ránézve teljes valóságot jelentettek, olyasvalamin alapult, ami a valóságban nem volt meg: a bűnén, amelyet nem követett el.

Nem volt éppen szegénység a házban, de volt túlnépesedés. Keresztelő, temetés, keresztelő, temetés. Néha két keresztelő közbül temetés nélkül. Az ennivalót, amely nem igen volt kiadós, szigorúan beosztották. Hús csak vasárnap volt. János mindazáltal derekasan fejlődött és előre volt a koránál.

Le is eresztették most már az udvarba játszani. Volt az udvaron egy kikövezett kút, mint rendesen, amelybe sohasem jutott bele a nap. Az árnyékok megálltak az első emelet fölött, tovább nem értek el. Kikátrányozott, de repedezett nagy szemetesláda állt négy lábon a fal mellett, olyanforma, mint valami ócska, csapófüdeles

komótszekrény. Ebbe öntötték bele a mosogató és szemetes vödröket, s a láda hasadékain át fekete lé szivárgott az udvarra. Nagy patkányok lebzseltek a láda alatt, hébe-korba kikukukkantva, hogy mikor menekülhetnek le a pincébe. Fáskamrák és árnyékszékek határolták az udvar egyik oldalát. Rossz volt az udvar levegője, nedves volt és sötét. Mikor János először próbálta meg felásni a homokot a nagy kőkockák között, a mogorva házmester félbeszakította a munkáját. A házmesternek is volt egy fia. János játszott vele, de sohasem érezte magát egészen biztosnak vele szemben. A fiú testileg és szellemileg is gyöngébb volt Jánosnál, de civódások alkalmával mindig a papájára, a házmesterre, hivatkozhatott: az volt a fölénye, hogy tekintélyre támaszkodhatott.

A báró földszinti lakása előtt lépcső volt, amelynek vasból volt a korlátja. Ez nagyszerű hely lett volna játékra, de mikor fel akartak kapaszkodni a korlátra, mindig kirohant a lakásból egy inas és elzavarta őket.

Az utcára menni szigorúan tilos volt. De hogyha János kitekintett a kapu alján és felnézett a temető kapuja felé, hallotta, hogy ott gyermekek játszanak. Nem kívánczozott közéjük, mert félt a gyermekektől. Ha végigtekintett lefelé az utcán, látta a Klára-öböl vizét és a sulykolóhidakat. Ez új és rejtelmes látvány volt, de János félt a víztől. Csendes téli estéken hallotta vízbefulóknak a segélykiáltásait, akik a Mälar-tóba merültek a Király-sziget mellett. Elég gyakran hallotta. Ott ültek a gyermekszobában a lámpa körül. — Csend! — szólt az egyik cseléd. Mindnyájan füleltek. Hosszú, elnyújtott kiáltások voltak hallhatók. — A tóba fullad valaki, — szólalt meg egyikük. Fi-

gyeltek, amig újra csend nem támadt. Azután elkezdtek mesélni a vizbefultakról.

A gyermekszoba az udvarra nyílt és ablakából látszott egy bádogtető és néhány padlásrész. Ez utóbbiakban kiselejtezett bútorok voltak egyéb házi holmival. Ezek a bútorok emberek nélkül kellemetlen érzést támasztottak. A cselédek azt mondták, hogy kísértetek járnak ott. — Mi az, hogy kísértetek járnak? Ezt nem tudták megmondani, de körülbelül arról lehetett szó, hogy halott emberek járnak-kelnek.

Igy hát a cselédek nevelték Jánost, és az alsóosztály nevel bennünket ilyenformán mindannyiunkat. Az alsóosztálynak önkéntelenül az a bosszúja, hogy beleoltja gyermekeinkbe azt a babonát, amelyet mi már elvetettünk. Talán ez a körülmény gátolja annyira a fejlődést, ha viszont ki is egyenlíti némileg az osztálykülönbséget. Miért adja ki kezéből az anya ezt a legfontosabb feladatot, mikor az apa azért tartja el őt, hogy nevelje a gyermekeit? János anyja csak olykor-olykor imádkozta el együtt vele az esti imát, többnyire a pesztonka imádkozott vele. Ez aztán megtanította őt egy régi katolikus imádságra is, mely így hangzott:

*„Angyal renült házunk felett,
Két aranygyertyát lengetett,” stb.*

Ha az embernek az az álma, hogy megszabaduljon a munkától, akkor úgy látszik, hogy a nő számára a házasság megvalósította ezt az álmot. A család, mint társadalmi berendezkedés, éppen ezért nagyon közel áll a csordához: hím, nőstény és kicsinyek; és egy fokkal sem áll a horda fölött, mert megszorodott a rabszolgákkal (= cselédek-

kel) is. Éppen ezért a család (= etetőintézet) számára nevelnek bennünket, nem pedig a társadalom számára, ha egyáltalán nevelnek.

A többi szoba a Klára-temető felé nyílt. A hársak fölé kimagaslott a templom hajója, mint valami hegy, és a hegyen ott ült a rézkalapos óriás, és soha nem szünetelő lármát csapott, hogy jelezze az idő folyását. Diszkant hangon elütötte a negyedeket és basszusban az órákat. Hajnali imára kongott négy órákor egy kis haranggal, reggeli imára nyolc órákor és estire este hétkor. Ütött tíz órákor délelőtt és négy órákor délután. Tülkölt minden órában éjjel tiztől négyig. Kongott a hét közepén temetések alkalmával és gyakran kongott most a kolera idejében. És vasárnap, óh, ekkor úgy ~~kongott-bongott~~, hogy az egész család siralmasan nézett ki és senkisem hallotta, mit mond a másik.

A tülkölés éjjel, hogyha János ébren feküdt, nagyon kisérteties volt. De legrosszabb volt, amikor félreverték a harangot. Mikor először hallotta éjjel ezt a tompa, mély hangot, kirázta a hideg és sírt. A ház mindig felébredt. — Tűz van! — sutogta valaki. — Hol lehet vajjon? Számlálták a kongásokat, aztán újra elszunnyadtak; de János nem aludt. Sírt. Ilyenkor aztán fölkelhetett az anyja, betakargatta és így szólt: — Ne félj, az Isten vigyáz a szerencsétlenekre! — János eddigelé nem gondolt ilyesmit az Istenről.

Reggel olvasták a cselédek az ujságban, hogy a város déli részében volt a tűz és hogy két ember beleégett. — Az Isten akarta így, — mondta az anyja.

János egész első életre-ébredését harangzúgás,

kongás és túlkölés kísérte. Összes első gondolataiba és megfigyeléseibe temetésre hívó harangok szava csengett bele, és életének egész első esztendejét a negyedórák jelzése mérte föl. Ez semmi esetre sem derítette fel őt, ha nem is adott határozott szint jövődő idegéletének. Ám ki tudja? Az első pár esztendő épp oly fontos, mint a megelőző kilenc hónap.

Öt éves korában elküldték Jánost a kisiskolába. Tudta a leckéit és folyékonyan olvasott. Az otthoni egyformaságot a kis barátaival való együttélés váltotta fel, és az érintkezés más társadalmi osztályokból való kortársaival kitágította gondolatai körét, elriasztotta testvérei és szülei monoton bírálgatását és nevelte őt.

Sokkal később, amikor visszagondolt erre az időre, csak két jelentős emléke maradt meg neki. Az egyik, amely később csodálkozást ébresztett benne, az volt, hogy egy hétesztendős fiúnak állítólag nemi kapcsolata volt egy egykorú leánykával. János nemi élete nem ébredt föl még; így hát nem tudta, voltaképpen miről is van szó; a szóra emlékezett, amely a dolgot megjelölte.

Ez az eset egyébként nem is annyira egyedülálló, ha elfogadjuk hitelesnek azt, amit orvosi könyvekben olvashatunk: és János későbbi megfigyelései is, amelyeket parasztgyermeken végzett, arra vallottak, hogy a dolog legalább is hihető volt.

A második emléke ez volt: egy fiú egy öregembert rajzolt a palatáblájára és ezt írta alája: Isten. Ezért megbüntették. Ez a fiú tehát, aki több imát tudott már és katekizmust is tanult, nem tett szert magasabb fogalmakra a legfőbb lényről, min

az volt, amelyet a katekizmusban a tizparancsolat elé nyomtatott alak nyújt, amely az Uristent ábrázolja. A helyes Isten-fogalom tehát — úgy látszik — nem veleszületett fogalom. De hogyha a nevelés révén kell hozzájutnunk, akkor a hivatalos tankönyvnek nem volna szabad ennyire alacsony képzeteket ébreszteni holmi öregemberről, aki hatnapi munka után pihenni volt kénytelen.

A gyermekkor emlékei mind azt mutatják, miként ébrednek föl először az érzékek és miként szívják be magukba a legelevenebb benyomásokat, miközben a legcsekélyebb fuvalat is ingerli az érzéseket; mikép irányulnak később a megfigyelések főként riktó eseményekre s végül erkölcsi kapcsolatokra, igazság és igazságtalanság, erőszak és könyörületesség érzésére.

Az emlékek rendetlenül, alaktalanul nyüzsögnek, mint a bűvös korong képei; de ha forgatják a korongot, összeolvadnak és egy képbe folynak össze, akár jelentéktelenbe, akár jelentősbe.

Egyik nap nagy tarka képeket lát, kék és piros egyenruhás császárok és királyok képeit, amelyeket a cselédek a gyermekszobában helyeztek el. Majd egy másik képet lát, egy épületet, amely a levegőbe repül és tele van törökökkel. Hallja, amint egy ujságból azt olvassák fel, hogyan lődöznek be égő golyókkal városokba és falvakba, egy távoli országban; sőt emlékszik apró részletekre is: az anya sírt, mikor szegény halászsokról olvastak, akiknek gyermekeikkel együtt ki kellett rohanniok égő kunyhóikból. Ezek a képek mit ábrázoltak? Miklós cárt és III. Napoleont, Sebastopol bevételét és a finn partmellék bombázását.

Az apa egyszer egész nap otthon van. A ház

tartás minden ivópoharát az ablakpárkányokra állítja; megtölti a poharakat porzóval és stearin-gyertyákat dug beléjük. Este meggyújtják az összes gyertyákat. Meleg van a szobákban és világosság. És gyertyák égnek a Klára-iskolában és a templomban és a plébánia-épületben. És a templomból zene hallatszik ki.

Mi volt ez? A kivilágítás I. Oszkár király meggyógyulása alkalmából.

Nagy láрма van a konyhában. Reggelire csöngettek és kihívták a mamát.

Ott áll egy egyenruhás ember, kezében könyvvel, és ír. A szakácsné sír, a mama kér valamit és hangosan beszél; de a sisakos ember még hangosabban beszél.

Ez a rendőrség!

A rendőrség, — mondja mindenki az egész lakásban. — A rendőrség. És egész nap a rendőrségről folyik a szó. Az apát a rendőrségre idézik. Talán le fogják tartóztatni? Nem. Le kell fizetnie három birodalmi tallért és tizenhat silinget, mert a szakácsné aznap egy veder mosogatóvizet a csurgóba öntött.

Egy délután látja János, hogyan gyujtogatják odalent az utcán a lámpásokat. Az egyik unokanővére figyelmezteti rá, hogy a lámpák olaj és bél nélkül égnek; csak fémcsőjük van. Ezek az első gázlámpák.

János ágyban fekszik sok éjszakán át s napal sem kel fel. Fáradt és álmos. Egy szigorú úr lép az ágyához és azt mondja, hogy Jánosnak a takaró alatt kell tartania a kezét. Be kell vennie kanálból valami kellemetlen folyadékot; nem kap semmit sem enni. A szobában sugdolóznak és a mama sír. Majd felkelt megint és az ablakban

ül a hálósobában. Egész nap harangoznak. Zöld saroglyákat cipelnek végig a temetőn. Sötét embercsomó áll egy fekete láda körül. Sírások jönnek-mennek az ásóikkal. Jánosnak kék selyemszalagon egy vörösréz-lemezt kell a mellén viselnie és egész nap valami gyökeret kell rágnia. Ez az 1854. évi kolera.

Egyik nap nagyon messzire elmegy János hazulról az egyik cseléddel. Olyan messzire, hogy haza vágyódik és sír a mama után. A cselédlány bemegy vele egy házba. Leülnek egy sötét konyhában egy zöld vizeshordó mellett. János azt hiszi, hogy soha többé nem kerülnek már haza. De még messzebb mennek. Hajók mellett és kompok mellett haladnak tova, el egy kellemetlen téглаépület előtt, amelynek hosszú, magas falai vannak, s a melyben foglyok ülnek. Lát egy új templomot, egy hosszú fasort, egy poros országutat, amelynek mentén gyermekláncfű virít. Most már viszi őt a lány.

Végül megérkeznek egy nagy kőépület elé: mellette sárga faház van, rajta kereszt: és a háznak nagy udvara van zöld fákkal. Fehérruhás embereket látnak, akik sápadtak, bicegnek, szomorkodnak. Felmennek egy nagy terembe, amelyben barnára festett ágyak vannak. Az ágyakban csupa öregasszony fekszik. A falak fehérre vannak meszelve, az öregasszonyok fehérek, az ágyak nemű fehér. És a terem levegője rossz szagú. Elmennek egy csomó ágy mellett és megállnak a terem közepén egy ágy mellett jobbkézfelől. Az ágyban, félig a hátán, egy fiatalabb nő fekszik, fekete, fodorított hajjal, fehér háloujjasban. Az arca elcsigázott, a fejét és a fülét fehér kendő borítja. Sovány keze félig fehér rongyokba van burkolva, és a két karja szakadatlanul a melle felé

kapkod félívben, úgy, hogy az ujjbütykei egymáshoz dörzsölődnek. Mikor megpillantja a gyermeket, a karja és a térdé hevesen remegni kezd, ő maga pedig sírva fakad. Megcsókolja a fiú fejét. Ez rosszul érzi magát; fél és majdcsak hogy sírni nem kezd. — Meg sem ismeri már Krisztinát? — mondja a nő. — Hát persze hogy nem. — Azután felszárítja újra a könyeit. Majd elpanaszolja a lánynak, hogy mit szenved, ez pedig enni-valót vesz elő egy szatyorból.

Az öregasszonyok elkezdenek most halkán beszélgetni, és Krisztina arra kéri a lányt, ne mutassa meg, mi van a szatyorban, mert hát a többiek nagyon irigyek. A lány erre aztán becsempész egy sárga birodalmi tallért az éjjeliszekrényen lévő zsoltároskönyvbe.

A fiú unatkozik. A szíve semmit sem mond neki; nem mondja azt, hogy valaha ennek a nőnek a véréit itta, amely pedig másé volt; azt sem mondja, hogy legédesebb álmát ezen a most besüppedt kebelén aludta; azt sem, hogy ezek a remegő karok ringatták, hordozták, táncoltatták. A szíve nem mond semmit sem neki, mert a szív izom csak, amely vért szivattyúz, mindegy, hogy melyik kutból.

De mikor indul a fiú és érzi Krisztina utolsó, égő csókjait, amikor, miután meghajolt az öregasszonyok és az ápolónő előtt, végiül kijut a betegszoba levegőjéből és fellelékzik az udvaron a fák alatt: — úgy érzi, mintha valami tartozása volna, valami rosszul kamatozó tartozása, amelyet nem fizethet meg másként, mint örök hálával, egy kis enniivalóval egy szatyorban és egy birodalmi tallérral a zsoltároskönyvben. És szégyenkezik azon való örömen, hogy szabadult a szenvedés barnára festett ágyai közül.

Krisztina a dajkája volt, aki tizenöt esztendőig ott feküdt, görcsök között senyvedve, ugyanabban az ágyban, amíg meg nem halt. Jánosnak pedig gimnazistasipkás képét visszaküldte a Sabsatsbergi kórház igazgatósága. Hosszú éveken át ott lógott a kép, miután a fölserdült ifjú végül, évente csak egyszer, egy órányi leírhatatlan örömet áldozott Krisztinának, ami egy órányi enyhe lelkifurdalás volt a saját számára. Ha Krisztinának köszönhette is vére megüszkösödését és az ideggörcseit, mégis úgy érezte, hogy adósa neki, jelképiesen adósa, mert személye szerint nem tartozott neki semmivel, hiszen Krisztina csak olyasmijét ajándékozta neki, amit el kellett adnia. Hogy kénytelen volt a vérét eladnia, ez a társadalom bűne volt. S János, mint a társadalomnak tagja, némikép bűnrészesnek érezte magát is.

Néha künn jár a temetőben. Milyen idegen ott minden neki. Kőpincék fedőlapokkal, amelyekben betűk és alakok vannak; pázsit, amelyre nem szabad rálépni; lombos fák, amelyeknek lombjához tilos hozzányúlni. A nagymama letör egyszer egy ágat, de nyomban előtöppan a rendőrség.

A nagy épületet, amelynek fundamentumába minduntalan beleütközik, nem érti János. Emberek mennek be az épületbe, emberek jönnek ki belőle; a belsejéből ének és zene hallatszik ki; harangok szólnak és üt az óra. Csupa rejtelem. És a keleti oromzaton egy ablak van, aranyozott szemmel. — Isten szemel! — Ezt nem érti, de a szem mindenestre igen nagy szem, amely bizonyára messze ellát.

Az ablak alatt rácsos pincelyuk van. A nagy

mama megmutatja a fiúnak, hogy odalent fehér koporsók vannak. — Ott lakik Klára apáca. — Ki volt az? — Azt nem tudja a nagymama, de bizonyosan valami kísértet volt.

János egy rendkívül nagy teremben áll és nem tudja, hol van. A terem nagyon szép; minden csupa fehér és arany benne. A feje fölött zene szól, mintha száz zongora szólna egyszerre; de János nem látja sem a hangszereket, sem azt, aki játszik. Hosszú sorban padok vannak és egészen elöl egy festmény, valószínűleg a bibliai történelemből. Két fehér ember térdel rajta és szárnyuk van, és nagy gyertyatartók is vannak ott. Valószínűleg ez az angyal, a két aranygyertyával, aki „házunk felett repült”. S amott egy úr áll piros kabátban és nyugodtan hátat fordít az embernek. A padokban lehajolnak az emberek, mintha aludnának. — Le a sipkával, — mondja a nagybácsi és kalapját az arca elé tartja. — A fiúk körülnéznek és meglátnak egészen a közelükben egy barnára mázolt, szokatlan alakú zsámolyt, a melyen két szürke csuhás, csuklyás férfi térdel; vaslánc van a kezükön, lábukon, és gárdisták állnak mellettük.

— Ezek tolvajok, — súgja a nagybácsi.

A fiú úgy érzi, hogy ez a hely barátságtalan, érthetetlen, szokatlan, rideg és hideg is. Fivérei is úgy érzik, mert arra kérik a nagybácsit, hogy menjenek már, és a nagybácsi nyomban megy is.

Érthetetlen! Ez Jánosnak a benyomása arról a kultuszról, amelynek az a feladata, hogy a kereszténység egyszerű igazságait fesse.

Kegyetlen! Kegyetlenebb, mint Krisztus szelíd tanítása.

Amit a tolvajokkal műveltek, az volt a legrosszabb. Vasláncok és olyan köpönyegek!

Egyszer, amikor melegen süt a nap, nagy sürgősforgás támad a házban. Bútorokat tologatnak ide-oda, fiókokat ürítenek ki, ruhák hevernek szanaszét. Másnap reggel eljön értük egy hosszú targonca, meg egy bérkocsi. Elutaznak. Néhányan evezős csónakokban, a többiek a bérkocsiban.

A kikötőben olaj, faggyú és kőszénfüst szaga érzik. A frissen mázolt gőzösök csillogó színekben ragyognak, a lobogók lengedeznek; targoncák döcögnek tova a nagy hársfák mentén; a sárga lovarda porosan, kopottan álldogál a fásfélszer mellett.

János a Mälar-tavon fog utazni. Előbb azonban elbúcsúznak az irodában az apától.

János csodálkozik, mikor jókedvű, sürgősforgó embernek látja az apját, aki napbarnította hajóskapitányokkal tréfálkozik, nyájasan és jóakaróan mosolyog. Sőt mi több, fiatalos is, és van egy kéz-íjja, amellyel a kapitányok a lovarda ablakába szoktak lövöldözni. Az iroda szűk helyiség, de szabad nekik a zöld korlát mögé menniök és egy függöny mögött megihatnak egy pohár angol sört is. A könyvelők udvariasak, de figyelnek, mikor az apa szól hozzájuk. János még sohasem látta az apját munkája közben; otthon látta csak, mint azt a fáradt és éhes családelettartót és birát, aki inkább lakik kilenc személlyel három szobában, mint egyedül kettőben. Csak a foglalkozás nélküli apát látta, aki eszik és ujságot olvas, mikor este hazalátogat, nem pedig a férfit a maga tevékenysége körében. Csodálta őt, de érezte, hogy most kevésbé fél is tőle; sőt azt hitte, hogy valamikor még szeretheti is majd.

János fél a víztől, de mielőtt észbekapna, odabent ül egy tojásdad alakú aranyos-fehér szobában, amelyben piros bársonypamlagok vannak.

Ilyen fényes szobát még sohasem látott. De minden csörömpöl és rezeg benne. Kinéz egy kis ablakon s zöld partokat, kékes zöld habokat lát; szénaszállító hajók és gőzösök suhannak tova. Olyan, mint valami panoráma, vagy mint amilyen a színház lehet. A partokon apró vörös és fehér házak masiroznak, amelyek előtt zöld fák állnak virághóba borultan; nagy, zöld mezők vonulnak tova piros tehenekkel, egészen úgy, mint a karácsonyi játékdobozokban. A nap elkanyarodik és a gőzhajó sárgarojtos és barnahernyós fák között siklik tova, kikötőhidak mellett fellobogózott viatorlás csónakokkal, kunyhók mellett, amelyek előtt baromfi kapirgál és egy kutya ugat. A nap a földön fekvő ablaksorokra süt, s öregemberek és öregasszonyok járnak-kelnek öntözőkannákkal és gereblyékkal. Majd megint csupa zöld fa következik, amely ráhajlik a vízre, sárga és fehér fürdőházak. Ágyulövés dördül el Jánosnak a feje fölött, a csörömpölés és a rezgés megszűnik; a partok megállnak; egy falat lát a feje fölött, meg emberi nadrágokat és szoknyákat, és egész csomó cipőt. Fölvezetik a lépcsőn, amelynek aranyos a karfája, és egy nagy, nagy várkastélyt lát maga előtt.

— Itt lakik a király, — mondja valaki.

A drottningholmi várkastély volt; gyermekkorának legszebb emléke, beleértve a meséskönyveket is.

Egy fehér kunyhóban fönt egy dombon kicsomagolják a holmijukat, azután belehemperednek a gyerekek a fűbe, igazi zöld fűbe, amelyben nem nő gyermekláncfű úgy, mint a Kláratemetőben.

Az ég boltja olyan magas és fényes, és a távolban erdők és a tó tükrének darabjai zöldelnek és kéklenek.

Felejtve a szemetesláda, felejtve a tanterem, az izzadtság- és vizeletszagú; a nehéz templomi harangok nem konganak többé, a sírásók nincsenek sehol.

Este azonban megzendül egy közeli kis haranglábnak a harangja. János csodálkozva látja a kedves kis harangot, amely a szabad levegőben leng és éppen a park és az öblök fölött zengedez. Eszébe jutnak a mérges basszusok az otthoni toronyban, amelyeknek sötét torkát látta egy pillanatilag, mikor átlendültek a toronynyílásokon.

Este, mikor fáradtan és minden izzasztó fürdő után frissen lemosva elszunnyad, belecsendül fülébe a némaság, de hiába várja, hogy megkonduljon a harang és tülköljön a toronyőr.

És másnap reggel felébred, hogy felkeljen játszani. Játszik, egyik nap úgy, mint másik nap, egy álló hétig. Soha sincsen senkinek sem az útjában, és minden békét lehel. A kicsinyek odabent alsznak, ő pedig naphosszat odakünn van.

Az apa nincs sehol. De szombaton ő is kijön. Szalmakalap van a fején és jókedvű; arcon csipent a gyerekeket és megdicséri őket, hogy nőttek és megbarnultak. Nem ver meg senkit soha többé, gondolja János. De nem érti, hogy ez olyan egyszerű dolgon fordulhatott meg, hogy itt künn több volt a hely és tisztább volt a levegő.

A nyár ragyogó volt és elragadó, mint valami tündérmese. Nyárfasorok alatt ezüstveretű lakások; a tavon égszínkék sárkányhajók igazi királyfiakkal és királykisasszonyokkal; az utakon sárga csézák, bíborvörös hintók és arab lovak négyesfogatban, amelyeket olyan hosszú ostorral igazgatnak, mint a gyeplő.

És a király kastélya, a tükrös padlóval, aranyos bútorokkal, márvány-cserépkályhákkal és

festményekkel. A park a fasorokkal, mint megannyi hosszú, magas, zöld templommal; a szökőkutak a mesekönyvekből való érthetetlen alakokkal; a nyári színház, amely talány maradt, de útvesztőül szolgált; a gót torony, amely mindig zárva volt, mindig titokzatos volt, s amelynek az volt az egyetlen rendeltetése, hogy a beszélők hangját viszhangozza.

Jánost egyik unokanővére kísérte a parkban, akit néninek szólított. Egy éppen hogy fölserdült csinos lány, finom ruhában, napernyővel. Egy erdőbe jutnak, amelyben komor fenyőfák sötétlenek; tovább ballagnak befelé az erdőbe, egyre beljebb; egyszerre csak hangok moraja, zeneszó, tányérok és villák csörömpölése hallatszik; egy kis kastély előtt állanak, amely egyetlen más kastélyhoz sem hasonlít. Sárkányok és kigyók nyúlnak alá tekergőzve a tetőormokról; sárga, tojásdadképű aggastyánok néznek le ferdemetszésű fekete szemekkel és a nyakukban varkocs fityeg; a tetőpárkányzat mentén betűk kúsznak végig, amelyeket János nem tud elolvasni: hasonlítanak valaminek és mégis nagyon különböznek minden mástól. Alant pedig a kastélyban nyitott ablakok mellett királyok és császárok ülnek az asztalnál, ezüst tálakból esznek és borokat isznak.

— Ott ül a király, — mondja a néni.

János félni kezd és vizsgálgatja, vajjon nem lépett-e bele a pázsitra vagy nem készül-e valami gonosz csínyre. Azt hiszi, hogy a király, akinek arca csupa jóindulat, keresztül lát rajta; és János el akar menni.

De sem I. Oszkár, sem a francia marsallok, sem az orosz tábornokok nem néznek rá, mert azok most a párisi békére gondolnak, amely véget fog vetni a keleti háborúnak. Ellenben rendőrök

járnak ide-oda, mint megannyi ordító oroszlán, és János ezekre nem szívesen emlékszik vissza. Mi helyt meglát egyet közülök, bűnösnek érzi magát és három birodalmi tallér meg tizenhat silling jut az eszébe.

Közben látta azonban a hatalom legfelsőbb megnyilatkozását, amely felsőbb, mint a hatalom fivéri, anyai, apai, házmesteri, háziúri, tollas tábornoki, rendőrségi megnyilatkozása.

Egy más alkalommal, János megint a nénivel van. Elhaladnak egy kis ház előtt a várkastély mellett. Homokos udvaron egy férfi áll: polgári ruhás, panamakalappal, nyári öltözetben. Fekete szakállá van és erős embernek látszik. Körülötte körben fekete paripa szalad pórázon. A férfi ke-replővel csörög, ostort pattogat, lövöldöz.

— A trónörökös! — mondja a néni.

Szakasztott olyan volt, mint más közönséges halandó, s úgy volt öltözve, mint Janne nagybácsi.

Megint máskor, a parkban, mélyen az árnyékban, a magas fák alatt, egy katonatiszt lovagol. Köszön a néninek, megállítja lovát, beszél a nénivel és megkérdezi Jánostól, mi a neve. A fiú megmondja az igazat, de egy kicsit meg van ijedve. A sötét arc barátságosan néz a fiúra, aztán mély, dörgő hangon elneveti magát. Majd eltűnik a lovas.

— A trónörökös volt! (A későbbi XV. Károly.)

A trónörökös szóba állt Jánossal

János úgy érzi, hogy emelkedett és biztosabban áll a helyén. Hiszen a hatalom félelmetes birtokosa nyájas volt hozzá.

Egyik nap megtudja János, hogy a papa és a néni régi ismerőse egy úrnak, aki a nagy várkastélyban lakik, háromszögletes kalapot és kardot

visel. A várkastélyt rögtön másnak, barátságosabbnak, látja. Hiszen úgyszólván jóban van azokkal odafönt, mert a trónörökös beszélt vele, a papa pedig tegezi a számvivőt. Most megérti, hogy a cifra lakájok alatta állanak, különösen mikor arról is értesül, hogy az egyikkel a szakácsné sétálgat esténként.

Sejtelve támadt a társadalmi létráról és rájött, hogy ő maga legalább nem áll a létra legalsó fokán.

Mielőtt magára eszmélne, a tündérmese véget ér. Látja megint a szemétládát és a patkányokat, de a házmester Károlykája nem él többé a tekintélyével, mikor János fel akarja ásni a kövezet kockáit; mert János „beszélt a trónörökössel“, és az uraságék „nyaralni voltak“.

János látta távolból a felsőosztály dicsőségét. Vágyódik utána, mint a hazája után, de az anya rabszolgavére fellázad ellene. Ösztönből tiszteli a felsőosztályt, sokkal jobban tiszteli, semhogy azt merné remélni, hogy eljut oda. És érzi, hogy nem oda tartozik. De nem tartozik a rabszolgákhoz sem.

Ez lesz életének egyik meg hasonlása.

KEZDŐDIK AZ IDOMITÁS.

A vihar elsimult. A rokonok társulása kezdett felbomlani. Kiki a maga lábán járhatott. De a túlnépesedés, a családnak tragikus sorsa, tovább tartott. Ám a halál gondoskodott a ritkulásról. A házban mindig akadt temetési cukorkákból maradt fekete papiros, amit a gyermekszoba falára ragasztottak. Az anya állandóan bő ruhában járt, s valamennyi bácsit és nénit elhasználták komának; végül már könyvelőkhöz, hajóskapitányokhoz, vendéglősökhöz kellett fordulniok. Mindazáltal úgy tetszett, hogy lassan visszatér hozzájuk a jólét.

Minthogy a lakás nagyon is szűk lett számukra, kiköltözött a család az egyik külső városrészbe és kibérelt az Északi Vámúton hat szobát és egy konyhát. Egyidejűleg belépett János, aki hétéves volt, a felsőbb Klára-iskolába. Hosszú út volt naponta négyszer a kurta lábak számára, de az apa azt akarta, hogy a gyermekek megedződjenek. Ez helyes és dicséretes volt, csak hogy ennyi fölösleges izomfogyasztást kiadós táplálékkal kellett volna pótolni; erre azonban nem telt a ház anyagi eszközeiből. És a túlzott agytevékenységet sem ellensúlyozhatta az egyoldalú

járó mozgás, a nehéz könyvestáska cipelésével együtt.

A *plus* és a *minus* nem egyenlítődött ki és a kettő különbségének újabb meghasonlás lett a következménye.

Télen reggel hat órakor, mikor koromsötét van még, felébreszti a pesztonka a hétesztendős Jánost és fivéreit. János nincs kialudva, és testében benne van még az álmoság láza. Az apa, az anya, a kistestvérek és a cselédek még tovább alszanak. János megmosdik hidegvízben; megiszik egy csésze árpakávét és megeszik egy cipót, miközben átveszi Rabe nyelvtanából a negyedik deklináció végződéseit; átolvas egy darabkát a „József eladja testvéreit”-ből és ledarálja a második névelőt a magyarázattal együtt.

Azután bedugják a könyveket a táskába és elindulnak. Odakünn az Északi Vámúton sötét van még. Minden második olajlámpás inog a kötelein a hideg szélben, és mély a hó. Egyetlen háziszolga sem volt még künn és nem lapátolta el a havat. Egy kis civódás támad a fivérek között, hogy elég gyorsan járnak-e. Csak pékkocsik és rendőrök mozgolódnak. A csillagvizsgáló mellett olyan magas a hó, hogy a csizma és a nadrág átmedvesedik benne. A Királydombon benyitnak a pékhez és vesznek reggelire egy cipót, amelyet rendszerint már útközben meg is esznek.

A Szénatérutca táján elválik János a fivéreitől, akik egy magán reáliskolába járnak. Mikor érkezett végül a Klárahegyutca sarkára, ütött az óra, a Klára-templom végzetes órája. A lábaszárnyat öltött, a táska a hátát verte, a halán-

téka kopogott, az agya majd szétrepedt az ütőerek heves lökéseitől. Mikor eljutott a Temető utcába, látta, hogy a tantermek üresek. Elkésett.

A kötelesség ránézve olyan volt, mint az ünnepélyes ígéret. *Vis major*, kényszerűség, semmi sem oldhatta fel őt alóla. A hajóskapitány rányomtatja a fuvarlevelére, hogy kötelezi magát arra, hogy az árut sértetlen állapotban kiszolgáltatja ezen és ezen a napon — „ha Isten is úgy akarja“. Ha az Isten vihart vagy havat küld, a kapitányt nem köti a határidő. János azonban nem gondoskodott efféle óvórendszabályról. Elhanyagolta a kötelességét, most megbüntetik érte: — ez volt az egész.

Nehéz léptekkel ment be az osztályba. Nem volt bent más, csak a felvigyázó, aki rámosolygott és felírta nevét a fekete táblára a későnjöttek közé.

Kínos pillanatok következtek. Majd bömbölés hallatszik a második osztályból és egy nád-pálca súlyos suhogása. Az igazgató tart razziát a későnjöttek között, mozgási gyakorlattal egybekötve. János sírva fakad és minden izében remeg. Nem a fájdalomtól, hanem szégyenében, hogy megrakják úgy, mint valami barmot vagy gonosztevőt.

Nyílik az ajtó. János felriad. De a takarító-nő jön lámpát tisztogatni.

— Adj' Isten, János, — mondja. — Elkéstél? Pedig máskülönben nagyon rendes fiú vagy. Hogy van Hanna?

János azt feleli, hogy Hanna jól van, és hogy az Északi Vám-úton nagyon nagy volt a hó.

— Szent Isten, az Északi Vám-útra hurcolkodtatok?

Megint nyílik az ajtó és belép az igazgató:

— Hát te?!

— Ne haragudjon Jánosra, igazgató úr, mert az Északi Vám-úton lakik.

— Hallgasson, Karin, — mondja az igazgató; — menjen a dolgára!

— Hát csakugyan az Északi Vám-úton lak-tok? Ez bizony messze van. De azért mégis itt lehetnél idejében!

Ezzel ki is ment az osztályból.

Karin érdeme volt, hogy János nem kapott verést. A sors érdeme volt, hogy Hanna együtt szolgált Karinnal az igazgatónál. Az összekötés hatalma volt, amely megmentette Jánost egy igazságtalanságtól.

És az az iskola meg a tanítás! Vagy írtak már eleget a latinról és a nádpálcáról? Meglehet! Mert János átugrott később minden olyan részletet a könyvekben, amely iskolai visszaemlékezésekkel foglalkozott, és olyan könyveket nem olvasott, amelyek ezt a kérdést tárgyalták. Legkínosabb álmái, felnőtt korában, mikor este valami nehezét evett, vagy ha a szokottnál rosszabbul telt el a napja, mindig akörül forogtak, hogy a Klára-iskolába képzelte vissza magát.

A dolog veleje az, hogy a tanulónak épp oly egyoldalú fogalma van a tanítóról, mint a gyermeknek a szülőről. János első osztálytanítója olyan volt, mint az emberevő a Hüvelyk Matyi meséjében. Folyton verte a gyerekeket és kijelentette, hogy úgy elrakja őket, hogy a földön fognak csúszni; darabokra fogja aprítani őket, ha nem fogják tudni a leckéjüket.

De azért mégsem lehetett olyan nagyon rossz ember. Mert amikor eltávozott Stockholmból, Já-

nos, aki akkor már gimnazista volt, meg a tanuló-
társai egy albumot nyújtottak át emlékül neki.
Mint tanítót nagyon szerették és becsületes, de-
rék embernek tartották. És ez az ember úgy fe-
jezte be életét, mint gazdálkodó és egy östergöt-
landi idillnek a hőse.

Egy másik — igazi gonosz szörnyeteg volt. Ugy
látszik, csakugyan kedve telt abban, hogy verje
a gyerekeket. — Hozzátok ide a nádpálcát, —
így kezdte a tanítást, és az egész idő alatt arra
törekedett, hogy mennél több gyereket rajtakap-
jon azon, hogy nem tanulta meg a leckéjét. Ez
a tanító úgy ért véget, hogy egy éles ujságcikk
után felakasztotta magát.

De János, már mint nagydiák, találkozott
vele, halála előtt egy félesztendővel, a Bagoly-
öböl erdejében, és nagyon elérzékenyült, mikor
az öreg tanító a világ hálátlanságáról panaszkod-
ott neki. Egy évvel előbb egy régebbi tanítvá-
nya egy láda követ küldött neki Ausztráliából
karácsonyi ajándékul. És a mérges természetű
öreget kollégái is úgy emlegették, mint jóindu-
latú bolondot, akivel ingerkedni szoktak.

Ahány szempont, annyiféle vélemény! De
öreg kláristák még ma sem találkozhatnak anél-
kül, hogy borzalommal és gyűlölettel ne beszél-
jenek arról a legnagyobb irgalmatlanságról, mely
valaha emberi alakban megtestesült, ha azt mind-
nyájan el is ismerik, hogy az öreg kitűnő tanító
volt.

Nem értettek hozzá jobban, így nevelkedtek
az öregek; és minekünk, akik állítólag mindent
megértünk: — az a kötelességünk, hogy mindent
megbocsássunk.

Ez nem gátolta meg azt, hogy az iskolai idő
eleinte úgy ne tűnjék fel, mint amely előkészület

nem az életre, hanem a pokolra; hogy a tanítók úgy ne tűnjenek fel, mint akik nem azért vannak, hogy büntessenek, hanem hogy kínozzanak; hogy az egész élet éjjel-nappal lidércnyomásként ne nehezédjék rá az emberre; hiszen hiába tudtuk a leckénket, mikor elindultunk hazuőról. Az élet fegyház volt oly bűnökért, amelyeket akkor követtünk el, amikor még meg sem születünk. Így aztán János állandóan rossz lelkiismerettel járt-kelt ide-oda.

De tanult János valamit az élet számára is.

A Klára-iskolába módosabb emberek gyermekei jártak, mert az egyházközség gazdag volt. Jánosnak bőrnadrágja és bagariacsizmája volt, halzsír- és kenőcs-szagú. Ennélfogva az, akin bársony zeke volt, nem szívesen ült János mellett.

János megfigyelte azt is, hogy a szegényesen öltözöttek több verést kaptak, mint a jól öltözöttek; sőt a csinos megjelenésű fiúkat egyáltalán nem verték meg soha. Ha János tanult volna már pszichológiát és esztétikát, hát akkor megértette volna ezt a dolgot; így azonban nem értette meg.

A vizsga napja felejthetetlen, szép emléket hagyott maga után. A régi fekete szobák tisztára voltak súrolva; a gyerekeken ünnepi ruha volt; a tanítók frakkban és fehér nyakkendővel jelentek meg; a nádpálcát eldugták; az összes kivégzéseket felfüggesztették. Ujjongó jókedv napja volt ez a nap, amikor remegés nélkül léphetett be az ember ezekbe a kínzókamrákba. A rangsor, amelyet az osztályban reggel megállapítottak, némi meglepetést keltett; azok, akik hátrakerültek, összehasonlításokat és megjegyzéseket tettek, amelyek nem mindig voltak hízalgöök a tanítók ítélőképessegére vonatkozóan. A bizonyítványokat meg-

lehetősen sommás elintézésnek tartották, de hát meg kellett bennök nyugodni. Ámde itt volt a vakáció és nemsokára mindent elfelejtenek majd. A záróünnepélyen az érsek köszönetet mondott a tanítóknak, a tanulókat azonban korholta és megintette. De a szülőknek, különösen az anyáknak jelenléte átmelegítette a hideg szobákat. Őnkéntelen sóhaj kelt szárnyra a gyermekek ajkáról: miért nem lehet mindig olyan békességük, mint a vizsga napján? A sóhaj azóta részben meghallgatásra talált és az ifjúság ma már nem tekinti fegyintézetnek az iskolát, bárha sok értelmet ma sem láthat még a sok fölösleges tanulásban.

János nem volt lumen az iskolában, de nem volt naplopó sem. Minthogy korábban szerzett ismeretei alapján engedélyt kapott rá, hogy beléphessen az iskolába, noha nem volt még meg az előírt kora, ő volt mindig a legfiatalabb. Mikor azonban a másodikba kellett volna kerülnie, ámbár a bizonyítványa kielégítő volt, mégis visszatartották még egy évig az elsőben, hogy érjen még. Ez súlyos visszaesés volt János fejlődésében. Türelmetlen lelke megszenvedte azt, hogy egy egész esztendőn át megint a régi leckéket kellett tanulnia. Természetesen sok szabadideje volt, de tanulási kedve elernyedtt és János melözöttnek is érezte magát. Otthon ő volt a legfiatalabb, ez volt az iskolában is, de csak évei számát tekintve, mert értelme idősebb volt a többiénél.

Az apa — úgy látszik — észrevette, hogy János szeret tanulni és azt tervezte, hogy egyetemre fogja küldeni. Átvette vele a leckéit, mert megvolt az elemi képzettsége. De egyizben, mikor a nyolcesztendő János arra kérte, hogy se-

gítsen elkészíteni a latin fordítását, az apa kénytelen volt bevallani, hogy nem tud latinul. A fiú érezte fölényét és valószínű, hogy érezte ugyanazt az apa is. A bátyját, aki Jánossal egyszerre kezdte végezni a Klára-iskolát, hirtelen ki kellett venni az iskolából, mert egyszer János csinálta meg bátyjának a feladatát. A tanító értelmetlen volt, hogy ennyire engedte jutni a dolgot, az apa ellenben okosan járt el, hogy véget vetett a vizsgaszás helyzetnek.

Az anya büszke volt fia tudományára és dicsekedett vele a barátnői előtt.

A családban gyakran kísértett a diák szó. A diákkongresszus alkalmával, az ötvenes évek elején, tele volt a város fehér diáksapkával.

— Majd ha neked is fehér sapkád lesz! — mondta az anya.

Mikor a diákhangversenyek voltak, napokon át erről folyt a szó. Upsalai ismerősök is elkerültek néha Stockholmba és ilyenkor mindig sokat beszéltek a víg diákéletről. Egy pesztonka, aki Upsalában szolgált, Jánost mindig „a diák”-nak nevezte.

Az iskolai élet félelmes titokzatosságában, ahol a gyermek sohasem tudta megtalálni az okozati összefüggést a latin nyelvtan és az élet között, fölbukkant rövid időre egy új, rejtelmes mozzanat, hogy aztán újra eltűnjön. Az igazgató kilencszesztendős leánya résztvett a francia órákon. Szándékosan az utolsó padba ültették, hogy ne lehessen látni őt, mert aki hátrafordult a helyén, nagy bünt követett el. De a lány mégis csak ott volt a szobában és mindenki tudott róla. János fizikai nemi élete nem ébredt még föl, de azért csak

úgy, mint valószínűleg az egész osztály, János is szerelmes lett. A leckét azokon az órákon, amikor a lányka is jelen volt, mindig mindenki jól tudta; az ambíció ösztökét érzett; senkisésem akarta, hogy a lány jelenlétében megverjék vagy megálázzák. A lány tagadhatatlanul csúf volt, de finom, szép ruha volt rajta. A hangja lágyabban csengett, mint a fiúké, akiknek változóban volt a hangjuk, és a tanítónak, a szörnyetegnek, szigorú arca mosolygott, mikor a lányhoz beszélt. Mikor felszólította, milyen szépen hangzott a neve! Az egyetlen keresztnév e között a sok vezetéknev között!

János szerelme csendes mélabúban nyilvánult meg. Sohasem beszélhetett a lánnyal és nem is mert volna soha beszélni vele. Félt tőle és vágyódott utána. De ha valaki megkérdezte volna tőle, mit akar a lánytól, nem tudta volna megmondani. Semmitsem akart tőle. Megcsókolni? Nem, János családjában sohasem csókolóztak. Megfogni őt? Nem! Tehát még kevésbbé akarta bírni őt. Bírni? Mit kezdett volna vele? Érezte, hogy valami titok lappang benne. Annyira gyötörte őt ez, hogy szenvedett belé és egész élete elborult. Egyszer elővett otthon egy kést és így szólt: levágom a nyakamat. Az anyja azt hitte, hogy János beteg. Mi baja volt, nem tudta megmondani. Akkor körülbelül kilenc esztendő volt.

Ha ugyanannyi lány lett volna az iskolában, ahány fiú, még pedig minden órán, akkor valószínűleg apró, ártatlan baráti kapcsolódások támadtak volna; az elektromosságok levezetődtek volna, a Madonna-imádás redukálódik és a nőről alkotott helytelen fogalmak nem kísérték volna őt és többi társát végig az életen.

Az apa szemlélődő természetű volt és a kudarcok után került az embereket. Az anyával való kapcsolata, amely kezdetben törvénytelen volt, hírbe is hozta a társaságban. Mindez bírta őt rá arra, hogy visszavonuljon az Északi Vámútra. Ott kibérelt egy külvárosi házat, nagy kerttel, terjedelmes legelővel, lóistállóval, marhaiállóval, üvegházzal. Mindig szerette a falut és a földmívelést. Már régebben is bérbevette a városon kívül egy kis birtokot, de nem tudott rajta gazdálkodni. Most kertre vágyott, talán nemcsak a sajátmaga, hanem a gyermekei kedvéért is, akiknek a neveltetése emlékeztetett egy kicsit Rousseau Emile-jeére.

Hosszú deszkapalánk választotta el a házat a szomszédoktól. Az Északi Vámút fasor volt, kövezett gyalogjáró nélkül, és nem igen volt még beépítve. Többnyire parasztszekerek és tejeskoszik jártak rajta, a Szénatérre menet, vagy onnan jövet. Az Új Temetőbe vonuló halottas koszik, a Kutak Öble felé tartó szánkázók, a város környékén lévő kocsmákba kiránduló fiatalok: — ezekből került ki a forgalom többi része.

A kert, amely a kis, egyemeletes házat körülvette, nagy kert volt. Hosszú fasorok, legalább száz almafával és számtalan bogyós cserjével, keresztelkedtek benne. Itt-ott sűrű orgona- és jázminlugas volt s az egyik sarokban állt még egy hatalmas vén tölgyfa. Árnyas és tágas volt a kert s éppen annyira elhanyagolt, hogy hangulattal volt tele. Keletre tőle dombok vonultak, amelyeket jávor, nyír, vörösberkenye borított. Legfölül egy templom a múlt századból. A domb sor tulsó oldala itt-ott fel volt ugyan túrva, — kavicsot bányásztak benne nem nagy eredménnyel, — de azért voltak szép részletei is: zelnice.

meggyfás völgyecskék, füzesek és tüskés bozótok. Erről az oldalról nem látszott sem ház, sem út. A szem messzire ellátott, túl Bellevyn, a Cedersdals-hegy és a Lilljans-erdő fölött. Csak nagyon távol bukkant fel egy-egy ház, — ellenben dohánypajták és kertek húzódtak tova mindenütt a végtelenségig.

Arról volt tehát szó, hogy nyaralni fognak az egész éven át, és a gyerekeknek nem is volt ez ellen semmi kifogásuk. János most közvetlen közelből láthatta és sajátmaga fölfedezhette a nővényi élet titkait és szépségeit; és az első tavasz a meglepetések csodálatos ideje volt.

Mikor a frissen felásott föld ott feküdt mély feketeségével az almafák fehér és piros napsátra alatt, mikor a tulipánok napkeleti színeikben pompáztak, Jánost ünnepi érzés szállta meg a kertben, sokkal ünnepibb, mint akár a vizsgán, akár a templomban, beleértve a karácsonyi istentiszteletet is.

A testi élet ennek következtében gyors pezsdülésnek indult. A fiúkat felküldték a fákra, hogy kaparják le a mohát az ágakról; ők irtogatták a gyomot az ágyásokból; ők lapátolták, öntözték és gereblyézték az utakat. A marhaistállóban egy tehenet tartottak, amely megborjazott. A szénapadlást uszodának tekintették, amelybe beleugráltak a gerendákról; az istállóból nyargalva vezették a lovat az itatóhoz.

A dombokon elvadult a játék; kőtömböket görgettek alá, fasударakat csáklyáztak, portyázni jártak.

A Hága-park erdeit és bozótjait átkutatták; a romok közt fiatal fákra másztak és denevéreket fogdostak; fölfedezték, hogy a madársóska és a paprág ehető, kifosztották a madárfészkeket.

Föltalálták csakhamar a löport is, miután a kézfát sutbadobták, és otthon nemsokára fenyvesmadarakra vadásztak a dombokon.

Mind ennek bizonyos elvadulás volt a következménye. Az iskolát egyre jobban megutálták s a város utcái egyre kellemetlenebbekké váltak.

Az ifjusági könyvek kezdtek ugyanakkor előmozdítani a visszatérést a természethez. Robinson korszakot alkotott, és Amerika fölfedezése, a skalpvadász és több más könyv őszinte undort ébresztett a tankönyvek iránt.

Az elvadulás annyira fokozódott a hosszú nyári szünidő alatt, hogy az anya már nem volt képes fékentartani a zabolátlan fiúkat. Próbaképpen elküldték őket a Riddarholm melletti uszodába, de útközben az utcákon töltötték el a fél napot. Végül az apa arra szánta el magát, hogy a három idősebbet kiadja falura ellátásba; ott kellett tölteniök a nyár hátralevő részét.

EL HAZULRÓI.

Igy történt, hogy János ott áll egy gőzhajó előfödélzetén, künn messze a tengeren. Annyi volt utazásközben a látnivaló, hogy nem ért rá unatkozni. De most délután van, amely mélabús mindig, mint a kezdődő öregség; a nap árnyéka egészen új és megváltoztat mindent, anélkül, hogy mint az éjszaka, mindent elrejtene. János kezd nélkülözni valamit; ürességet érez, elhagyottnak, letörtnek érzi magát. Haza kívánczik; de azon való kétségbeesése, hogy nem mehet haza rögtön, borzalommal tölti el és sírva faszasztja. Mikor fivérei megkérdezik tőle, miért sír, azt feleli, hogy haza akar menni a mamához. Kinevetik. De most fölmerül előtte az anya képe. Komolyan, szelíden, mosolyogva néz rá ez a kép. Hallja az anya búcsúszavait a hajóhíd pallóján: légy engedelmes és udvarias mindenki-vel szemben, vigyázz a ruhádra és ne feledkezzél meg az esti imádról. Arra gondol, hogy milyen engedetlen volt vele szemben, és szeretné tudni, hogy nem beteg-e? Az anya képe megtisztultan, megdicsőülten tündöklék előtte és a sóvárgás soha el nem szakadó fonalaival vonja őt magához. Ez a sóvárgás az anya után és az ürességnek ez az érzése végigkísérte egész életén. Talán

a rendesnél korábban jött a világra? Nem telt ki terhének teljes ideje? Mi kapcsolta hozzá anynyira az anyai törzshöz?

Nem találta meg a választ soha erre sem a könyvekben, sem az életben, de annyi tény, hogy János sohasem alakult ki önmagává, sohasem szabadult el teljesen, sohasem vált bevégezett, zárt individuummá. Fagyöngy maradt, amely nem nőhetett anélkül, hogy egy fa ne hordozza; kúszónövénnyé lett, amelynek támaszt kellett keresnie. Természettől fogva gyöngye és félénk volt; gyakran korolta ugyan magát minden férfias sportban, jó tornász volt, megülte a nyargaló lovat, értett mindenfajta fegyver forgatásához, célba lőtt, úszott és merészen vitorlázott, de csak azért, hogy el ne maradjon a többiek mögött. Ha nem látta senki, mikor fürdött, bemászott a vízbe; ha nézte valaki, feszest ugrott a fürdőház tetejéről. Érezte félénkségét és titkolni akarta. Sohasem támadta meg társait; de ha megtámadták, visszaütött még az erősebb ellenfélre is. Ijedten jött a világra és úgy élt, hogy állandóan félt az élettől és az emberekől.

A gőzös mögött elmaradnak a szigetek, megnyílik a tenger: kék mező partok nélkül. Az új látvány, a friss szél, fivéreinek elevensége földesríti Jánost; arra gondol, hogy nemsokára tizen-nyolc svéd mérföldet utazott a tengeren, mikor a gőzös besiklik a Nyköpingsöbölbe.

Mihelyt kikötöttek, feljön a hajóra egy középkorú férfi, szőke pofaszakállas, vált néhány szót a kapitánnyal és átveszi a gyermekeket. Barátságos embernek látszik és jókedvű. A vidalai egyházfi.

A parton kétkerekű kocsi áll egy fekete gébével. Csakhamar bent vannak a városban és

megállnak a kereskedő udvarán, ahol a parasz-
tok is meg szoktak szállni. Héring és gyenge sör
szaga terjeng az udvaron és a várakozás elvisel-
hetetlenné válik. János megint sírva fakad. Vé-
gül megjelenik Lindén úr és hozza egy paraszt-
szekéren az útipodgyászt. Nagy kéz-szorongatás
és némi poharazás után megindulnak ki a város-
ból. Este van, mire keresztüljutnak a vámon.

Ugarföldek és karós sövények hosszú, sivár
távlatá tárul elébük és piros falvakon túl egy er-
dőnek pereme látszik a messzeségben. Az erdőn
át kell kelniök és három svéd mérföldnyi az út.
A nap leáldozik, ők pedig hajtatnak át a sötét
erdőn. Lindén úr beszél és igyekszik a fiúk bátor-
ságát ébren tartani. Beszél a játszópajtásokról,
a fürdőhelyekről meg a számóca-szedésről. János
elalszik. Egy fogadó előtt ébred föl, amelyben ré-
szeg parasztok lármáznak. A lovakat kifogják és
megítatják.

Majd tovább utaznak sötét erdőkön keresztül.
Az emelkedéseknél leszállnak és gyalognak. A
lovak fújnak és gőzölögnek, a parasztok a málhás-
szekéren isznak és tréfálkoznak, az egyházi be-
szélget velük és élcelődik. Aztán megint tovább
utaznak és elszundikálnak. Ujra felébrednek, le-
szállnak és pihennek. Megint erdők, amelyekben
valaha rablók tanyáztak; fekete fenyveserdők a
esillagos ég alatt, kunyhók és sövénykerítések. A
fiú teljesen megzavarodik és remegve közelít az
ismeretlen felé.

Végül sima lesz az országút; világosodik, és a
kocsik megállnak egy piros ház előtt. A házzal
szemben magas, fekete épület emelkedik. Temp-
lom. Megint templom. Kijön a házból egy öreg-
asszony, — János úgy látja, hogy magas, sovány
nő, — fogadja a gyermekeket és bevezeti őket egy

földszinti szobába, ahol terített asztal van. Az asszonynak éles a hangja, nem cseng barátságosan és Jánost félelem szorongatja. Sötétben esznek, de az étel nem izlik, mert szokatlan. Fáradtak és sirás főjtogatja a torkukat.

Majd fölvezetik őket egy padlás-szobába, mindig sötétben. Világot nem gyujtanak. A hely szűk; ágyak vannak a szobában, székeken és a padlón vetett ágyak; a szag rettenetes. Megmozdulnak az ágytakarók és felbukkan egy fej. Utána egy másik. Vihogás és suttogás, de a jövevények egyetlen arcot sem láthatnak. A legidősebb fiú külön ágyat kap, de Jánost meg a középső bátyját közös ágyba fektetik, lábbal egymásnak. Ez új dolog. Bemásznak az ágyba és magukra húzzák a takarót. A nagyobbik fiú kényelmesen kinyújtózik, de János tiltakozik a túlkapás ellen. Rugdalni kezdik egymást és János kikap. Nyomban sirva fakad. A legidősebb fiú alszik már.

Az egyik sarokból, mélyen a padló felől megszólal egy hang:

— Maradjatok veszteg, taknyosok, és ne verekedjetek!

— Mit beszélsz? — kérdi János bátyja, aki bátor fickó.

A mély hang felel:

— Mit beszélek? Azt mondom, jó lesz békében hagyni a kicsikét!

— Van hozzá közöd?

— Van bizony. Gyere csak ide, majd elpáhollak.

— Elpáholsz? Te?

A bátya ingben felkel. A mély hang tulajdonosa közeledik a padlón. Vaskos, alacsony, szélesvállú alak; mindössze ennyit lehet látni. Sok néző fel ül az ágyakban.

Verekedni kezdenek és a bátya kikap.

— Ne bánts! Ne bánts!

A kis János közbeveti magát. Sohase tudta látni, hogy valaki a véréből verést kapjon vagy szenvedjen, anélkül, hogy ne érezte volna az idegeiben. Megint az önállótlanlansága, a vér oldhatatlan kötelékei, a köldökzsinór, amelyet nem lehetett elvágni, csak lerágni.

Majd csend támad és jön az alvás, a tudattalan, amely állítólag a halálhoz hasonlatos és éppen ezért oly sok embert csábitott már korai pihenésre.

Új élet kezdődik. A nevelés szülők nélkül, mert a fiú odakünn van a világban idegen emberek között. Félénk és gondosan kerül mindent, amiért megfeddhetnék. Nem támad meg senkit, de védekezik minden túlkapás ellen. Egyébként elegendő vannak a fiúk, hogy az egyensúlyt megővthassák, az igazságot pedig a szélesvállú szolgáztatja, aki púpos, de talán éppen ezért mindig a gyöngébbel tart, ha ezt igaztalanul megtámadják.

Délelőtt tanulnak, ebéd előtt fürdenek, délután dolgoznak. Gyomlálnak a kertben, vizet hoznak a forrásból, lovat vakarnak az istállóban. Az apa kívánsága, hogy a fiúk testi munkát is végezzenek, noha a rendes tartásdíjat fizetik.

De János saját engedelmessége és kötelesség-érzete nem elegendő ahhoz, hogy elviselhetővé tegye számára az életet. Két bátyját többször megdorgálják, és Jánosnak ez épp úgy fáj, mint nekik. Szolidárisnak érzi magát velük és ezen a nyáron nem több egy harmad-embernél. Büntetés nincs más, mint szobafogság, de a dorgálás bőven elég ahhoz, hogy Jánost nyugtalanítsa. A munka meg erősíti testileg, de idegei továbbra is épp oly érzé-

kenyek maradnak minden benyomás iránt. Hol búslakodik az anyja után, hol meg túlárad a jókedve és ő a játékok vezére, különösen mikor vásottságról van szó: követ tördelni a mészkőbányában, tüzet gyújtani a kőbánya fenekén, deszkákra lecsúszni a meredek hegyekről. Félénk és vakmerő, vásott és töprenkedő: egyensúly híján való.

A templom az országút túlsó felén volt s koromfekete födele és halottfehér fala árnyékot vetett a nyári tájképre. Sirkeresztek magaslanak ki a templomfalak fölé és János végül mindennap elnézi már őket az ablakból. A templom nem üt egész nap úgy, mint a Klára-templom, de este hat órakor szabad a fiúknak harangozni a kötéllel, amely lelóg a toronyból. Nagy pillanat volt, mikor először került rá Jánosra a harangozás sora. Szinte a templom hivatalnokának érezte magát és mikor számlálta háromszor a három kondítást, azt hitte, hogy az Isten, a lelkész és az egyházközség kárát vallaná, ha ő eggyel többet kondítana.

Vasárnap szabad volt a nagyfiúknak fölmenni a toronyba és ott harangozni. János ilyenkor ott állt a sötét falépcsőn és csodálta őket.

Később a nyár folyamán egy fekete szegélyű hirdetmény érkezett. Mikor a templomban felolvasták, nagy izgalom támadt. I. Oszkár király meghalt. Sok jót beszéltek róla, bárha nem is gyászolta őt senkisémi igazán. De most mindennap harangoztak tizenkettő és egy óra között.

A templomi harangok mintha valósággal üldözték volna Jánost.

A temetőben is szottak játszani a sirok között, és a templom csakhamar jó ismerőse lett. Vasárnapokon felküldték valamennyi kosztos fiút az orgona-karzatra. Mikor az egyházfi készült a zsoltáréneklésre, a fiúkat felállították a regiszterek

mellé, és mikor intett a mester, kihúzták egyszerre az összes regisztereket és fölzúgott az ifjúság kórusa. Ez mindig nagy hatást tett a gyülekezetre.

Minthogy János közéről látta a szent dolgokat, sőt tennivalója is akadt az istentisztelet kel-
lékeivel, csakhamar otthonosan érezte magát a szent dolgok között és mély hódolata megfogytakozott. Az úrvacsora például nem volt rá többé fölemelő hatással, mikor előtte való este evett a szent kenyérből az egyházi konyhájában; ott sütötték és ott bélyegezték le egy bélyegzővel, amelybe a keresztt volt belevésve. A fiúk ettek belőle és ostyának nevezték. Egyszer úrvacsora után a templomatyákkal együtt meghívták őt is a sekrestyébe és borral kínálták.

Mindazáltal most, mikor elszakadt az anyjától és úgy érezte, hogy ismeretlen fenyegető hatalmak veszik körül, erős vágy támadt benne arra, hogy csatlakozzék valami védőszellemhez. Esti imáját meglehetősen áhitattal szokta elmondani; de reggel, mikor sütött a nap s a teste pihent volt, nem érezte ezt a vágyakozást.

Egyszer, mikor a templomot szellőztették, a gyerekek beszaladtak a templomba és ott játszottak. A vásottság egy rohamában megostromolták az oltárt. De János, akit további hőstettekre ösztö-
kéltek, felment a szószékbe, felfordította a homok-
órát és a bibliából prédikált. Ennek a csínynek nagy sikere volt.

Majd lejött a szószékből és a padok tetején végig szaladt az egész templomon anélkül, hogy a földet érintette volna. Mikor az első padra ért az oltár elé, a gróf padjára, olyan hevesen rálépett a zsoltároskönyv támlájára, hogy az recsegve a földre zuhant. Pánik támadt. Pajtásai mind kiro-

hantak a templomból. Ott állt egyedül, megsemmisülten.

Nagyon szeretett volna most az anyjához rohanni, hogy megvallja bűnét és a segítségét kérje. De az anyja nem volt ott. Jánosnak eszébe jut az Isten. Térdre rogy az oltár előtt és elmondja az egész Miatyánkot. Mikor feláll, erős és nyugodt, mintha onnan felülről egy gondolatot sugalltak volna beléje; megvizsgálja a padot, látja, hogy a csapok nem törtek le; fogja a lécet, beleilleszti a csapokat az eresztékekbe, lehúzza a cipőjét, hogy kalapácsnak használja fel, és néhány jól irányzott ütéssel rendbe hozza a támlát. Kipróbálja művét; a támla szilárd. Aztán kimegy, aránylag nyugodtan, a templomból.

— Milyen egyszerű, — gondolta most magában. — És szégyenkezett, hogy elmondta a Miatyánkot. Mért szégyenkezett? Talán érezte homályosan, hogy abban a zavaros komplexumban, amelyet léleknek nevezünk, olyan erő lakozik, amely, ha a veszély órájában önvédelemre szólítjuk fel, nagyszerűen tud segíteni magán. Hogy nem azt hitte, hogy az Isten segített rajta, kitetszett abból is, hogy nem térdelt le és nem adott hálát az Istennek a segítségért. És a szégyenkezésnek ez a határozatlan érzése valószínűleg abból a belátásából eredt, hogy a szomszédba ment keresni azt, ami a keze ügyében volt.

Ez azonban múló pillanata volt csak az önérzetnek. János lelke egyenetlen maradt, sőt most már szeszélyes is lett. A szeszély, a makrancosság, „les diables noirs,” mint a franciák mondják, még nem teljesen megmagyarázott tünetények. Az áldozat meg van szállva: akar valamit, de az ellenkezőjét teszi; szenved a vágytól, hogy rosszat tegyen sajátmagának, és csaknem élvezzi az önkín-

zást. Lelki betegség ez, az akarat betegsége; és régebbi pszichológusok meg is kockáztatták egy magyarázatát, amennyiben rámutattak a kettősségre az agyban, amelynek két féltékéje bizonyos körülmények között önállóan működhet, mindegyik külön-külön, és harcban egymással. De ezt a magyarázatot később elvetették. A személyiség kettősségét sokan megfigyelték, és Goethe ezt a témát tárgyalta a Faustban. Makrancos gyermekek, akik „nem tudják, mit akarnak“, végül sírva fakadnak és a sírásban feloldódik idegeiknek a feszültsége. Azt is szokás mondani, hogy „verésért koldulnak“, és sajátos látvány, hogy ilyen alkalmakkor egy kis fenyítés mennyire visszaadja az idegek egyensúlyát s hogy a gyermek úgyszólván szívesen fogadja a fenyítést, nyomban megnyugszik tőle, békülékeny lesz és egyáltalán nem keseredik el a büntetés miatt, noha véleménye szerint igazságtalannak kellene tekintenie. Valóban úgy koldult a verésért, mint orvosságért.

De van más módja is a fekete szellemek kiűzésének. Az ember karjai közé veszi a gyermeket, hogy érezze egy jóbarátnak a magnetizmusát, és ettől megnyugszik. Ez a mód jobb minden más módnál.

Jánosnak voltak ilyen rohamai. Ha valami mulatságról volt szó, például valami kirándulásról, hogy számocát szedjenek, könyörgött, hogy otthon maradhasson. Tudta, hogy szörnyen unatkozni fog otthon. Nagyon szeretett volna együtt tartani a többiekkel, de még jobban óhajtott otthon maradni. Egy másik akarat, amely erősebb volt az övéénél, azt parancsolta neki, hogy maradjon otthon. Mennél inkább iparkodtak őt rábeszélni, annál szilárdabb lett az ellenállása. De ha ilyenkor kapta magát valaki, minden tekető-

ria nélkül tréfásan galléron ragadta és feldobta a szekérre, akkor engedelmeskedett és örült, hogy megszabadult a megmagyarázhatatlan idegen akaratától. Általában szívesen engedelmeskedett és sohasem akart legénykedni vagy parancsolgatni. Nagyon is rabszolgának született. Az anyja szolgált és engedelmeskedett egész fiatalságában, és mint pincérnő, udvarias volt mindenkivel szemben.

Egyszer vasárnap a plébános vendégei voltak. Lányok is voltak ott. Jánosnak kedve telt benő, de félt tőlük. Az egész gyermeksereg kirándult szamócát szedni. Valaki azt indítványozta, hogy gyűjtsék össze a gyümölcsöt és majd ott-hon egyék meg kanállal, megcukrozva. János szorgalmasan szedte a szamócát és állta a megállapodást annyira, hogy egyetlen szemet meg nem evett, hanem becsületesen beszolgáltatta a maga részét. De látta, hogy mások csálnak. Mikor hazaérkeznek, a lelkész lánya kiosztja a szamócát, és a gyermeksereg körültolongja a lányt, hogy ki ki tele kapja a kanalát. János hátul marad. Megfeledkeznek róla és nem kap egy szemet sem.

Mellőzték! Szívében keserőséggel a mellőzés miatt, kimegy a kertbe és egy lugasba bújik. Ugy érzi, hogy ő a legutolsó, a legrosszabb. De most nem sír, hanem úgy érzi, hogy valami hideg kémsénység tolul a lelke előterébe, mintha acélcsontváz volna. Birálgatni kezdi az egész társaságot és úgy találja, hogy ő volt a legbecsületesebb, mert egy szem szamócát sem evett meg odakünn a tisztáson, így hát — imé! a hibás következtetés — azért mellőzték őt, mert jobb volt a többiekénél. Eredmény: jobbnak tartotta magát a többiekénél. És nagy élvezetet talált abban, hogy mellőzték.

Megvolt az a képessége is, hogy félrehúzódva

észrevehetetlenné tegye magát, úgyhogy ilyenkor mellőzték. Az apa egyszer hazahozott magával a vacsorához egy őszibarackot. Valamennyi gyerek kapott egy szeletet a ritka gyümölcsből, de hogy-hogy nem, János kimaradt a sorból, még pedig úgy, hogy az egyébként igazságos apa nem vette észre. A fiú oly büszke volt rá, hogy újra emlékeztették kegyetlen végzetére, hogy meg nem állhatta, hogy később még aznap este el ne dicsekedjék vele testvérei előtt. Ezek nem hitték el neki, anynyira képtelennek találták a történetet. Mennél képtelenebb, annál jobb!

Antipáthiák is gyötörték Jánost. Egyszer vasárnap egy kocsi kiránduló gyerek érkezett az egyházfi udvarába. Volt köztük egy kaján, de rész képű, feketehajú fiú. János a fiú láttára elszaladt és elbújt a padláson. Fölkeresték, az egyházfi kedveskedett neki, de János ott maradt kuporogva a kuckójában és onnan hallgatta, hogyan játszanak a gyerekek, amíg a fekete fiú megint el nem utazott.

Hideg fürdők, vad játékok, kemény testi munka, semmi sem tudta megedzeni petyhüdt idegeit, amelyek néha egy-egy pillanatra a végsőkéig meg tudtak feszülni.

Jó emlékezőtehetsége volt, meglehetősen tanult, legszívesebben reális dolgokat, aminő a földrajz meg a természettudomány. A számtant befogadta az emlékezetével, de a mértant gyűlölte. Ez a nem reális tudomány nyugtalanította; csak később támadt kedve ehhez a tárgyhoz, mikor a kezébe került egy földmértani kézikönyv és belátta a mértan gyakorlati hasznosságát. Most aztán elkezdte mérni a fákat és a házakat, kimérte

lépéseivel a kerteket és a fasorokat, és idomokat szerkesztett kartonpapirosból.

Élete tizedik esztendejét élte már. A válla széles volt, az arca megbarnult; a haja szőke volt, és betegesen magas, kidomborodó homloka fölött fölfelé fésülve hordta. Ezt a homlokot sokszor emlegették és a rokonok „professzor”-nak csúfolták érte.

Nem volt már automata, hanem kezdett önálló megfigyeléseket gyűjteni és következtetéseket levonni. Közeledett ennél fogva ahhoz az időponthoz, amikor külön kellett válnia környezetétől és magára kellett maradnia. De a magány sivatagjárássá lett reá nézve, mert nem volt elég erős egyénisége ahhoz, hogy egyedül járhassa az útját. Együttérzése az emberekkel viszhang nélkül maradt, mert a többiek gondolatai nem tudtak lépést tartani az övéivel. És később kénytelen volt fűhöz-fához fordulni és odakinálni a szívét mindenkinék, de senkisémet akarta elfogadni, mert idegen volt mindenki számára. Így aztán magába kellett zárkóznia, sértődötten, megalázottan, észre nem vetten, mellőzötten.

A nyár a végét járta, és János hazautazott, mert megkezdődött újra az iskola. Kétszer oly szomorúnak tűnt fel most előtte a sötét ház a Klára-temető mellett, és amikor látta a hosszú sor szobát, amelyet a latin iskola neve alatt az ötödik osztályig bezárólag végig kellett járnia pontosan meghatározott évek során át, mielőtt keresztüldolgozhatná magát egy újabb szobasoron a gimnáziumban, akkor bizony úgy gondolta, hogy az élet nem igen csábító valami. Ezzel egyidejűleg kezdett önálló gondolkozása lázadozni a lec-

kék ellen. Ennek a lázongásnak rossz bizonyítványokban mutatkozott meg a következménye. Egy félév múlva, miután osztályában hátrakerült, az apja kiveszi őt a Klára-iskolából és átteszti a Jakab-iskolába. Ugyanakkor elhurcolkodik a család az Északi Vámútról és átköltözik egy külvárosi házba a Nagy Gróberg-útra a Sabbatsberg közelébe.

ÉRINTKEZÉS AZ ALSÓOSZTALLYAL.

Kristineberg — nevezzük így a külvárosi házat — még elhagyottabb volt, mint az Északi Vámsíki ház. A Gróberg-út nem volt kikövezve. Órákhosszat legfőlebb egyetlen magános vándort lehetett látni, és a kocsizörgés olyan esemény volt, amely az ablakhoz csalta az embereket, hogy megnézzék, mi történt. A ház fával benőtt udvarban volt és falusi paplakhoz hasonlított. Kertek és nagy dohányültetvények vették körül; széles mezők nyúltak el, itt-ott egy-egy tóval a Sabbatsbergig. Az apa azonban most nem vett bérbe földet; így aztán a szabad idő lustálkodással telt. A játszó-pajtások most szegény emberek gyerekeiből kerültek ki. A molnár meg a tehénpásztor fiaiból. Főként a malombuckákon játszottak és a szélmalom-szárnyakat használták játékszerül.

A Jakabiskola szegény emberek iskolája volt. Itt jutott érintkezésbe János az alsóosztállyal. Az iskolatársaknak rosszabb volt a ruhája, ki volt sebesedve az orra, csúf volt az ábrázata, rossz volt a szaga. János bőrnadrágja és halzsíros csizmája

ehelyütt senkinek sem szúrt szemet. Ebben a környezetben nyugodtabbnak érezte magát, mert beléje illett; ezekkel a gyerekekkel meghittebben összeharátkozott, mint a Klára-iskola gögösködőivel.

De a gyermekek közül nem egy fenemód tudta a leckéjét, és az iskola lángesze egy parasztfiú volt. Ellenben az alsóbb osztályokban sok úgynevezett „csibész“ akadt, de ezek rendszerint kimaradtak a másodikból. János most már a harmadikba járt és ezekkel a fiúkkal nem jutott érintkezésbe. Ezeknek nem is volt dolguk soha a felsőbb osztálybeliekkel. Ezeknek a fiúknak volt egyidejűleg valami mesterségük is. Fekete volt a kezük és meg lehetős idősök is voltak, tizennégy-tizenöt esztendősek. Sokan közülök elmentek nyaranta vitorlás útra a Carl Johan briggen és ősszel kátrányos vászonnadrágban jelentek meg újra, — a hasukat szíj szorította össze az éhség ellen és késük is volt. Kéményseprőkkel és dohánykötözőkkel verekedtek, papramorgót ittak a tízórai szünetben, csapszékekbe és kávéházakba jártak. Szakadatlanul vizsgálatokkal és kiutasításokkal zaklatták általában, de nagyon igaztalanul, rossz gyerekeknek tartották őket. Sokan közülök derék polgárokká lettek azóta, és egyikük, aki szintén szolgált a Carl Johan csavargó-briggen, később mint gárdatiszt végezte. Sohasem mert beszélni a vitorlás utjáról; de azt mondja, hogy valahányszor ellépett a díszőrség élén az Ujhíd-kikötő mellett és meglátja ott a hirhedt brigget, hideg fut végig a hátán.

Egy ízben találkozott János egyik régebbi iskolatársával a Klára-iskolából. El akarta kerülni, de az egyenesen feléje tartott és megkérdezte tőle, hova jár most iskolába.

— Vagy úgy, a csibésziskolába jársz, — mondta aztán.

János érezte, hogy lezüllött, de ő maga kívánta így. Egyáltalán nem ütött el a társaitól, hanem ott honosan érezte magát közöttük, mintha atyafiai lettek volna, és jobban érvényesült is itt, mint a Klárában, mert itt nem nehezedett rá semmiféle nyomás fölülről. Ő maga nem akart a magasba emelkedni és nem akart senkit sem elnyomni, de szenvedett minden nyomás alatt, amely fölülről érte. Nem akart följutni, de az volt a vágya, hogy odafönt egyáltalában senki se legyen. De azért bántotta, hogy régi pajtásai úgy tekintik őt, mint aki lecsúszott. És amikor a dísztorna-ünnepen, a Jakabisták sötét csoportjában haladva, szembe találkozott a szép nyáriruhás és ragyogó arcú Kláristák könnyű csapataival, tulajdon szemével látta az osztálykülönbséget. És amikor elröppent a másik táborból ez a szó: „csibészek“, ott cikkázott a levegőben a háború. Néha verekedett egymással a két iskola, de János nem vett részt soha a verekezésben. Nem akarta látni régi barátait és nem akarta, hogy lássák lealacsonyodását.

A vizsga napja másként festett a Jakab-iskolában, mint a Klárában. Kézművesekből, kopottas öregasszonyokból, kiöltözködött kifőzőnőkből, fuvarosokból, csaplárosokból telt ki a közönség. És a beszéd, amelyet a tanfelügyelő mondott az egybegyűltek előtt, bizony másképp hangzott, mint az érsek derűs, virágos szónoklata. Felolvasta a resteknek (vagy a gyöngetehetségűeknek) a névsorát, korholta a szülőket, mert gyermekeik későn jöttek vagy elmaradoztak, és a terem viszhangozott a szegény anyák sirásától, akik talán nem is tehettek ezekről a könnyen megérthető mulasztásokról, és akik a maguk együgyűségében most azt

hitték, hogy rossz fiaik vannak. Majd rákerült a sor a jutalmakra. Mindig jómódú polgárok fiai voltak azok, akik teljesen a tanulásnak szentelheték magukat s akiket most úgy üdvözöltek, mint az erény mintaképeit.

Az erkölcs, amelynek az volna a feladata, hogy a kötelességek és jogok tana legyen, amely azonban végezetül azoknak a kötelességeknek a tanává lett, amelyek felebarátunkat velünk szemben terhelik, csakis mint a kötelességek nagy törvénykönyve szerepelt. A gyermek nem hallott még egyetlen emberi jogról sem. Mindenhez mások kegyelméből jutott hozzá; mások kegyelméből élt, mások kegyelméből evett, mások kegyelméből járhatott iskolába. Itt a szegények iskolájában még többet is kívántak a gyermekektől. Azt kívánták a szegényektől, hogy jó ruhában járjanak. Ugyan honnan vették volna? Kifogásolták a kezüket, mert fekete lett a kátránytól és szuroktól. Figyelmet, jó modort, udvariasságot kívántak tőlük, vagyis csupa képtelenséget. A tanítók szépérzéke gyakran igazságtalanságokra ragadtatta őket.

Jánosnak olyan szomszédja volt a padban, aki sohasem volt megfésülve, akinek seb volt az orra alatt, akinek folyt és bűzös volt a füle. A keze piszkos volt, a ruhája foltos és rongyos. Ritkán tudta a leckét, minduntalan dorgálták és ráverték a kezére. Egyszer az egyik társa azzal vádolta meg, hogy tetvesen jött az iskolába. Erre külön helyet jelöltek ki neki: kiközösítették. Keservesen sirt, nagyon keservesen. Majd kimaradt. Jánost, aki éppen vigyázó volt akkoriban, kiküldték, hogy keresse fel őt otthonában. A fiú a Sírásó-utcában lakott. Egy szobában lakott az egész mázoló-család, a nagyanyával és számos apró gyerekkel. Gyuri — ez volt a fiú neve — egyik kicsi hugát

ringatta a térdén, aki kétségbeesetten ordított. A nagyanyának egy másik kicsi gyerek volt a karján. Az apa és az anya nem volt otthon, dolgozni mentek, mindegyik a maga helyére. A szoba, amelyet senki sem ért rá takarítani s amelyet nem is lehetett takarítani, bűzlött a koksztól és a kénestől és a kisgyerekek szennyétől; ruhát szárítottak benne, ebédet főztek, olajfestéket keverték, ragasztó agyagot gyúrtak. Világosan látszott itt Gyuri erkölcstelenségének minden motivuma. Csakhogy — hangzik mindig egy-egy erkölcsbíró az ellenvetése — az ember sohasem lehet annyira szegény, hogy ne vigyázhasson a rendre és a tisztaságra. Milyen együgyű ellenvetés! Mintha a varrás (ha ugyan van mit megvarrni), a szappan, a mosás, az idő semmibe sem kerülne! Jó ruha, tisztaság és jóllakottság a legfőbb cél, amely felé a szegény ember törekedhetik. Gyuri nem törekedhetett erre, és ezért kiközösítették.

Ujabb moralisták rájutottak, hitük szerint, arra a fölfedezésre, hogy az alsóosztály erkölcstelenebb, mint a felsőosztály. Az erkölcstelen szónak ezúttal az volt az értelme, hogy az alsóosztály nem állja úgy a szociális megállapodásokat, mint a felsőosztály. Ez tévedés, ha ugyan nem rosszabb valami. Minden oly esetben, amikor nem áll a szükség kényszere alatt, az alsóosztály kötelességtudóbb, mint a felsőosztály. Könnyöritebb is a saját fajtájabeliekkal, szelídebb a gyermekekkel szemben és mindenekelőtt türelmesebb. Milyen sokáig tűrte, hogy munkáját kihasználja a felsőosztály, míg végül elfogyott a türelme!

Egyébként mindig megvolt az a törekvés, hogy az erkölcsi törvények lehetőleg a levegőben lógnak. Miért nem őrzik meg őket írásban és nyomtatásban, úgy, mint az isteni és a polgári törvényt?

Talán azért nem, mert az erkölcs becsületes írott törvényébe bele kellene foglalni az emberi jogokat is.

János kezdett immár lázadozni a leckék ellen. Otthon mindent összeolvasott, de a feladatokat elhanyagolta. Az iskola két főtantárgya most a latin és a görög volt, de a tanítás módszere képtelen volt. Egy félesztendőbe telt, amíg egy hadvezért lefordítottak Cornelius Neposból. A tanító úgy járt el, hogy bonyolultabbá tette a dolgot: azt kívánta, hogy a tanuló „állapítsa meg a konstrukció rendjét“. De sohasem magyarázta meg, hogy ez mit jelent. Arról volt szó ugyanis, hogy a szöveg szavait bizonyos sorrendben kellett felolvasni, de hogy milyen sorrendben, azt sohasem mondta meg. Ez a sorrend nem esett egybe a svéd fordítással. János néhányszor megpróbálta megérteni a szavak összefüggését, de mikor sehogysem tudott tisztába jutni a dologgal, föltette magában, hogy hallgatni fog. Megbicsakolta magát, és amikor felhívták, hogy fordítson, hallgatott, mégha tudta is a feladatot. Mert mihelyt belekezdett az olvasásba, a tanító ráripakodott a szavak hangsúlyozása miatt, a tempo, a hang, minden miatt.

— Nem tudod? Nem érted? — kiáltott a tanító magánkívül.

János hallgatott és megvetően nézett a pedagógusra.

— Megnémultál?

János hallgatott. Most már idősebb volt, sem hogy verést kaphasson, de meg a verésről egyébként is kezdtek leszokni már.

Igy aztán mindig le kellett ülnie.

Le tudta fordítani svédre a szöveget, de nem

azon az egyetlen módon, ahogy a tanító kívánta. Dőreségnek tartotta, hogy a tanító csak egyféle képpen akarja elfogadni. Ő maga végigrohant volna egypár hét alatt az egész Cornelius Neposon; de ez a szándékos, értelmetlen vánszorgás, mikor repülhettek volna, lenyomta őt. Nem látott benne értelmet.

Ugyanez volt az eset a történelmi órán is.

— No, János, — mondja körülbelül a tanító, — mondd el, mit tudsz I. Gusztávról.

A fiú feláll a helyéről és körülbelül ekkép rohanják meg zabolátlan gondolatai:

— Mit tudok I. Gusztávról? Óh! nagyon sokat. De ezt tudtam már az elsőben is (a fiú most a negyedikbe jár), és tudja ezt a mester is. Mi célja volna hát, hogy újra ledaráljam?

— No te! Ez az egész, amit tudsz?

János egy szót sem szólt és a társai nevetnek. Most dühös lesz. Próbál beszélni, de a szó a torán akad. Mivel kezdje? Gusztáv Lindholm-ban született Roslagenben? Igen ám, de hiszen ezt tudta már előbb is és tudta a mester is. Micsoda bambaság volna hát ugyanezen újra végigkérődzni?

— Vagy úgy! Hát nem tudod a leckédet? Semmit se tudsz I. Gusztávról?

Most kinyitja a száját s röviden és határozottan ennyit mond:

— Dehogy is nem tudok!

— Tudsz? Hát akkor miért nem felelsz?

Az volt a véleménye, hogy a mester ostobán kérdezi, s most már nem akart felelni. Szélnek eresztette minden gondolatát I. Gusztávról és erővel másra gondolt: a térképekre a falon, a lámpákra a mennyezeten, és süketnek tetette magát.

— Ül le hát, ha nem tudod a leckédet, — mondja a mester.

Leül és szabadjára ereszti gondolatait, miután eldöntötte magában, hogy a mester hazudott.

Volt ebben valami afázia, ami képtelenné tette arra, hogy beszéljen. Idegenkedett a beszéd-től. És sokáig kísérte őt ez a beszédzavar az életben is, míg végül el nem következett a reakció a fecsegés formájában: képtelenné vált arra, hogy befogja a száját, kénytelen volt kimondani mindent, amit a gondolat termelt benne.

A természettudományok csábították. Azokban az órákban, amikor a tanító az iskolai növénytanhoz használt színes fű- és fa-ábrákat mutogatta, a fiú szinte úgy érezte, hogy a sötét szoba kivilágosodott; s mikor a mester felolvasott egyet-mást Nilsson Állatvilágából az állatok életéről, János figyelt és mindent megjegyzett.

De az apa látta, hogy a többi tárggyal baj van. Különösen a latinnal. Csakhogy Jánosnak *kellett* latinul és görögül tanulnia. Miért? Bizonyára azért, mert arra volt kiszemelve, hogy tudós legyen. Az apa megvizsgálta a dolgot. Mikor a latin tanítótól azt hallotta, hogy félkegyelműnek tartja a fiút, ez mindenbizonnyal sértette apai önérzetét. El is határozta, hogy átteszi a fiút egy magánintézetbe, amelynek észszerűbb a tanítási módszere. Sőt annyira ingerült volt, hogy nem átalotta János értelmességét megdicsérni és első ízben rosszat mondani előtte a tanítójáról.

Időközben azonban ez az érintkezés a szegényebb osztályokkal világos ellenszenvet ébresztett a fiúban a felsőbb osztályokkal szemben. A Jakab-iskolában demokratikus volt a szellem, annyira, hogy az egykorúak mindig egyenrangúaknak érezték magukat. Egyik fiú sem került a más-

sik társaságát más okokból, mint személyes antipáthiából. A Klarában kasztbeli és születési különbség volt. A Jakabban legföllebb a vagyonosság alkothattott volna arisztokráciát, de vagyonos fiúk nem voltak az iskolában. És a nagyon szegényeket társaik részvétellel kezelték, de leereszkedés nélkül, noha az érdemrendes tanfelügyelő és az akadémiai képzettségű tanítók nem is igen szíveshették a nyomorultakat.

János szolidárisnak érezte magát társaival és együtt érzett velük, mintha rokonok lettek volna, ellenben a felsőbbrendűektől riadozott. El is kerülte a nagy útvonalakat. Mindig a szomorú Hollandi-úton, vagy a szegény Fürdőszoba-úton járt. De társaitól megtanulta kevésre becsülni a parasztokat, akiknek itt voltak a szállásai. Ez a városi ember arisztokratizmusa volt, amelyet beszítt magába a legjelentéktelenebb városi gyermek is, bármily szegény volt is különben. Ezeket a szürkeködmönös, szögletes alakokat, akik tejeskocsikon vagy szénás szekereken ültek, nevetséges figurának, alárendelt lényeknek tekintették, akiket szabad volt büntetlenül hólabdával megdobálni. Rákapaszkodni hátul a szánjaikra természetes előjog volt. Rájuk kiáltani, hogy a kocsi kereke forog, és megállítani őket, hogy elbámészkodjanak a csodán, állandó tréfaszámba ment.

De hát azok a gyermekek, akik nem láttak mást, mint oly társadalmat, amelyben minden a súlyviszonyok szerint rendeződött el, ahol a leg súlyosabb volt legalul és a legkönnyebb legfelül, képzelhettek volna-e mást, mint hogy az, ami alul van, csekélyebb értékű? Arisztokraták vagyunk mindannyian. Ez részben mindenesetre igaz, de azért egy csöppet sem kisebb baj, és arra kellene törekednünk, hogy ne legyünk azok. Az alsó-

osztály viszont valóban demokratikusabb, mint a felsőosztály, mert nem akar a felsőosztály fölé kerekedni, hanem csak egy színvonalra akar jutni vele; ezért él benne az emelkedés állandó vágya. Az alsóosztály legjobban szeretné a színvonal lesüllyesztésével helyreállítani az egyensúlyt, mert így szabadulna az „emelkedéssel” járó kétségbeesett erőfeszítéstől. Vannak arisztokraták, akik demokratáknak mondják magukat és azért iparkodnak fölemelkedni, hogy nyomást gyakorolhassanak másokra; de ezeken hamar keresztül lehet látni. Az igazi demokrata jobban szeretné alább süllyeszteni azt, ami jogtalanul van odafönt, mintsem hogy ő maga „emelkedjék” föl hozzá. Azt szokták mondani róla, hogy le akar húzni mindenkit a maga alacsony álláspontjára. A kifejezés helyes, de hamis, csúf értelmet csúsztattak beléje.

A társadalom Archimedes törvényét követi a közlekedőcsövekben lévő folyadékok egyensúlyáról. Mind a két felszín ugyanabba a helyzetbe iparkodik eljutni. De egyensúly csak úgy jöhet létre, hogy a magasabb felszín alább süllyed, az alacsonyabb pedig ugyanakkor éppen ezért följebb emelkedik. A modern társadalmi munka erre törekszik. És el is fog jutni ide! Mindenbizonnyal. És akkor nyugalom lesz.

Minthogy most immár semmiféle testi munkát sem végzett otthon, János élete kizárólag belső, valóságatlan gondolati életté vált. Elolvasott odahaza mindent, amihez hozzájutott. Szerda és szombat délután ott ült a tizenegyesztendős fiú hálókabátban és sipkában, amelyet az apjától kapott, szájában hosszúszerű pipával, ujjait a két fülébe

dugva, és belemerült valami könyvbe, legszívesebben valami indián-történetbe. Elolvasott már öt különböző Robinsont és hihetetlenül élvezte őket. De Campe feldolgozásában keresztülgrotta ő is csak úgy, mint minden gyerek, az erkölcsi prédikációkat. Miért gyűlöli minden gyerek az erkölcsi prédikációt? Talán természettől fogva erkölcsellenek? Ugy van, felelik az újabb erkölcsbúvárok, mert még állatok és nem ismerik el a társadalmi szerződést. Igen ám, csak hogy az erkölcs a gyermekek számára kötelességeket ír csak elő és jogokat nem. Az erkölcs éppen ezért igazságtalan a gyermekkel szemben, és a gyermek gyűlöli az igazságtalanságot.

Mellesleg összeállított egy herbáriumot, továbbá egy rovargyűjteményt, meg egy ásványgyűjteményt is, és olvasgatta Liljeblad Növényvilágát, amelyre apja könyvszekrényében bukkant rá. Ezt a könyvet jobban szerette az iskolai növénytannál, mert volt benne egész tömeg apróság a növények hasznáról, míg a másik könyv mindig csak porzókról és termőkről beszélt.

Mikor testvérei szándékosan megzavarták őt olvasmányában, képes volt felpattanni és veréssel fenyegetőzni. Ilyenkor azt mondták rá, hogy agyontanulta magát.

A kapcsolatot az élet realitásaival megszüntette; ábrándvilágot élt idegen országokban, a gondolataiban; elégedetlen volt a köznapi lét szürke egyformaságával és a környezetével, amely egyre idegesebb lett számára. De az apja nem akarta megengedni, hogy beleveessen képzelgéseibe, s ezért megbízásokat adott neki, ujságokat hozatott vele, vagy elküldte őt a postára. János ezt úgy fogta fel, mint beavatkozást személyes jogaiba, és mindig kelletlenül engedelmeskedett.

Manapság oly sok szó esik az igazságról és az igazmondásról, mintha ez nehéz dolog volna, ami dicséretet érdemel. Ha a dicsérettől eltekintünk, csakugyan van benne valami, hogy nehézséggel jár a való tényállás kiderítése, vagyis az igazság megállapítása. Az ember nem mindig az, akinek a hire mondja, sőt hamis lehet némely közhiedelem is a maga egészében; minden gondolat mögött ott lappang valamely szenvedély, minden ítéletet színez valamely hajlam. Ámde a hajlam és a tényállás szétválasztása mérhetetlenül nehéz művészet. Ezért eshetett meg, hogy hat riporter egyidejűleg hat különböző szint látott a császár koronázási köntösén. Automatikus agyvelőnk nem szívesen fogad be új gondolatokat. Korosabbak csak saját maguknak hisznek, a műveletlenek pedig azt képezik, hogy tulajdon két szemükben csak megbízhatnak, holott nem volna szabad mindig megbízniuk benne, mikor éppen a látószervnek oly gyakori a csalódása.

János családjában tisztelték az igazságot.

— Mondd meg mindig az igazat, bármi történik is, — hangoztatta minduntalan az apa; majd elmondott egy történetet sajátmagáról. Egyszer megígérte egyik vevőjének, hogy bizonyos árut elküld a címére egy meghatározott napon. Megfeledeztek az ígéretéről, de helyt kell állnia érte, mert amikor a vevő dühösen betoppan az irodába és szidalmak özönét zúdítja rá, az apa válaszul alázatosan beismeri feledékenységét, bocsánatot kér és kijelenti, hogy hajlandó megtéríteni a veszteséget. Erkölcsei tanulság: a vevő nem győzőz álmélkodni és nagyrabecsülése jeléül kezét nyújt az apának. (Mellesleg: kereskedőknek fölösleges ilyen nagy követelményeket támasztani egymással szemben!)

Nos! Az apa igen értelmes ember volt, és idősebb ember létére meg volt győződve következtetései helyességéről.

János, aki sohasem tudott henyélni, rájutott egy fölfedezésre: hogy az ember felhasználhatja idejét a hosszú úton az iskolába és hazafelé, és egyidejűleg gazdagodhat is. Talált egyszer a következően Hollandi-úton egy csavartokot. Nagyon megörült neki, mert zsinorra kötve pompásan bevált parittyakőnek. Ezért ettőlfogva mindig az út közepén járt és fölszedett minden vasdarabot, amit látott. Minthogy az utak rosszak voltak és a sebes hajtás nem volt tilos, a szekerek és a szerzők kegyetlenül megsínylették. Ennélfogva a figyelmes vándor bizonyos lehetett benne, hogy mindennap talál egypár patkószeget, egy csapszeget és legalább egy csavartokot, sőt néha egy patkót is. János legjobban szerette a csavartokokat és főképp ezekre vadászott. Néhány hónap alatt összegyűjtött vagy egy félvékára valót.

Egy este éppen ezekkel játszott, mikor belép az apa a szobába.

— Hát ez mi? — kérdi az apa, nagyot nézve.

— Csupa csavartok, — vágja ki János nagy büszkén a feleletet.

— Honnan szerezted?

— Találtam.

— Találtad? Hol?

— Az utcán.

— Egy helyen?

— Nem, sok helyütt. Az ember az utca közepén megy és a földre néz, — mondja a fiú.

— Hallod-e, ezt sehogysem értem. Ez hazugság! Gyere csak be, hadd beszéliek veled.

A beszédet nádpálca tolmácsolta.

— Bevallod-e?

— Az utcán találtam.

Az apa tovább veri a fiút, míg végül „bevallja“.

Mit kell bevallania? A fájdalom és az a félelem, hogy a mulatságnak nem lesz vége, kipréseli belőle ezt a hazugságot:

— Loptam.

— Hol?

János nem tudta, hol a helye a szekéren a csavartoknak, de sejtette, hogy valahol alul.

— A szekerek alól.

— Hol?

A fantázia felidézett emlékezetébe egy helyet, ahol sok szekér állt.

— Ott, ahol az építkezés folyik, szemben a Kovácműhely-utcával.

Az utcának ez a pontos megjelölése valószínűvé tette a dolgot. Az öreg meg volt most már győződve róla, hogy kihúzta a fiúból az igazat. És rátért a következtetésekre.

— Hogy tudtál hozzájuk férni a puszta kezdeddel?

Erre igazán nem gondolt a fiú. Ott látta maga előtt az apa szerszámládáját.

— Csavarhúzóval.

A csavartokokhoz nem lehet hozzáférni csavarhúzóval, de az apa, akinek megindult már a fantáziája, becsapatta magát.

— De hiszen ez rettenetes! Hiszen te tolvaj vagy! (És így tovább.) Mi lett volna, ha nyakoncsíp a rendőrség?

János egy pillanatig arra gondolt, hogy megnyugtattja őt azzal, hogy hiszen mindez hazugság; de az a kilátás, hogy még több verést kap és vacsora nélkül marad, visszatartotta ettől.

Este, mikor lefeküdt és az anyja odajött hozzá,

hogy elmondassa vele az esti imáját, János a kezét fölemelve, pathétikusan így szólt:

— Vigyen el az ördög, ha loptam a csavar-
tokokat!

Az anya sokáig ránézett, azután így szólt:

— Ne káromkodjál!

A testi fenyítés megalázta a fiút, bántotta őt; haragudott az Istenre, a szüleire és legfőképp a két bátyjára, akik nem tanúskodtak mellette, noha tudták, hogy' volt a dolog. János aznap este nem imádkozott, hanem azt kívánta, bárcsak tűz ütne ki, de az ő közreműködése nélkül. Így hát még tolvaj is!

Ettől a naptól fogva János gyanús volt, jobban mondva, rossz híre meggyökeresedett, és sokáig csipkedték őt azzal, hogy emlékeztették erre a lopásra, amelyet soha el nem követett.

Más alkalommal ő maga volt az oka annak, hogy hazudott, tisztára figyelmetlenségből, amelyet sokáig nem tudott megmagyarázni. (Az esetet szülők figyelmébe ajánlom megfontolás végett!) Egy iskolatársa beállít hozzá a hugával együtt egy tavaszi vasárnap reggel, hogy megkérdezze tőle, eljön-e velük a Hágaparkba.

Hogyne menne! De előbb meg kell kérdezni a mamától, hogy elereszti-e. (A papa nem volt otthon.)

— Siess hát!

Igen ám, csak hogy előbb meg kell mutatni a növénygyűjteményét.

— Mehetünk már?

— Rögtön, csak be kell szólnom előbb a mamának.

De most besomfordál az egyik kis öccse és a növénygyűjtemény után nyúl.

János elejét veszi a rendetlenségnek, de most már megmutatja az ásványait is.

Időközben fölveszi a másik kabátját. Azután kivesz egy darabka kenyeret a pohárszékből. Bejön az anya és üdvözli a kis vendégeket. Otthoni dolgokról beszélgetnek egy kicsit. János siet, elrakja a dolgokat és kivezeti barátait a kertbe, hogy megmutassa nekik a békatavat. Végül elindulnak a Hágába. János nyugodtan megy velük abban a hiszemben, hogy elkéredzett az anyjától.

Hazajön az apa.

— Hol voltál?

— A Hágaparkban a barátaimmal.

— A mama megengedte?

— Meg.

Az anya semmiről sem tud. János elképedve hallgat.

— Vagy úgy! Tehát hazudtál!

János némán állt a helyén. De bizonyos volt benne, hogy elkéredzkedett az anyjától, annál is inkább, mert hiszen nem kellett attól félnie, hogy az anyja nem ereszti el. Az volt a szándéka, hogy elkéredzkedik, de közbejött mindenféle mellékkörülmény, megfeledkezett róla és most akár meg is halna azért a meggyőződéseért, hogy nem hazudott.

A gyermekek általában sokkal félénkebbek, semhogy hazudjanak; de az emlékezetük kurta, benyomásaik gyorsan váltakoznak, s így aztán összecserélik azt, amit akartak és elhatároztak, azzal, amit végre is hajtottak.

A fiú sokáig élt abban a hiszemben, hogy az anya hazudott. Mikor később sokszor eltűnődött ezen az eseten, azt hitte, hogy az anya elfelejtette a dolgot vagy nem hallotta, mikor szólt neki. Sokkal, sokkal később kezdett csak gyanakodni, hogy

talán mégis őt hagyta eszerben az emlékezete. De hát ő híres volt a jó emlékezetéről, és ebben az esetben mindössze két-három óra telt csak el időközben.

Nem sokkal ezután megerősítette valami azt a gyanúját, hogy az anyja nem mondott igazat (és miért is ne mondhatott volna valótlan-ságot, mikor a nők oly könnyen összecserélik hallucinációikat a valósággal?). A család vásárolt egy bútordarabot: nagy esemény! A fiúk éppen látogatóba készültek a nagynénihez. Az anyja el akarta titkolni az ujságot, hogy meglephesse a nénit legközelebbi látogatása alkalmával. Arra kérte hát a gyermekeket, hogy ne szóljanak a dologról.

Megérkeznek a nénihez. Ez rögtön megkérdezi:

— Megvette a mama a sárga bútordarabot?

A fivérei hallgatnak, János azonban vígan rámondja:

— Nem!

Otthon ebéd közben megkérdi az anyja:

— No, kérdezősködött a néni a bútorról?

— Igen!

— Mit feleltetek neki?

— Én azt mondtam, hogy nem! — mondja

János.

— Micsoda? Volt bátorságod hazudni? — csap le rá az apa.

— Volt, a mama mondta, — feleli a fiú.

Az anyja elsápad, az apa pedig elnémul.

Voltaképp ártatlan dolog volt az egész, de a maga összefüggésében nem volt teljesen jelentőség nélkül való. Halk kételyek kezdtek ébredezni a gyermekben „mások” igazságszeretetére vonatkozólag, és az ellenbírálat új ostromállapotát váltották ki most belőle.

Egyre jobban kezd elhidegülni az apától; elnyomatások után szimatol és gyöngesége ellenére apró lázadásokkal kísérletez.

A gyermekeket minden vasárnap a templomba parancsolták, ahol a családnak külön kulcsos padja volt. A képtelenül hosszú istentiszteletnek és az érthetetlen prédikációknak hamarosan megszűnt a hatáskeltése. A templomi fűtés bevezetése előtt valóságos gyötrelem volt télen ott ülni két órán át fagyoskodó lábakkal a padban; de mégis el kellett menni, a lelkiüdvösség, vagy a rend kedvéért, vagy pedig, hogy békességben maradjon a ház, ki tudja. Az apa maga félig-meddig deista volt. Szívesebben olvasta Wallin prédikációit, mintsem hogy eljárjon a templomba. Az anya viszont hajlott a pietizmusra. Olin, Elmblad és Rosenius híve volt és voltak barátnői, akik elhozták a házba „A pietistá”-t és a „Lelki Galambszó”-t. János megvizsgálta a „Galambszó”-t és mulattató történeteket talált benne Kinában élő misszionáriusokról, meg leírásokat hajótörésekről. „A pietistá”-hoz nem nyúlt. Ez az Új Testamentum episztoláinak föleresztése volt csupán.

Egyik vasárnap, talán valami nem eléggé óvatos bibliamagyarázat következtében az iskolában, ahol a lelkek szabadságáról vagy miről beszéltek, az az ötlete támad Jánosnak, hogy nem megy el a templomba. Egészen egyszerűen otthon marad. Délben, mielőtt az apa hazajön, kijelenti a testvérei és a nagynéni előtt, hogy senkisémmel gyákorolhat kényszert másnak a lelkiismeretére, és hogy ezért nem ment el a templomba. Csodálkoztak rajta egy kicsit és ezúttal éppen ezért szabadult a veréstől, de később megint elküldték a templomba.

A család a rokonokon kívül másokkal nem igen érintkezhetett a házasságkötés szabálytalan formája miatt. De azok, akiknek közös a bajuk, húzódnak egymáshoz. Így történt, hogy állandóan érintkeztek az apa egyik ifjúkori barátjával, aki feleségül vette a kedvesét s akivel ezért szakítottak a szülei és a pajtásai. Az illető jogászember és hivatalnok volt. Őnála találkoztak egy harmadik, szintén hivatalnok-családdal, amelynek ugyanaz volt a házassági története. A gyermekeknek természetesen sejtelmük sem volt a tragédiáról, amely előttük lefolyt. Valamennyi családnak voltak gyermekei, de János nem vonzódott hozzájuk. Félénksége és emberkerülő hajlama az otthoni és az iskolai mártíromságok után még erősödött; kiköltözésük pedig a város szélére és a vidéki nyaralások elvadították őt. Nem akart táncolni tanulni, és ostobaságnak tartotta, mikor a fiúk nem győztek legénykedni a lányok előtt. Mikor egy alkalommal figyelmeztette őt az anyja, hogy legyen udvarias a lányokkal szemben, János azt kérdezte, hogy miért?

Most már mindenben kritikus természetűvé lett és mindig tudni akarta, hogy miért.

Egyizben, mikor kirándultak a zöldre, zenésülésre akarta birni a fiúkat, mikor ezek a lányok kendőit és napernyőit cipelték.

— Miért legyünk a szolgái ezeknek a gyereklányoknak? — mondta János; de a fiúk nem hallgattak rá.

Végül annyira beleunt a kirándulásokba, hogy betegnek tetette magát, vagy benedvesítette ruháját a tóban, hogy büntetésből otthon maradjon. Nem volt többé gyermek, ezért nem érezte jól magát a többi gyermek között, de az idősebbek a gyermeket látták csak benne. Így aztán egyedül maradt.

Tizenkét esztendő korában elküldték nyárra egy másik egyházi házába Mariefred mellé. Az egyházfinál sok gyerek nyaralt, csupa úgynevezett törvénytelen sarjadék. Minthogy az egyházi tanultsága gyöngye lábon állt, a tudása nem volt elegendő ahhoz, hogy átvegye Jánossal a leckéit. Az első kísérletnél a geometriában a tanító úgy találta, hogy János annyira érti a tárgyat, hogy legokosabb lesz, ha egyedül tanul tovább. Jánosnak feszült a melle! Egyedül tanult tovább. Az egyházi háza az urasági lak parkja mellett volt, és ebben a királyi környezetben sétálgatott János, fölmentve a munka alól, felügyelet nélkül. A szárnyai megnöttek, és közeledett a serdülése.

Szerzett és talán természetes szeméremérzés folytán hosszú időn át mint titkot kezelték az emberek a serdülés bekövetkeztének fontos kérdését és a vele összefüggő jelenségeket. Rossz könyvek, orvosi könyvekkel spekulálók és pietisták, akik minden áron propagandát akartak csinálni, félénk és tudatlan szülők, egytől-egyig, még pedig németek jó szándékkal, mindent elkövettek, hogy fiatal bűnösöket visszariasszanak a bűn útjáról. Tudós orvosok későbbi felvilágosult kutatásai viszont azt a feladatot tűzték ki maguk elé, hogy megállapítsák ennek a jelenségnek az okait és észszerű orvoslását, mindenekelőtt pedig, hogy megszabadítsák a gyermeket a következményektől való túlzott félelemtől, mert kiderült, hogy éppen a rettegés és a túlfeszült lelkifurdalás volt az oka annak az aránylag csekély számú megtébolyodásnak és öngyilkosságnak, amelyet följegyeztek. Rájöttek továbbá arra is, hogy nem maga a bűn, hanem a kielégíttetlen vágyakozás volt a beteges jelenség előidézője. Sőt egy új francia orvos odáig ment, hogy védelmébe is vette a dolgot, mint a

természet ártalmatlan kisegítőjét. Ezért a véleményeért álljon helyt ő maga. Annyi mindenestre tény, hogy az elmebajosoknak rendszerint megvan ez a rossz szokásuk. Csakhogy a hibás következtetés az ok és az okozat összecserélésében rejlik.

Az elmebajosokat bezárják; ugyan mitévők legyenek hát?

Az elmebajosoknál a lelkiélet kialvásával egyidejűleg túlsúlyra vergődött a vegetatív és az állati élet; ezért tör elő náluk az ösztön akadálytalanul, úgy keresve kielégülését, ahogy tudja. A második hibás következtetés: minden elmebajosnál nyomozzák, vajjon erőszakoskodott-e már előbb is a saját testével. Minden elmebajos megtette ezt; de azért ez nem oka még a betegségnek, mert hiszen most már megállapították, hogy valószínűleg minden ember elkövette vagy egyszer ugyanezt. Csakhogy ezt mindenki titkolja. Így aztán egész sereg fiatal bűnös azt hiszi, hogy egyedül ő követte el a képzelt bűnt s hogy a szigorú tanítók, akik később ijesztgetik őt, ártatlanul éltek.

Viszont az sem tagadható, hogy a mértéktelenség ebben az esetben vonhat maga után betegségeket; ámde ilyenkor a mértéktelenség okozza a betegségeket. És a szokás állandósága, ami azt idézi elő, hogy a kielégülés természetes módja nem jut hozzá a maga jogához, éppen ezért bajokat okoz. Az nem igaz, hogy a szokás következtében idegenkedés fejlődhet ki a másik nemmel szemben; hiszen bűnös fiúk később nagy szoknyavadászokká, jó férjekké és boldog apákká lettek. Sajátságos dolog az is, hogy a nők nem ajándékoznak meg kegyükkel ártatlan férfiakat.

Hogy is történt a dolog? A legmindennapiabb módon. Az egyik idősebb pajtás előljárt a péld-

dával és a fiatalabbak követték. Szégyenkezésnek vagy a bűn érzetének nyoma sem volt és senki sem csinált titkot belőle. A fejlettebb nemiélettel, úgy látszik, aligha volt összefüggése a dolognak, mert hiszen egy leányba szerelmes volt a fiú már nyolc esztendőskorában, amikor az ösztön teljesen aludt még benne.

Ugyanakkor értesült János arról is, hogy a falubeli iskolásgyerekek, mikor hazafelé mentek az iskolából, így szoktak játszani egymással az erdőben. Ezek a gyerekek nyolc-kilenc esztendősek voltak, és a szülők, noha megneszelték a dolgot, nem avatkoztak bele. Ez a rend, illetve rendtlenség állítólag mindennapos a síkvidéken, és ezt figyelembe kellene venni, mikor olyan határozottan írnak a bűnről és a bűnre való csábításról.

Fordulópontot nem jelentett ez az esemény a fiú lelkiéletében, mert töprenkedőnek született és új gondolatai remetévé avatták. Egyébként hamarosan leszokott erről a bűnről, mikor egy figyelmeztető könyv került a kezébe. Ekkor azonban a bűn helyett küzdelem támadt benne a vágyakozások ellen, amelyeket nem tudott legyőzni, mert káprázatok formájában ütöttek rajta alvás közben, amikor az ereje nem érvényesülhetett. És nem is volt része nyugodt alvásban mindaddig, amíg tizennyolc esztendőskorában meg nem kezdte az érintkezést a másik nemmel.

Később a nyár folyamán beleszeretett a tisztartó leányába, egy húszesztendőskorú lányba, aki nem szokott megfordulni az egyházi házában. Jánosnak egyszer sem volt módjában beszélni a lánnyal; de kifürkészte a lány útjait és gyakran ott

ólálkodott lakása közelében. Az egész néma imádása volt távolból a leány szépségének, minden vágyakozás, minden remény nélkül. Vonzalma inkább halk szomorúsághoz hasonlított és talán épp úgy irányulhatott volna másvalakire is, ha összeismerkedhetett volna több leánnyal. Madonna-imádás volt, amely nem kívánt semmit sem, ha csak azt nem, hogy valami nagy áldozatot hozhasson: legjobban szeretett volna belefulladni a tengerbe, de a lány szemeláttára. Homályos érzése volt ez annak, hogy úgyszólván félemler csak, aki nem akart élni anélkül, hogy ki ne egészítse magát a másik, a „jobbik“ felével.

A templombajárás tovább folyt, de immár minden különösebb hatás nélkül. Unalmas volt csupán.

Ez a nyár egyébként igen fontos mozzanat volt János fejlődésében, mert elszakította őt a szülői háztól. Egyik bátyja sem volt vele, nem kapcsolta hozzá tehát semmiféle közvetítő vérségi láncszem az anyjához. Ez befejezettebbé tette őt és megedzette az idegeit, de nem rögtön, mert néha az unalom óráiban kemény karmokkal beléje kapott a honvágy. Ilyenkor felragyogott előtte az anya képe a régi, megdicsőült fényben: az oltalmazó, a nyájas anyai kép, a forrás, melyből melegség áradt, a kéz, amely gondját viselte.

Ősz felé, augusztus elején, levelet kapott, a melyben értesítették róla, hogy idősebb bátyja, Gusztáv, Párisba fog utazni, hogy ott egy panzióban befejezze kereskedelmi tanulmányait és

megtanulja a nyelvet, de előbb egy hónapot falun fog tölteni az öccse helyén. A közelgő válás gondolata, a nagy ragyogó város glóriája, nem egy pajkos csiny emléke, a sóvárgás a szülői ház után, az öröm, hogy viszont fog látni valakit a vérebeliék közül, mindez egyesült most, hogy felrázza János érzéseit és fantáziáját. Az alatt a hét alatt, amíg a bátyját várta, jóbarátot teremtet belőle a fantáziája, önmagánál különb embert, a kire föltekintett. És Gusztáv, mint ember, különb is volt nála. Merész, eleven ifjú volt, Jánosnál két évvel idősebb, sötét, határozott arcvonásokkal; nem tépelődött, véralkatánál fogva a cselekvés embere volt; eszes volt; tudott hallgatni, ha kellett, és tudott verekedni, ha erre volt szükség. Értett a gazdálkodáshoz és a takarékoskodáshoz. Nagyon okos fiú, gondolta János, az álmodozó. A leckéit nem tudta ugyan, mert nagyon lebecsülte; de értett az élet művészetéhez: félreállt, ha kellett; helyt állt, ha sor került rá, és nem búszult soha.

János számára lelki szükséglet volt, hogy hódolattal övezzen körül valakit, hogy más anyagból, mint a saját gyöngé agyagja volt, kimintázzon egy bálványt, amelybe belehelyezheti a maga szép vágyait, s most nyolc napig gyakorolta is ezt a művészetét. Készült bátyjának a megérkezésére: előnyös képet festett róla a barátai előtt, beajánlotta őt előre a tanítónak, játszóhelyeket keresett ki apró meglepetésekkel, ugródeszkát helyezett el a fürdőhelyen, és így tovább.

Egy nappal bátyja megérkezése előtt kiment az erdőbe s gyalogszedret és fekete áfonyát szedett, hogy megörvendeztesse vele a vendéget. Azután letakart egy asztalt fehér ívpapírosokkal és

kirakta rá a gyümölcsöt — váltogatva egy szem szedret, egy szem áfonyát, középütt pedig egy nagy G betű formájába rendezte el a szemeket. Az egészet virágokkal rakta körül.

Megjött a bátyja; futó pillantást vetett az asztalra, evett a gyümölcsből, de a kezdőbetű finomságáról nem vett tudomást; lehet, hogy együgyűségnek találta. A családban ugyanis minden érzelmi kitörést együgyűségnek szoktak tekinteni.

Majd fürdeni mentek. Gusztáv levetette az ingét s a következő pillanatban bent is volt már a vízben és kiúszott egyfolytában a jelző bójáig. János megcsodálta, szívesen követte is volna, de végül mégis csak jobb mulatságnak vélte, ha ezúttal silányabb legény lesz a bátyjánál és átengedi neki a dicsőséget. A bátyja volt az első fiú, aki kiúszott egészen a bójáig.

Az ebédnél ott hagyott Gusztáv egy kövér szelet sonkát a tányérján. Ezt eddig még senki sem merte megtenni. Gusztáv mindent mert. Mikor este harangoztak, János odakinálta Gusztávnak a kötelet. Gusztáv legalább tízet kongatott. János megrémült, mintha veszélyben forogna az egész egyházközségnek a sorsa, és hol nevetett, hol meg könnyörgött, hogy hagyja már abba a harangozást.

— Ugyan, ki az ördög törődik vele! — mondta Gusztáv.

Majd elvitte János a bátyját a barátjához, az asztalos felnőtt fiához, aki körülbelül tizenötéztendőssé lehetett. A két egykorú fiu nyomban összebarátkozott, s a régi barát faképnél hagyta Jánost, aki túlságosan kicsiny volt hozzá. De János nem érezett emiatt keserőséget, bárha a két nagy-

fiú ugratta is őt és nélküle járt puskával vadász-kirándulásokra.

János csak adni akart; és odaadta volna az imádottját is, ha lett volna neki. Figyelmeztette is bátyját a tisztartó leányára, aki csakugyan tetszett is a bátyjának. De a bátyja, ahelyett, hogy a fatörzsek mögött sóhajtozott volna, odalépett a lányhoz és beszélgetett vele, természetesen egészen ártatlanul. Ennél merészebb cselekedetet soha életében nem látott még János, és úgy érezte, mintha ő maga is megnőtt volna. Nagyobbnak érezte magát, mintha valósággal az ő gyöngelke lett volna a cselekvő — bátyja erős idegein át, akivel teljességgel azonosította magát. Éppoly boldog volt, mintha ő maga szólította volna meg a leányt.

Ellátta bátyját kirándulások, pajkos csínyek, evezős túrák ötleteivel, s a bátyja mindent végrehajtott. Madárfészkeket fedezett föl, s a bátyja elfoglalta a fát és kifosztotta a fészkeket.

De mindez csak egy hétig tartott. Utolsó nap, mikor Jánosnak el kellett utaznia, így szólt Gusztávhoz:

— Vegyünk a mamának egy szép virágcsokrot.

— Jó lesz, vegyünk.

Elmentek az uradalmi kertészhez. Gusztáv megrendelte a csokrot: „De aztán szép legyen ám!” És mialatt készült a csokor, ide-oda járkált a kertben és egészen nyíltan evett a gyümölcsből. János nem mert hozzányúlni semmihez sem.

— Egyél te is, — mondta a bátyja.

Nem, János nem volt rá képes. Mikor elkészült a csokor, János átvette és kifizette az árát: huszonnégy sillinget. Gusztáv a füle botját sem mozgatta. Így váltak el.

János, mikor hazaérkezett, átnyujtotta a csokrot Gusztáv nevében.

Az anyát meghatotta a figyelem.

Vacsora közben észrevette az apa a virágot.

— Gusztáv küldte nekem, — mondta az anya.

— Mindig olyan kedves a fiú.

És Jánosnak egy szomorú pillantás jutott osztályrészül, mert hiszen ő nem volt ilyen gyöngéd.

Az apa szeme csillogott a pápaszem mögött.

János nem érezett keserőséget. Ifjú lelkének rajongó áldozatkészsége megnyilatkozott, a harc az igaztalanságok ellen önkinzóvá avatta őt, így aztán János hallgatott. Hallgatott akkor is, mikor az apa zsebpénzt küldött Gusztávnak és szokatlanul meghatott szavakkal megírta neki: — milyen mélyen átérezte jó szívének ezt a finom vonását. Hallgatott egész életén át erről a históriáról, még akkor is, amikor volt már oka arra, hogy keserőséget érezzen. Csak akkor szólalt meg, amikor legyőzötten lerogyott az aréna piszkos porába s egy durva láb taposását érezte a mellén, kezét pedig nem látott sehol, amely kegyelmet intett volna. Ekkor sem a bosszú beszélt belőle, hanem a haldokló önvédelme!

A FELSŐOSZTÁLYAL.

A magániskola azért keletkezett, hogy mint egy ellenzéke legyen a nyilvános iskolák rémuralmának. Minthogy léte a tanulók jóakarától függött, a tanulóknak sok mindenben nagy szabadságot engedett és rendkívül emberséges szellemű volt. A testi fenyítés tilos volt, és a tanulók hozzászoktak ahhoz, hogy megmondják a véleményüket, kérdéseket tegyenek és vádak ellen védekezzenek; egyszóval, úgy bántak velök, mint gondolkodó lényekkel.

Itt tudta meg először János, hogy emberi jogai vannak. Ha a tanító tévedt valami ténybeli adatban, hiába akart egyszerűen tovább menni és a tekintélyére hivatkozni; az osztály kikorrigálta és átvitt értelemben meglincselte, amennyiben rábizonyította a tévedését. Az oktatás módszere is észszerű volt. Kevés feladat. A folyamatos fordításokból megértették a tanulók, hogy a nyelvoktatás célja az, hogy megtanítsa őket fordítani. Az élő nyelvek tanítására pedig külföldieket alkalmaztak, úgyhogy a fül megszokta a helyes hangsúlyozást és a tanulóknak fogalmuk támadt arról, hogy miképp kell beszélni valamely idegen nyelvet.

Egész csapat ifjú menekült ide az állami iskolákból, és János sok régi társával találkozott itt a Klárából. De tanítókat is talált itt úgy a Klárából, mint a Jakabból. Itt azonban egészen más arcot vágtak és másként viselkedtek. János megértette most, hogy ők maguk is épp oly kárhózatban éltek, mint az áldozataik, mert ott volt fölöttük az igazgató és az iskolaügyi tanács.

Mintha végre gyengült volna tehát fölülről a nyomás, mintha akarata és gondolatai szabad levegőhöz jutottak volna. Boldog volt és jól érezte magát. Otthon dicsérte az iskolát, megköszönte szüleinek, hogy megszabadították, és kijelentette, hogy sohasem volt annyi öröme, mint most az iskolában. Elfelejtette a régi igaztalanságokat, egész lénye lágyabb és nyíltabb lett. Az anya csodálni kezdte a tudását. Őt nyelvet tanult az anyanyelvén kívül s csak egy éve volt még hátra a felső gimnáziumig. Legidősebb bátyja künn élt már a világban és irodában dolgozott, a másik bátyja Párisban volt. János úgyszólván előlépett most egy korosztálylyal a szülői házban és személyes ismeretséget kötött az anyjával. Beszért neki könyveiből a természetről és a történelemről, anyja pedig, aki sohasem tett szert ismeretekre, áhitatosan hallgatta. De mikor jóideig hallgatta már, vagy azért, mert szükségét érezte annak, hogy fölemelkedjék, vagy azért, mert félt a világi bölcsességtől, előhozakodott az egyetlen tudással, amely boldoggá teheti az embert. Krisztusról beszért. János ráismert ugyan a beszédre, de az anya értett hozzá, hogy fiának a személyéhez intézze szavait. Óvakodjék a lelki kevélységtől és maradjon meg mindig együgyűnek. A fiú nem értette meg az együgyű szót s a Jézusról mondott szavak sem hasonlítottak a biblia szavaihoz. Volt valami

egészségtelen az anya felfogásában, és Jánosnak az volt az érzése, hogy a műveletlen embernek a műveltség iránt érzett ellenszenvre nyilatkozik meg benne. Mire való ez a hosszú iskolázás, — vetette fel magában a kérdést, — hogyha a Jézus drágalátos vérére vonatkozó összefüggéstelen homályos tanokhoz képest teljességgel értéktelen? Azt is tudta, hogy az anyja dajkákkal, varrólányokkal és vénasszonyokkal folytatott beszélgetésekből tanulta ezt a nyelvet, akik a pietisták közé jártak. Különös, — gondolta magában, — hogy éppen ezek vették volna bérbe a legfőbb bölcseséget, amelyről sejtelve sincs sem a templomban a papnak, sem az iskolában a tanítónak. Kezdte tapasztalni, hogy ezek az alázatosak nagyon is kevélyek voltak lelkükben, és hogy arra az útra, amely Jézuson át vezet a bölcsességhez, ráfogták csak azt, hogy a legrövidebb út. Ehhez járult az is, hogy iskolatársai között voltak most grófok és bárók is, és valahányszor — *hjálm* vagy — *svärd* végű neveket említett, mikor az iskolai dolgokról beszélt, mindig figyelmeztették rá, hogy óvakodjék a kevélységtől.

Kevély volt vajjon János csakugyan? Valószínűleg! Az iskolában sohasem kereste az előkelők társaságát, pedig jobb szemmel nézte őket, mint a polgári elemet, mert szépérzékét jobban kielégítették szép ruhájukkal, finom vonásaikkal, ragyogó briliáns-nyakkendőtűikkel. Érezte, hogy más emberfajtából valók és olyan a helyzetük, aminőt ő sohasem érhet el, sőt aminőnek az elérésére nem is törekedett, mert nem mert az élettől semmit sem kívánni. De mikor egyizben egy báró arra kérte, hogy segítsen neki megcsinálni egyik feladatát, akkor úgy érezte, hogy ő is ér legalább annyit, mint ez a báró, sőt egy esetben többet is ér-

nála. Ezzel fölfedezte, hogy van valami — a tudás! — ami egyenrangúvá teheti őt a társadalomban a legfőbbekkel, és ezt ő is megszerezhetette magának.

Ebben az intézetben éppen liberális szelleme folytán olyan demokrácia uralkodott, aminőt a Klárában nem tapasztalt; a grófoknak és báróknak, akik többnyire restek voltak, nem volt semmiféle előjoguk a többiekkel szemben: az igazgató, aki maga is smólandi parasztfiú volt, nem tisztelte senkiben sem a születést, viszont előítéllettel sem viseltetett a nemesek iránt és egyáltalán nem akarta lenyomni őket. Mindenkit tegezett, nagyot, kicsit egyaránt, meghitten bánt mindenki vel, minden egyest külön tanulmányozott, mindenkit a keresztnévén szólított és szerette a fiatal-ságot.

A mindennapos érintkezés a polgári és a nemesi sarjak között elkoptatta ez utóbbiakkal szemben a tiszteletet. Csúszómászók csak a gimnáziumi felsőbb osztályokban akadtak, ahol fölserdült nemes úrfiak lovaglóostorral, sarkantyúsan állítottak be, míg odalenn egy gárdista tartotta a lovat a kapu előtt. Ezeket az ifjakat fölfölkeresték az okosok, akik belepillantottak már az élet művészetébe; de messzebb, mint a kávéházba vagy az úrfiak lakásába nem vitt az útjuk.

Ősszel az előkelő úrfiak egy része mint önkéntes tengerészapród tért vissza nyári kirándulásából. Egyenruhában jelentek meg az osztályban oldalfegyveresen. Nagyon megcsodálták, sokan irigyelték is őket, de János rabszolgavére sohasem volt követelődző ebben a tekintetben: elismerte az előjogot, nem álmodta magát soha közéjük, az volt az érzése, hogy ott sokkal megalázottabb lenne, mint itt, és ezért nem is kívánczolt

oda. De hogy egy színvonalra jusson velök más utakon, érdemesség, munka útján, erről merész álmokat szőtt. És amikor tavasszal beállítottak az osztályba az érettségiző diákok, hogy elbűcsúzzanak a tanítóktól, látta fehér sipkájukat, fesztelen viselkedésüket, nyílt arcukat. És ekkor odakíváncozott közéjük, mert észrevette, milyen csodálkozó szemmel bámultak a tengerészapródok is a fehér sipkára.

A család anyagi helyzete némileg megjavult. Visszaköltöztek megint az Északi Vám-útra. Ott vigabb volt az élet, mint a Sabbatsbergen, és a házigazda fiai tanulótársai voltak Jánosnak. A kert nem volt többé az apáé, és János most többnyire könyvekkel foglalkozott. Ugy élt, mint jó módú ifjúhoz illik. A ház vidám volt; vasárnaponként ellátogatott hozzájuk több felnőtt unokatestvér és az iroda sok könyvelője, és részt vett a társalgásukban János is, noha fiatal volt még hozzájuk. Kabátban járt, ügyelt a külsejére, s mint reményekre jogosító gimnazista, nagyobb tekintélynek örvendett, mint éveinél fogva megillette volna. Sétálgatott a kertben, és nem csábították most már különösebben sem a bogyóscserjék, sem az almafák.

Hébe-korba levelet kaptak a Párisban élő fiútól. A leveleket mindig hangosan és nagy áhítattal olvasták. Felolvasták őket a rokonoknak és ismerősöknek is, és minden levél egy-egy családi diadal volt. Karácsonyra megérkezett a fiú fényképe francia kollégiumi egyenruhában. Ez a diadalok betetőzése volt. Jánosnak volt immár egy bátyja, aki egyenruhát hordott és franciául beszélt. Megmutatta az arcképet az iskolában — és

társadalmi tekintélye nagyot nőtt. A tengerészapródok vigyorogtak ugyan és azt mondták, hogy nem igazi egyenruha, mert nincs oldalfegyvere. De volt sipkája, voltak fényes gombjai és aranyozás is volt a gallérján.

Otthon sztereoszkóp-képeket mutogattak Párisról és már csak Párisban éltek. A Tuileriákat és a diadalívet úgy ismerték, mint a stockholmi királyi várat és Gusztáv Adolf szobrát. Ugy tetszett, mintha annak a szólásmódnak, hogy az apa gyermekeiben él, csakugyan lett volna valami alapja.

Az élet ragyogva tárult most az ifjú elé; a nyomás gyengült, János könnyebben lélekzett és valószínűleg sima úton járhatta volna meg az életet, ha a körülmények úgy nem alakulnak, hogy a szél szembefordult vitorlájával.

Az anya régóta gyöngé volt már tizenkét gyermekágya után. Most le kellett feküdnie s csak olykor-olykor kelt fel az ágyból. A kedélyállapota ingerlékenyebbé vált, és minden kis ellenmondásra piros lángok gyúltak ki az arcán. Az utolsó karácsonykor heves vitába keveredett fivérével a pietista papok miatt. A fivér a karácsonyi estebéd közben dicsérte Fredman episztolájának a mélységét, sőt a gondolatok gazdagsága dolgában a pietista papok prédikációi fölé helyezte őket. Az anya tüzelni kezdett és végül hisztériás rohamot kapott. Ez szimptóma volt csupán.

Amíg fenn járt még, elkezdte rakosgatni a gyerekek fehérneműjét és ruháját és rendezgette a fiókokat. Jánossal gyakran beszélgetett a vallásról és más nagy kérdésekről. Egyszer néhány aranygyűrűt mutatott neki.

— Ez, — mondta, — mind a tietek lesz. ha meghalok.

— Melyik az enyém? — kérdezte János, anélkül, hogy törődött volna a halál gondolatával. Az anya megmutatott neki egy fonott leánygyűrűt, amelyen egy szív volt. Ez nagy hatást tett a fiúra, akinek nem volt soha semmiféle aranyholmija, és azóta gyakran gondolt a gyűrűre.

A gyermekek mellé egy kisasszony került a házba. Fiatal volt, jól nézett ki, keveset beszélt és néha kritikusan mosolygott. Azelőtt egy grófnál volt állása a Nagykert-úton, és valószínűleg azt hitte, hogy most lecsúszott ezen az egyszerűbb helyen. Az volt a feladata, hogy felügyeljen a gyermekekre és a cselédekre, de ez utóbbiakkal csaknem bizalmasan érintkezett.

Most három cseléd volt a házban, a házikisasszonyon, egy háziszolgán és egy dalekarliai parasztlányon kívül. Mindegyik cselédnek volt vőlegénye, és a nagy konyhában, amely ragyogott a sok réz- és bádogedénytől, víg élet folyt. Ettek, ittak, és meghívták a fiúkat is. A vőlegények urazták őket és nagyokat ittak az egészségükre. De a háziszolga sohasem volt ott közöttük; az volt a véleménye, hogy „disznóság” így élni, mikor az asszony beteg.

A ház feloszlásnak indult és az apa nehéz harcokat vívott a cselédséggel, amióta az anya ágyban feküdt. De az anya mindhaláláig barátja maradt a cselédeknek. Ösztönszerűen igazat adott nekik. És a cselédek visszaéltek az anya elfogultságával.

Szigorúan tilos volt izgalmaknak kitenni a beteget, de a cselédek intrikáltak egymás ellen és bizonyosan a ház ura ellen is. János egyszer ólmot olvasztott egy ezüstkanálban. A szakácsné besúgta az anyának, aki megharagudott és meg-

mondta az apának. De ezt csak az árulkodás bosszantotta. Odament Jánoshoz és barátságosan, mintha panaszkodnia kellene, így szólt hozzá:

— Ne olvassz máskor ólmot ezüstkandalakban. A kanállal nem is törődöm, ki lehet javítani, de az az átkozott Fredrika szomorúságot okozott a mamának. Ne mutasd meg máskor a cselédeknek, ha megint valami ostobaságot csinálsz; nekem szólj csak, majd együtt eligazítjuk!

Barátok voltak János meg az apja, ezúttal először, és János most már szerette az apját, mikor az leszállt hozzá.

Egy éjszaka felébreszti őt álmából apjának a hangja. Felriad. A szobában sötét van. A sötétben hallja a hangot, amely mélyen és remegve így szól:

— A fiúk jöjjenek be a mama halálos ágyához!...

Mintha villám csapott volna belé. Ugy didergett, hogy a tagjai összeverődtek, mialatt magára kapta a ruháját; fején jéggé dermedt a bőr; a két szeme tágra nyílt és úgy csurgott a könnye, hogy a gyertya lángját piros hólyagocskának látta.

Aztán ott álltak a beteg ágya mellett. Sírtak egy órán át, sírtak két óra, három óra hosszat. Az éjszaka kínosan telt. Az anya eszméletlen volt és nem ismert meg senkit sem. Megkezdődött hörgéssel és segélykiáltásokkal a haláltusa. A kicsinyeket nem ébresztették fel.

János ott ült és végiggondolta mindazt a rosszat, amit elkövetett. Semmiféle ellenszámlája nem mutatkozott az igazságtalanságnak. Három óra múlva elapadtak a könnyek. A gondolatok ide-

oda vágattak. A halál a vég volt. Mi lesz, ha a mama nincs többé? Pusztaság, üresség. Nincs vigasz, nincs kárpótlás. Csak a szerencsétlenség sűrű homálya mindenütt. Egyetlen fénypontot keresett. Szeme megakad az anya fiókos szekrényén, rajta Linné gipsz-szobra, kezében virággal. A szekrényben volt az egyetlen előny, amelyhez ennek a fenegetlen szerencsétlenségnek a révén jut hozzá: meg fogja kapni a gyűrűt. Láta is már a kezén. — Emlék anyámtól, mondhatja majd, és sírni fog, valahányszor rátekint; de azért nem állhatta meg, hogy arra ne gondoljon, milyen szép dolog, ha aranygyűrűje van az embernek. — Fúj! Kinek jut eszébe ilyen aljas gondolat az anyja halálos ágyánál? Egy álomittas agynak, egy agyonsírt gyermeknek. Nem, Isten ments, egy örökösnek. Fukarabb volt másoknál? Hajlama volt a kapzsiságra? Nem, hiszen akkor sohasem beszélt volna erről a dologról, mert mélyen el volt temetve nála. De emlékezett rá egész életében. Fölbukkant olykor-olykor, és amikor eszébe jutott, álmatlan éjszakán, a fáradság henye óráiban, mindig érezte, hogy kivörösödik és ég a füle. Ilyenkor elmélkedni kezdett sajátmagáról és a viselkedéséről, s a világ leghitványabb emberének bélyegezte magát.

Csak amikor idősebb lett, sok embert megismert és megismerte a gondolatok termelésének mechanikáját, csak akkor eszmélt rá arra, hogy az agy furcsa valami, ami a saját külön útján jár, és hogy az emberek hasonlítanak egymáshoz, életük kettősségében is: abban, ami látható, és abban, ami nem látható; abban, amit kimondanak, és abban, amit csendesen elgondolnak.

De akkoriban annyit állapított csak meg sajátmagáról, hogy rossz ember. És amikor bele-

jutott a pietizmusba, amely beszél a küzdelemről a rossz gondolatok ellen, belátta, hogy öneki sok rossz gondolata volt. Mi volt a forrásuk? Az eredendő bűn és az ördög, mondták a pietisták. Ez tetszett neki, mert nem akarta vállalni a felelősséget ilyen csúf gondolatért; de azért mégsem tudott szabadulni felelőssége érzetétől, mert nem ismerte még a determinizmusról és az akarat szabadságának tagadásáról szóló tant. Ennek a tannak a hirdetői így szóltak volna: egészséges gondolat volt benned, fiam, hogy kerested egy bajodban a lehető legkisebb bajt; olyan gondolat, amelyet elgondolt valamennyi örökös, nagy és kicsi egyaránt, amelyet, jól értsd meg! *el kellett* gondolnia valamennyinek, a gondolkodás minden törvénye szerint. A kereszténység önmegtagadó erkölcs, az oszlopszentek ideáljával a levegőben: — ez mondja rosszaknak azokat a gondolatokat, a melyeknek célja az önfentartás; de ez egészségtelen felfogás, mert az egyénnek első és legszenvedőbb kötelessége megvédelmeznie saját magát, a mennyiben megteheti anélkül, hogy másoknak ártana.

De hiszen egész neveltetése az akkori idők felfogásmódjához igazodott és szigorú tekintettel volt az égre és a pokolra. Némely cselekedetet rossznak fogtak fel, némelyet jónak. Az előbbiekért büntetés járt, az utóbbiakért jutalom. Így például erény számba ment mélyen gyászolni az anyát, tekintet nélkül arra, miképp bánt ez az anya a gyermekével. Az érzések tartóssága erény volt. Akiknek az érzései más természetűek voltak, azokat kevésbé erényeseknek tartották. Azok a szerencsétlenek, akik észrevették magukban ezt a fogyatékossgot, át akartak alakulni.

meg akartak javulni. Ennek önmagukkal szemben való képmutatás, álnokság volt a következménye. Manapság eljutottunk már annyira, hogy az érzelmességet gyarlóságnak fogjuk föl, amelyet régebbi fejlődési fokokon bűnnek bélyegeztek volna.

A francia nyelv még ma is ugyanazzal a szóval (*vice*) jelöli meg a fogyatkozást és a bűnt. Az érzés és a fantázia túltengését, ami elleplezi az igazságot, ma immár alacsonyabb fejlődési fokok: a vadember, a gyermek, a nő tartozékának tekintik és parlagon hevertetik, mint a túlművelt, kizsárolt talajt. Virrad már (1886-ban) a tiszta gondolkodás korszaka.

Az ifjú a romantika, pietizmus, realizmus és naturalizmus négyes összetétele volt. Éppen ezért nem is lett belőle soha más, mint tákolmány.

János bizonyára nemcsak arra a szegényes ékességre gondolt; az egész egy pillanatnyi szórakozás volt csupán, két perc hosszú hónapok gyászából, és amikor végül csend támadt a szobában és az apa így szólt: — A mama meghalt, — János vígasztalhatatlan volt. Ugy jajgatott, mint a vízbefuló.

Hogy lehet a halál ennyire kétségbeejtő azok számára, akik hisznek a viszontlátásban? Inog ez a hit szükségképp ezekben a pillanatokban, mikor az egyéniség megsemmisülése kérlelhetetlen következetességgel folyik le szemünk láttára.

Az apa, aki egyébként érzéketlen volt külsőleg, mint az izlandiak általában, ezúttal ellágyult. Kézen fogta két fiát és így szólt:

— Az Úr meglátogatott bennünket. Most össze kell tartanunk, mint jóbarátoknak. Az emberek azt hiszik, hogy kiki elég sajátmagának; de

mikor elkövetkezik a csapás, látják, mennyire rászorulnak egymásra. Legyünk őszinték egymáshoz és elnézőek.

János szomorúsága nyomban megnyihült. Barátra tett szert, még pedig hatalmas, okos, férfias barátra, akit csodált.

A ház ablakait bevonták fehér lepellet.

— Nem kell iskolába menned, ha nem akarsz,
— mondta az apa.

Ha nem akarsz! Benne volt ebben akarátának az elismerése.

Majd sorra felvonultak a nagynénik, a rokonok, az unokatestvérek, a régi cselédek, és mind megáldották a halottat. Segítettek valamennyien megvarrni a gyászruhákat: négy kicsi és három nagy gyerek volt a házban. Ott ültek a fiatal lányok, varrtak a fehér lepleken átszűrődő félhomályban és halkan beszéltek. Ez misztikus volt, és a gyász egész sereg szokatlan megfigyeléssel járt együtt. A fiúnak sohasem volt még része ennyi részvétben, sohasem érzett még ennyi meleg kezet, sohasem hallott ennyi barátságos szót.

Vasárnap felolvasta az apa Wallinnak egy prédikációját erről a szövegről: Barátunk nem halt meg, csak alszik. Milyen hallatlan bizalommal fogta fel betű szerint való értelmükben ezeket a szavakat! Hogy fel tudta tépni a sebeket és nyomban hogy be is gyógyította őket. Nem halt meg, csak alszik, ismételte örömmel. Az anya odabent aludt a hideg nappaliban, és igazán senkisémet várta, hogy fel fog ébredni.

Készültek a temetésre. A sirhelyet már megvásárolták. A sógorasszony együtt varrt a többiekkel. Varrt, varrt, hét vagyontalan gyermeknek az öreg édesanyja, az egykor gazdag polgárásszony, varrt ennek a házasságnak a gyermekei

számára, amelyet férje, az apa fivére, elátkozott. Egyszerre csak feláll és beszélni óhajt a sógorával. Ott suttog vele a terem egyik sarkában. A két öreg egymás karjába borul és sir.

Az apa közli, hogy szabad a mamát a nagybácsi sirjába temetni. A nagybácsi sirja sokat csodált siremlék volt az Ujtemetőben: egy vas oszlop, amelynek urna volt a tetején. A gyermekek felfogták ennél fogva, hogy nagy tisztesség esett az anyjukon, de azt nem értették meg, hogy ezzel a ténnyel megszűnt a testvérek gyűlölködése; hogy elégtételt kapott halála után egy jó és kötelességtudó női lény, akit kevésre becsültek volt, mert anyává lett, mielőtt megillette az asszony cím.

Engesztelődés és béke ragyogta be az egész házat. Versenyeztek egymással a nyájasságban. Egymás tekintetét keresték, vigyáztak, hogy semmivel ne zavarják egymást, kitalálni iparkodtak egymás kívánságait.

Majd elkövetkezett a temetés napja. Mikor lezárták a koporsót és kivitték a termen keresztül, amely tele volt feketeruhás emberekkel, az egyik kicsi testvér rohamot kapott. Jajgatott és János karjai közé vetette magát. János a karjára emelte és magához szorította, mintha édesanyja volna a kicsinek és meg akarná őt védelmezni. És amikor érezte, hogy tapad hozzá a remegő kis test, olyan erőt érzett, amelyet régóta nélkülözött. Bár ő maga vigasztalhatatlan volt, vigaszt tudott nyújtani, és amikor megnyugtatta a kicsikét, ő maga is megnyugodott.

Kiderült egyébként, hogy a fekete koporsó és a sok ember ijesztette meg a kicsikét; mert a kicsik alig érezték az anya hiányát, nem sirtak utána és hamarosan el is felejtették. Az anyával való kapcsolat nem egykönnyen szilárdul meg; hosszú

személyes ismeretség kell hozzá. Jánosban alig volt meg az igazi hiányérzet egy negyedévnél tovább. Sokáig gyászolt, de inkább csak azért, hogy tovább élhessen abban a hangulatban, amely kifejezte természetes búskomorságát, amelynek számára megfelelő forma volt a gyász az anyáért.

A halálesetre hosszú nyár következett, amely foglalkozás nélkül telt el teljes szabadságban. Jánosnak két szobája volt az első emeleten legidősebb bátyjával együtt, aki esténél előbb sohasem jött haza üzletéből. Az apa egész nap távol volt, és amikor találkoztak, hallgattak. Az ellenségeskedés megszűnt közöttük, de a barátság lehetetlenség volt. Az ifjú most immár a maga ura volt; jött-ment, tett-vett kedve szerint. A házikisasszony kitért az útjából, és sohasem volt vele összetűzése. A pajtások társaságát kerülte, bezárkózott a szobáiba, pipázott, tanult és töprengett.

Mindig azt hallotta, hogy legfő a tudás; oly tőke ez, amely sohasem veszhet el s amelynek segítségével újra magasba emelkedhet az ember, bármily mélyre süllyedt is a társadalmi létrán. Az lett a rögeszméje, hogy mindennel tisztába kell jönnie, mindent tudnia kell. Láttá legidősebb bátyjának a rajzait és hallotta dicsérni őket. Az iskolában csak mértani ábrákat rajzolt; most tehát rajzolni akart s az egyik karácsonyi vakációban lemásolta szinte örült buzgalommal egyfolytában bátyja összes rajzait. A gyűjtemény utolsó darabja egy ló volt. Mikor ezzel is elkészült és látta, hogy nem nagy mesterség, abbahagyta a rajzolást.

A gyermekek mind játszottak valami hangszeren, csak János nem. Annyi skálázást és gyakorlatozást hallott zongorán, hegedűn és gordon-

kán, hogy szinte megcsömörlött, s a zene ugyanúgy üldözte, mint régebben a harangok szava. Meg akart tanulni játszani, de skálázni nem volt kedve. Titokban kótákat szerzett magának és rögtön darabokat játszott. Rosszul ment, de öneki öröme telt benne. Kárpótlásul tájékozódott mindig a szerzőről és a darabról, bármit játszottak a testvérei, úgyhogy jobban ismerte, mint ők, a zeneirodalmat. Egyszer kerestek egy hangjegymásolót, aki lemásolja a Varázsfuvola hegedűkvartett-átíratát. János ajánlkozott a munkára.

— Hát te tudsz kótát írni? — kérdezték tőle.

— Megpróbálom, — volt a válasz.

Gyakorolta magát egypár napig, azután kiírta mind a négy hangot. Hosszú, unalmas munka volt; már-már belefáradt, de végül mégis elkészült vele. Helyenként pongyola volt a másolat, de azért használhatták.

Nem nyugodott addig, amíg meg nem ismerte a stockholmi növényvilág valamennyi növényét. Mikor ismerte már őket, ez a tárgy nem érdekelte tovább. Botanikai kirándulások nem szórakoztatták többé; a bolyongás a szabad természetben nem nyújtott újat neki. Ismeretlen növényre nem akadhatott többé. A környékbeli néhány ásványt ismerte. A rovarok megvoltak a gyűjteményében. A madarakat pedig megismerte a hangjukról, a tollazatukról, sőt a tojásaikról is.

Mindez külső jelenség volt csak, dolgok nevei, amelyek hamarosan elvesztették az érdekességüket. János a belsőt akarta látni. A rombolás szellemének szokták őt nevezni, mert szétszedett mindent, játékszereket, órákat, mindent, ami a kezébe került. Eljutott egyszer véletlenül egy Tham-féle felolvasásra a tudományos akadémiába és résztvett egy kémiai és fizikai előadáson. A szo-

katlan műszerek és eszközök lebilincseltek. A tanár bűvész volt, de olyan bűvész, aki elmondta, hogyan történt a csoda. Ez új dolog volt, és János be akart hatolni a rejtelmekbe.

Beszélt apjának új hajlamáról, és apja, aki ifjabb éveiben foglalkozott galvanoplasztikával, könyveket adott ki neki a könyvszekrényéből. Fock fizikáját, Girardin kémiáját, Figuier fölfedezések és találmányok könyvét, Nyblaeus kémiai technológiáját. A padláson volt azonkívül egy galvántelep a régi Daniell-féle réz- és cink-rendszer hat elemével. Ehhez hozzájutott már tizenkétosztendős korában és annyit babrált kénsavval, hogy tönkretett egy csomó törülközőt, szalvétát és ruhadarabot. Miután galvanizált minden tárgyat, amelyet alkalmasnak talált rá, abbahagyta ezt a foglalkozást.

Most nyári magányában rávetette magát örült buzgalommal a kémiára. De nem akarta a tankönyvben lévő kísérleteket végezni, hanem fölfedezéseket akart tenni. Híjával volt minden eszköznek, pénznek és készülékeknek; de ez nem akadályozta. Olyan volt a természete, és anyja halála után, amikor a maga ura lett, még inkább olyanná vált, hogy akaratának érvényesülnie kellett minden akadály ellenére és azonnal. Ha sakkozott, kieszelte támadó tervét az ellenfél királya ellen; kiméletlenül hozzálátott a terv végrehajtásához, ügyet sem vetve saját védelmére, és le is gázolta néha az ellenfelet kiméletlenségével, de gyakran elveszítette a játszmát.

— Ha még egyet húzhatok, te lettél volna matt, — mondta ilyenkor.

— Igen ám, csakhogynem húzhatsz többet és így te vagy matt.

Ha keresett valamit az almáriom fiókjában és

nem volt kéznél a kulcs, fölkapta a piszkavasat és feltörte a zárat, úgyhogy a zár srófostul levált.

— Miért törted fel a zárat? — kérdezték tőle.

— Mert keresnivalóm volt a fiókban!

Volt azonban némi állhatatosság is ebben a nekirontásban. De csak addig, amig az örület buzgalma tartott.

Szeretett volna egy elektromos gépet csinálni magának. Fönt a padláson talált egy rokkát. Erről letört mindent, amire nem volt szüksége, és a kereket egy kerek üvegkoronggal szerette volna pótolni. Ráakadt egy téli ablakra. Kvarc-szilánkkal kivágta belőle a táblát. Ezt azonban ki kellett még kerekíteni, még pedig úgy, hogy a közepében lyuk legyen. Egy kulcs tarajával szilánkokat tördelt le belőle, néha alig nagyobb, mint egy homokszemet; ez több napba telt. A tábla kerek lett. De hogy vágjon lyukat belé? Lyukat egy üvegkorongba? Csinált magának pergőfúrót. Hogy ijjhozzon, összetört egy esernyőt s kivett belőle egy halcsontot, amelyre hegedűhúrt feszített rá. Azután megkarcolta kvarccal az üveget, megnedvesítette terpentinnel és elkezdte pergetni a fúrót. De eredmény nem mutatkozott. Végül, mikor ily közel volt már a célhoz, elfogyott a türelme és a megfontoltsága. Robbantó szénnel akarta kierőszerkolni a lyukat. A korong darabokra tört.

Levetette magát az ágyára, tehetetlenül, kimerülten, reménytelenül. Bosszúságába belevegyült a szegénység érzete is. Csak lett volna pénze! Elment Spolander raktárához a Nyugati Hosszúútra és elnézte ott a kémiai készülékeket. Szerette volna tudni, mibe kerülnek, de nem mert soha bemenni, hogy kérdezősködjék. Mi haszna kérdezősködött volna? Hiszen sohasem kápotott pénzt az apjától.

Miután kiheverte kudarcát, azt akarta megcsinálni, amit nem csinált még meg és nem is tud megcsinálni senkisé: egy perpetuum mobilét. Az apa elmondta volt, hogy régóta nagy díj van kifizetve e lehetetlen probléma megoldására. Ez olyasmi volt, ami csábította Jánost. Egy vizesést, amely szivattyút hajtott, összekombinált egy Heron-labdával. A terv az volt, hogy a vizesés hajtja a szivattyút, a szivattyú pedig felszivja újra a vizet a Heron-labda segítségével. Fel kellett mennie megint a padlásra, hogy razziát tartson. Miután összetört minden elképzelhető dolgot, hogy anyagot gyűjtsön, munkához látott. Egy kávéfőző szorgáltatta a csövet, egy szódavizgyártó masina a viztartót, a fiókos szekrény a veretet, az íróasztal a fát, egy madárkalitka a vasdrótot, egy ámpolna az egyik medencét, és így tovább.

Elkövetkezett a nap, mikor ki akarta próbálni a készüléket. Egyszerre csak betoppan a házikisasszony és azt kérdezi tőle, nem akar-e eljönni testvéreivel a mama sirjához.

— Nem, nem ér rá.

Akár lelkifurdalás zavarta őt a munkájában, akár ideges volt, egyre megy: a kísérlet nem sikerült. Erre aztán fogta a furcsa alkotást, és anélkül, hogy megpróbált volna segíteni a hibáján, darabokra törte az egészet a cserépkályhán. Ott hevert a munka, amely annyi hasznos dolognak az életébe került.

Jóval később fölfedezték egyszer tatárjárásának nyomait a padláson. Összeszidták, de nem törődött vele.

Hogy elégtételt szerezzen magának otthon a gúnyolódásért, amellyel nem sikerült kísérleteiért illették, durranógázot robbantgatott és készített egy leydeni palackot. Lenyúzott egy döglött fekete

macskát, amelyet a Csillagvizsgáló dombján talált, és a bőrt hazavitte a zsebkendőjében. Egy éjjel, mikor legidősebb bátyjával együtt tért haza egy hangversenyből, nem találtak sehol gyujtót és nem akarták felverni a házat. János kénsavat és cinket keresett elő, hidrogéngázát fejlesztett a gázlámpa fénye mellett, tüzet csiholt az elektrofórral és meggyújtotta a lámpát. Ily módon szilárdan megalapozta „kémikus” hírét.

Készített jönköpingi gyujtót is a technológia receptje szerint. Éppen ezért nem győzött csodálkozni rajta, hogy jóval később szabadalmazták a jönköpingi gyujtót, amely egyébként megvolt a kereskedelembe mint björneburgi viaszgyujtó is.

Ezután abbahagyta egyidőre a kémiával való foglalkozást.

Az apa könyvszekrényében volt egy kis könyvgyűjtemény, amely most immár rendelkezésre állt Jánosnak. A főntebb említett kémiai és fizikai munkákon kívül volt a gyűjteményben néhány kertészeti könyv, egy képes természetrajz, Meijer Universuma, egy kézikönyv anyák számára szülészeti résszel, egy német anatómia ábrákkal, Napoleon története német nyelven acélmetszetekkel, Wallin, Franzén és Tegnér költeményei, Wallin prédikációi, Blumauer Aeneise, Don Quixote, Carlénné és Bremer Fredrika regényei, német klasszikusok, és mások.

Indián történeteken és az Ezeregyéjszakán kívül más szépirodalmat nem olvasott még János. Regényekbe belenézett, de hosszúknak és unalmasoknak találta őket, főleg azért, mert nem voltak bennök illusztrációk. De most, mikor átböngészte már a kémiát és a természet minden más realitásait, egy szép napon látogatásával tisztelte meg a könyvszekrényt. Belepillantott a költemény-

kötetekbe. Egyszerre csak úgy érezte, hogy a levegőben lebeg, és nem tudta, hol a hazája. A verseket nem értette meg. Majd Bremer Fredrika könyve került a kezébe: Rajzok a mindennapi életből. A könyvből családi pletykálkodás és kukli-prédikációk hangja csapott feléje, visszatette hát helyére a könyvet. Majd elolvasta a „Szűzek tornyát“. Elbeszélések és kalandok voltak benne. A boldogtalan szerelem meghatotta őt. De mindennél fontosabb volt, hogy e felnőtt emberek társaságában felnőttnek érezte sajátmagát is. Megértette, amit beszéltek, és észrevette, hogy nem gyermek többé. Hiszen ezek a felnőttek olyanok voltak, mint ő. Ő is volt boldogtalan szerelmes, szenvedett, küzdött, de visszatartották a gyermeki lét börtönében. És most teljesen tudatára ébredt annak, hogy a lelke fogoly volt. Régóta szárnyra kelhetett volna, de megnyirbálták a szárnyait és kalitkába zárták a lelkét.

Fölkereste az apját és beszélni akart vele, úgy, mint egykorú társával; de az apa elzárkózva gyászába temetkezett.

Ősszel megint visszavetették és guzsba kötötték Jánost. Érett volt a főgimnáziumra, de visszatartották az iskolában, mert fiatal volt és érnie kellett még. Dühöngött. Másodszor rántották vissza most a kabátjánál fogva, mikor szaladni akart. Mintha omnibuszló lett volna, amely minduntalan neki-neki iramodik, de mindig visszatartják.

Ez a csapás tönkretette idegéletét, megbénította akarateréjét és megvetette alapját későbbi bátortalanságának. Sohasem mert semmit sem nagyon elevenen kívánni, mert oly sokszor látta meghiusulni vágyait. Lett volna kedve belevetni magát

a munkába, de mit ért a munka, mikor — túlságosan fiatal volt. Nem, az iskola nagyon is hosszú út volt! Megmutatta a célt a messzeségben, de sorompókat rakott a futó elé. János kiszámította, hogy tizenötesztendős korában nagydiák lehet. De nem lett, csak tizennyolcesztendős korában. És az utolsó években, mikor közelni látta már szabadulását a börtönből, kirótta rá még egy további esztendőt büntetésül, a mennyiben a hetedik osztályt megisméltették vele.

Gyermekkora és ifjúsága csupa gyötrellem volt; belefáradt az egész életbe és most a menyek országában kereste a vigasztalást.

A KERESZT ISKOLAJA.

A gyásznak megvan az a szerencsés tulajdonsága, hogy fölemésztí önnönmagát és éhenpusztul. Minthogy lényegében nem egyéb, mint szokásoknak a megszakadása: új szokásokkal helyettesíthető. Minthogy nem egyéb, mint életünkben támadó üresség, gyorsan megtelik újra, mintha igazi horror vacui sietne megtölteni.

Egy húszesztendő házasság felbomlott. Egy bajtárs az élet kelletlenségeivel vívott harcban elveszett; egy asszony, egy férfi élettársa, elköltözött és itthagyt egy coelibatáriust. A ház intézője megvált örhelyétől. Teljes volt a felfordulás. A feketeruhás csöppségek, megannyi sötét folt mindenütt, a szobákban és a kertben, nem engedték kimúlni a szomorúságot. Az apa azt gondolta, hogy elhagyottak és gyámolatlanok. Gyakran hazajött már délután a munkájából és ott ült egyedül az útra nyíló hársfalugasban. Legidősebb lányát, aki hétesztendő volt, az ölébe ültette, a többiek pedig ott játszadoztak a lábai körül. János gyakran látta az őszhajú férfit, a szép, szomorú arcút, amint ott ült a lombos lugas zöld félhomályában. Nem tudta megvigasztalni őt és

nem is kereste fel többé. Láta ellágyulni az öregget, amit sohasem hitt volna róla; látta merően rábámulni leányára, mintha a halott vonásait fürkészné a gyermek határozatlan arcvonásaiban. Gyakran látta ezt a képet a fatörzsek között ablakából, a fasor hosszú távlatában. És ez a látvány felizgatta és megrendítette. De féltetni is kezdte az atyját, amért ennyire megváltozott.

Hat hónap telt el, amikor az apa egy őszi este egy idegen úrral együtt jött haza. Az idegen rendkívül kedélyes öregúr volt. Jókedvűen tréfálkozott, barátságosan, kedvesen bánt a gyermekkel és a cselédekkel, és ellenállhatatlanul megnevettette az embereket. Irodafőnöknek szölitották. Gyermekkori barátja volt János apjának, és kiderült, hogy a szomszédban lakik. A két öreg föllevenítette a gyermekkori emlékeket. Volt már mivel kitölteni az ürességet. Eleinte enyhült csak az apa vonásainak merevsége, amikor akaratlanul elmosolyodott barátja szellemes és humoros megjegyzésein. Egy hét múlva már nevetett is az egész családdal együtt, úgy, ahogy csak azok tudnak nevetni, akik sokáig sírtak. Az öregúr ritka mulatságos ember volt és ráadásul hegedült és gitározott is, sőt Bellmant is énekelte. Új levegő áradt be a lakásba, új szellem, és a gyász csalóka fantomjai eltűnedeztek. Az irodafőnöknek szintén megvolt a maga gyásza: elvesztette a menyasszonyát és azután agglegény maradt. Az élet nem mosolygott rá, de ő sohasem fogta fel tulságos komolyan az életet.

Majd hazakerült Gusztáv is Párisból. Egyszer ruhában volt, francia szökat kevert a svédek közé, élénk volt és hevesen gesztikulált. Az apa homlokön csökolta fiát, amikor találkoztak, és egy pillanatra ráborult megint a házra a gyász emlé-

kének futó felhője, mert Gusztáv nem volt otthon, mikor meghalt az anyja. De hamarosan újra kiderült a ház és elevenség költözött beléje. Gusztáv belépett az üzletbe, s most immár volt az öregnek valakije, akivel arról beszélgethetett, ami érdekelte.

Egy este, késő ősszel, vacsora után, mikor ott volt az irodafőnök is és együtt ült az egész társaság, felállt az apa és szót kért.

— Gyermekeim és gyermekkori barátom, — így kezdte. Azután bejelentette azt a szándékát, hogy új anyával ajándékozza meg kicsi gyermekeit, és hozzátette, hogy az ő számára elmúlt már a szenvedélyek ideje és csakis gyermekeinek az érdeke bírta rá arra az elhatározására, hogy feleségül vegye *** kisasszonyt.

A házikisasszonyról volt szó.

Fölényes hangon mondta mindezt, mintha ezt akarta volna mondani: voltaképp nincs hozzá közötök, de hát mégis csak tudomásotokra kell hoznom!

Majd behívatta a kisasszonyt, hogy fogadja a gratulációkat. Az irodafőnök melegen gratulált neki, de a három fiú nagyon vegyes érzelmekkel.

Kettőnek közülök nem volt egészen tiszta a lelkiismerete, mert mindaketten hevesen, de ártatlanul imádták a házikisasszonyt. János viszont, a harmadik, hadilábon állt vele a legutóbbi időben. Kérdéses, hogy kit feszélyezett közülök leginkább a dolog.

Hosszú szünet támadt, miközben az ifjak megvizsgálták veséjüket, számba vettek mindent és fontolgatták ennek a váratlan eseménynek következményeit. János érezte meg bizonyára először, honnan fúj a szél és mit kíván az új helyzet, mert bement még aznap este a gyermekszobába

és odalépett egyenesen a kisasszony elé. Elsöté-
tült minden a szeme előtt, mialatt elmondta a
következő betanult szónoklatot, amelyet az apa
stilusában szerkesztett össze hevenyészve.

— Minthogy most megváltozik a kapcsolat,
amely bennünket egymáshoz fűz, — mondta, —
arra kérem, kisasszony, felejtse el a multat és
legyünk jóbarátok.

Őszintén gondolta, amit mondott, és okosan
cselekedett, minden hátsógondolat nélkül. Le-
zárta ezzel a multat és azt a vágyát fejezte ki,
hogy a jövőben jól meglegyenek egymással.

Másnap délben fölment az apa Jánosnak a
szobájába és megköszönte, hogy olyan nemesen
viselkedett a kisasszonnyal szemben. Öröme je-
léül átnyujtott neki egy kis ajándékot is, még
pedig olyasmit, amire János már régóta vágya-
kozott: egy kémiai készüléket.

János szégyelte elfogadni az ajándékot és nem
találta nemesnek a cselekedetét. Természetes kö-
vetkezmény volt, okos cselekedet volt, de az apa
és a kisasszony fel akarta magasztosítani, hogy
saját szerelmi boldogságuk jó előjelét láthassák
benne. Hamarosan be is látták tévedésüket, ezt
azonban akkor természetesen a fiú rovására köny-
velték el.

Hogy az öreg a gyermekek kedvéért nősült
meg, ahhoz nem fért kétség; de hogy a fiatal
asszonyt is szerette, az bizonyos. És mért is ne
szerette volna? Nem volt hozzá köze senkinek;
de állandó tapasztalat egyrészt az, hogy özvegy-
emberek hamarosan újra megházasodnak, akár-
milyen súlyos teher volt is a házasságuk; más-
részt pedig az, hogy mindig azt hiszik, hogy hűt-
lenséget követnek el megboldogult hitvestársuk-
kal szemben. Haldokló férjeket utolsó órájukban

rendszerint az a gondolat kínozt leginkább, hogy túlélő társuk újra férjhez talál menni.

A két idősebb fiú könnyedén fogta fel a dolgot és meghajolt. Ugy élt bennük az apa tisztelete, mintha vallás lett volna: hit kételkedés nélkül. Sohasem gondoltak arra, hogy az apaság csak esetleges tulajdonság, amely részül juthat bárki nek.

De János kételkedett. Vége-hossza nélkül vitatkozott két bátyjával és támadta az apát, mert eljegyzésével nem várta be a gyászév leteltét. Felidézte az anya árnyát, szerencsétlenséget és romlást jósolt, túlzásokra ragadtatta el magát és súlyos hibákat követett el.

A két idősebb fiú így érvelt:

— Semmi közünk ahhoz, amit a papa csinál!

— Igaz, hogy nincs jogunk ítéletet mondani róla, de nagyon is van hozzá közünk.

— Szavakon való nyargalás, — felelték, mert nem tudták, milyen sokféle értéke van minden szónak.

Egy este, nem sokkal ezután, azt látta János, mikor hazaérkezett az iskolából, hogy a ház ki van világítva, s zeneszót és vidám csevegést hallott. Fölment a szobájába és leült tanulni. Csak hamar megjelent nála a szobalány az apa üzenetével, hogy jöjjön le, mert vendégek vannak.

— Miféle vendégek?

— Az új atyafiak.

Üdvözli őket, de nem ér rá.

Majd az egyik bátyja jött fel érte. Eleinte szidta őt, de aztán kérlelni kezdte. Az öreg kedvéért igazán lejöhetne, csak egy percre, köszönni legalább. Nyomban le kell jönnie.

— Majd meggondolom!

Végül lement. A terem tele volt hölgyekkel

és urakkal. Három nagynéni, egy új nagymama, egy nagybácsi és egy nagypapa. A három nagynéni három fiatal lány volt. János meghajolt a szoba közepén, udvariasan, de feszesen.

Az apa haragudott, de nem akarta elárulni a haragját. Megkínálta Jánost egy pohár puncssal. János elfogadta. Majd azt kérdezte tőle gúnyosan az öreg, az iskolai munkával van-e annyi dolga? Azzal, felelte János. Azután fölment megingt a szobájába.

A szoba hideg volt és félig sötét. És tanulni nem tudott, mert felhallatszott hozzá a zene és a tánc. Nemsokára jött a szakácsné és hívta vacsorázni. Nem kell semmi neki. Éhesen és dühöngve járt föl s alá a szobájában. Nem egyszer már-már indult le oda, ahol meleg volt, jókedv és világosság. Többször meg is fogta már a kilincset. De aztán visszafordult. Félénk volt. Már természeténél fogva is riadozott az emberektől s az utolsó nyáron, amikor nem állt szóba senkivel sem, még jobban elvadult. Így aztán éhesen feküdt le s a legszerencsétlenebb embernek tartotta magát a világon.

Másnap feljött az apa a szobájába. És megmondta neki, hogy álnok volt, amikor bocsánatot kért a kisasszonytól.

— Bocsánatot? Hiszen nem volt miért bocsánatot kérnie.

Most azonban meg akarta hajlítani őt az apa, akármilyen kemény legénynek mutatkozik is.

— Próbáld meg! — gondolta János.

A próba egyelőre elmaradt; de János közben edzette magát, hogy készen álljon a hajlítgatásokra.

A bátyja odafönt ült a szobában és olvasott az éjjeli lámpás mellett. János megkérdezte tőle: — Mit olvasol? — A bátyja megmutatta a boríték címét. A sárga borítékon nagy, szögletes betűkkel ez a hirhedt cím díszlett: „Az ifjúság legveszedelmesebb ellensége. Egy jóbarát intő szózata.“

— Olvastad? — kérdezte Gusztáv.

János azt felelte rá, hogy olvasta, azután visszahúzódott. Gusztáv, mikor befejezte az olvasást, fiókjába tette a könyvet és lement. János kihúzta a fiókot és elővette az ijesztő könyvet. A szeme végigfutott az oldalakon, anélkül, hogy meg mert volna állni valahol. A térde vacogott, a vér eltűnt az arcából, ütőerei megdermedtek. — Halálra vagy megőrülésre volt hát ítélve huszonötéztendőskorában. A hátgerince és az agyveleje ki fog száradni, az arca halálfejhez lesz hasonlatos, a haja kihull, a keze reszketni fog — rettenetes! És az orvosság? Jézus! De Jézus nem gyógyíthatta meg a testet, csak a lelket. A test halálra volt ítélve — huszonötéztendőskorában — arról lehetett csak szó, hogy a lélek megmenekül az örök kárhozattól.

A könyv dr. Kapff hirhedt agitációs munkája volt, amely annyi ifjat juttatott az örültek házába, csak azért, hogy szaporítsa a protestáns jezsuiták párthíveinek számát. Az ilyen erkölcstelen és ártalmas könyvet valóban üldözni kellett volna, elkobozni és elégetni. Vagy legalább ellensúlyozni hasonló tárgyú felvilágosultabb munkákkal. Volt is egy ilyen munka és a kezébe is került később Jánosnak, aki megtett mindent a terjesztésére, mert nagyon ritka könyv volt. A címe ez volt: „Apai tanácsadó fiatal bűnösök számára“, és állította Wistrand közegészségügyi tanácsos írta.

Melegszívű könyv volt, amely elfogulatlanul tárgyalta a kérdést; bátorító hangon szólt a fiúkhoz és különösen azt hangsúlyozta, általában menyire túlozzák ennek a bűnnek veszélyes következményeit; emellett gyakorlati tanácsokat és egészségügyi utasításokat is adott. De még ma napság is (1886-ban) közkézen forog Kapff eszeveszett munkája, és az orvosokhoz tódulnak a bűnösök, akik szívdobogva teszik meg vallomásukat. Nemrégiben egy híres stockholmi orvoshoz beállított egy diák és könnyezve megvallotta, miképp tékozolta el az életét s most már csak a halált várja.

— Lárifári, uram, — felelt az orvos. — Jól nézzen meg! Nincs, aki nálam nagyobb mértékben rabja lett volna ennek a rossz szokásnak.

A bűnös ránézett az orvosra s egy negyvenöt esztendő's Herkulest látott maga előtt, akinek emellett teljesen ép volt a szellemi ereje is.

De János egy álló esztendeig nem hallott egyetlen vigasztaló szót sem nagy szomorúságában. Halálra volt ítélve; más választása nem volt, mint hogy erényes életet éljen Jézusban, amíg utól nem éri végzete. Előszedte anyja régi pietista könyvecskéit és Jézusról olvasott. Imádkozott és gyötrődött. Nagy bűnösnek tartotta magát és összeroskadt megalázkodásában. Mikor másnap kiment az utcára, lelépett minden ember előtt a gyalogjáróról. Meg akarta ölni saját énjét és bele akart olvadni Jézusba; végig akarta szenvedni a ráért időt, hogy végezetül pihenni térhessen az Ur örömébe.

Egyszer éjszaka felébredt és látta, hogy két bátyja fenvirraszt gyertya mellett. Erről a kérdésről beszéltek. Behuzódott a takarója alá és befogta ujjaival mindakét fülét, hogy ne hallja

őket. De azért mégis hallott mindent. A bátyja elmesélte, hogy Párisban vannak panziók, ahol az ifjakat lekötözik az ágyukba, anélkül, hogy ezzel célt érnének. János fel akart ugrani, hogy vallomást tegyen, hogy irgalomért könyörögjön és segítséget kérjen, de félt, hogy halálos ítéletnek megerősítését fogja hallani. Ha lett volna hozzá bátorsága, talán vigaszhoz és segítséghez jut. De hallgatott. Verejtékezett és immár nem az Istenhez, hanem Jézushoz imádkozott. Bárhová ment, ott látta maga előtt a borzalmas szót fekete, szögletes címbetűkkel sárga alapon, házfalakon, a szoba falkárpitján. És a fiókos-szekrény, amelyben a könyv volt, a guillotinét rejtette magában. Valahányszor a fiókhoz közeledett a bátyja, János remegni kezdett és kiszaladt. Órákhosszat a tükör előtt állt és vizsgálta, nem süppedt-e be a szeme, nem hullt-e ki a haja és nem vigyorog-e még rá a halálfej? De pirosposztság, egészséges színe volt.

Zárkozottá vált, hallgatott és kerülte a társaságot. Az apa azt képzelte, hogy János meg akarja mutatni, mennyire helyteleníti apja házasságát; azt képzelte, hogy János kevélyszívű, és most már meg akarta törni őt. János meg volt már törve, és amikor némán görnyedezve fogadta a nyomorgatásokat, az apa diadalmasan ujjongott a kúra sikerén.

Ez ingerelte az ifjút, úgy, hogy néha föllázadt. Olykor az a gyöngye reménység is bízatta, hogy testét is meg lehet még menteni. Eljárt tornázni, lemosta magát hideg vízzel és este keveset evett.

Egyébként azt ne higgye senki, hogy a pietistaság vagy Jézus szeretete olyasvalami, ami az egész embert betölti. Hangulat csak ez, amely hir-

telen kél és száll, mint a vihar; a dolgok felfogásának bizonyos módja, amely hosszú megszokást kíván; szerep, amely nem egykönnyen tanulható meg. Az, aki erős és fiatal, nem egykönnyen lesz pesszimista, már pedig Jézus követése tisztára pesszimizmus, mert alapja az a hit, hogy a világ gyökeréig nyomorult. Itt az életöröm, és a pietisták között sok úgynevezett őszinte önámítóra akadunk, aki ugyancsak örül az életnek. Ha házas emberek és egészségesek, föltétlenül van sok olyan pillanatuk, amikor teljesen megfélekeznek Jézusról és Jézus nincs is velük, éppen azokban a pillanatokban, amikor az egyén úgy érzi, hogy életereje annyira hatványozódott, hogy túlcsap az egyéni lét keretein és áttérjed az egész emberi nemre.

Az iskolában érezhető volt János dolgozatain is a pietista-iratok hatása, és két vizsgai gyakorlata, amely 1862-ből és 1863-ból való, így hangzott:

MINDEN ROSSZUL FELHASZNALT NAP ÖRÖKRE ELVESZETT.

Az idő a legértékesebb mindazok között az ajándékok között, amelyeket Istennek köszönhetünk. Ezért úgy kell felhasználnunk, hogy kitűnjék, mennyire megbecsüljük ezt az ajándékot. Minden napot, minden órát valami hasznos célra kell felhasználnunk úgy a test, mint a lélek érdekében és nem szabad haszontalanul eltékoznunk.

Ha tehát oly módon használok fel egy napot, hogy nem elégítem ki vele a lelkiismeretemet, akkor a veszteség, amelyet szenvedtem, sohasem pótolható. Ennélfogva minden eltékozolt nap

örökre elveszett azoknak a hasznos ismereteknek szempontjából, amelyekre szert tehettem volna, mert az az idő, amely elrepült, sohasem tér vissza. Minden nap közelebb vezet bennünket a sírhoz és sohasem volna szabad megfeledkeznünk arról, hogy valamikor számot kell majd adnunk róla, miként használtuk fel az időnket. Így hát ifjúságunktól fogva ahhoz kell szoknunk, hogy megbecsüljük és jól felhasználjuk a drága időt és iparkodjunk minden nap új ismereteket szerezni és egyébként is igyekezzünk minden napot úgy felhasználni, ahogy Isten és lelkiismeretünk parancsolja. Mert minden rosszul felhasznált nap örökre elveszett.

AMI A NAP A FÖLDNEK, AZ A VALLÁS AZ EMBERNEK

A nap nélkülözhetetlen minden földi lény életéhez számára. Életadó fénye és melege nélkül nem volna sem növény, sem állat, és ennek következtében nem volnának emberek sem, hanem egész földünk sivatag volna. De a nap nemcsak életet, hanem reményt is olt az emberekbe; mert mikor este leáldozik, mindig azt reméljük, hogy másnap reggel újra meglátjuk új nappalra virradni. Mint ahogy testi életünknek szüksége van a napra, lelki életünknek éppúgy éltető ereje a vallás. Mert a vallás az, ami vigaszt nyújt bajainkban és az eljövendő élet reményével is biztat; a vallás az egyedüli rúgója az erényes és becsületes életnek, mert jutalommal kecsegtet a jócselekedetekért és büntetést ígér a rosszakért.

Az ifjú énjét az élet, az iskolai érintkezés és a tanultság immár eléggé gazdag komplexummá tette, és János, ha összehasonlította magát más, egyszerűbb énekkel, úgy érezte, hogy fölényben van. De most, ime, közbejött Jézus és meg akarta ölni János énjét. De ez nem ment simán, s a küzdelem nehéz és féktelen volt. Azt is látta, hogy senki más nem tagadta meg a saját énjét; mért tagadná hát meg ő Jézus nevében a magáét?

Az esküvőn fellázadt. Nem lépett ki a sorból, hogy megcsókolja a menyasszonyt, úgy, mint többi testvére tette; a tánc elől pedig visszavonult a groggozó öregurakhoz, ahol be is csípett egy kicsit.

Most aztán el kellett következnie a büntetésnek és lénye megtörésének.

Gimnazista lett. De nem telt benne különösebb öröme. Elkésve ért el idáig, mintha valami rég esedékessé vált adóssághoz jutott volna hozzá. Ami élvezet volt benne, azt kivette már előlegben. Senkisé sem gratulált neki, és nem kapta meg mindjárt a gimnazista-sipkát sem. Miért nem? Meg akarták alázni? Vagy nem akarta az apja, hogy külső jelben is látható legyen a tudása? Végül azt indítványozták, hogy egyik nagynénje hímezze rá bársonyra a koszorút és a bársonyt varrják rá egy közönséges fekete sipkára. A nagynéni kihímezett egy tölgyfa- és egy babérágat, de rosszul, és Jánost kicsúfolták érte a társai. Ő volt az egyetlen, aki hosszú ideig a szokásos sipka nélkül járt. Az egyetlen! Az egyedül kipécézett, az egyedül mellőzött!

Majd a tízórai pénzét, amely eddig öt öre volt az iskolában, leszállították négy örére. Ez fölösleges kegyetlenség volt, mert a család nem volt szegény, és Jánosnak — fiatalember létére

— többet kellett volna ennie. Így aztán az történt, hogy János sohasem tízóraizott, mert tizenkét sillingbe került hetenként a dohánya. Szörnyű étvágya volt és mindig éhes volt. Ha tőkehal volt ebédre, annyit evett, hogy belefáradtak az állkapcsai, de azért éhesen kelt fel az asztaltól. Vajjon csakugyan nagyon keveset kapott enni? Nem, mert sokmillió testimunkás van, aki sokkal kevesebbet kap; de úgy látszik, hogy a felsőbb osztálybeliek gyomra kiadósabb és tömörebb táplálékhoz szokott. Ennélfogva egész fiatalágára úgy emlékezett vissza, mint hosszú koplálásra.

A mostohaanya uralma alatt még silányabb lett a napi diéta és még rosszabb lett az étel. Tisztát most immár hetenkint egyszer váltottak csak kétszer helyett. Érezhető volt, hogy egy alsó osztálybeli jutott kormányra. Az ifjú nem volt oly kevély, hogy lenézte volna a házikisasszony születését; de mikor a házikisasszony úgy lépett föl, mint elnyomó hatalom, amely alulról került föléje, János föllázadt — csak hogy ilyenkor Jézus lépett közbe, aki arra kérte, hogy tartsa oda a másik orcáját is.

János megnőtt, és olyan ruhákban járatták, amelyekből kinőtt már. Társai kezdték csúfolni őt rövid nadrágjai miatt és csúfolták otthon készült koszorús sipkája miatt is. Valamennyi tanítványát antikváriusnál vásárolták régi kiadásokban és emiatt is sok kellemetlensége volt az iskolában.

— Így van a könyvemben, — mondta János.

— Hadd látom a könyvedet!

Botrány! És parancs, hogy vegye meg a legújabb kiadást; de ez sohasem történt meg.

Ingei csak félkarjáig értek le, úgy, hogy nem

lehetett begombolni őket. János a tornateremben sohasem vetette le a kabátját. Egyszer délben ott kellett maradnia, hogy mint csapatvezető külön órát vegyen a tornatanító főhadnagytól.

— Le a kabáttal, fiúk; mozogjunk egy kicsit!
— mondta a főhadnagy.

Mindenki gyorsan levetette a kabátját, csak János nem.

— Hát te miért nem veted le a kabátodat?

— Fázom, — felelte János.

— Majd mindjárt meleged lesz, — mondta a főhadnagy, — vesd le csak!

János vonakodott. A főhadnagy barátságosan odalépett hozzá és tréfásan megrántotta a kabátja ujját. János ellenkezett. A tanító ránézett.

— Mi van veled? — kérdezte. — Szépen kérlek és te nem akarsz a jó szóra hallgatni? Hordd el magad!

Az ifjú szeretett volna szólni valamit a védelmére; szomorúan ránézett a barátságos férfira, aki mindig kedvelte őt — de aztán mégsem szólt, hanem némán eltávozott!

Most érezte megalázottságát. A szegénységet, amellyel a kegyetlenség sujtotta, hogy megalázza, nem a szükség. Panaszkodott két bátyjának; de ezek azt felelték neki, hogy ne legyen gőgös. Megnyílt a szakadék, amelyet a képzettség különbözősége támasztott közöttük. Ők más társadalmi osztályhoz tartoztak most már és az apa körül csoportosultak, minthogy ez az ő osztályukból való volt és nála volt a hatalom.

Máskor olyan kabátot kapott, amelyet fényes gombos frakkból alakítottak át. Társai azzal csúfolták érte, hogy kadétot akar köztük játszani. Pedig minden egyebet inkább akart, mert a kevélysége éppen abban rejlett, hogy több akart

lenni, mint amennyinek látszott. Emiatt a kabát miatt hihetetlenül sokat szenvedett.

Majd megkezdődött megtörésének a rendszeres munkája. Korán reggel felrázták az ágyból és apró megbizásokat adtak neki, amiket még az iskola előtt el kellett intéznie. A leckéjére hivatkozott, de hiába. — Hiszen olyan könnyen tanulsz, hogy elég, ha átolvasod, — ez volt a válasz.

Nem volt rá szükség, hogy őt küldözzék ideoda, mikor volt a házban egy szolgáló, egy parasztlány és több cseléd. János belátta, hogy ezzel fenytetni akarták. Most aztán gyűlölte már az elnyomóit, ezek pedig őt gyűlölték.

Majd megint másfajta idomításra került a sor. Korán reggel fel kellett kelnie, hogy bevigye az apját kocsin a városba, még pedig mielőtt iskolába ment; azután vissza is kellett fordulnia a kocsihoz, ki kellett fognia a lovat, ki kellett söpörnie az istállót, meg kellett abrakoltatnia a lovat. Mindezt végig kellett délben is csinálnia. Tehát tanulni, iskolába járni és naponta kétszer elhagyni a Riddarholmra és vissza.

Idősebb korában fölvetette magában a kérdést, vajjon nem előrelátó gondoskodásból tették-e ezt vele? Hátha az apa, aki okos ember volt, belátta, hogy az agymunka árt a fiúnak és szüksége van testmunkára is? Vagy talán gazdasági szempont volt az ok, hogy takarékoskodjanak a szolgáló munkaidejével? Hiszen a testmunka csakugyan hasznos és minden szülőnek a figyelmébe ajánlható. De János nem láthatta meg, ha volt is, a jóakaratot, mert az egész dologban annyi volt a gonoszság, a nyílt gonoszság, hogy több már nem is lehetett volna. Annyira világos volt a gonosz szándék, hogy semmiféle jószándékot föl

nem fedezhetett, holott talán ilyesmi is közreját-
szott a terv végrehajtásában.

Mikor elkövetkezett a nyári szünidő, a kocsi-
zás rendes kocsismunkává fajult el. A lovat meg-
határozott órákban meg kellett abrakoltatni és
Jánosnak otthon kellett lesnie a toronyóra ütését.
Szabadságának vége volt. Érezte helyzetében a
nagy változást és mostohaanyjának tulajdoní-
totta. Szabad emberből, aki szabadon rendelkez-
hetett idejével és gondolataival, szolgává lett:
hasznosítsd egy kicsit magadat, ne légy ingyenélő!
És amikor látta, hogy két bátyját nem terhelik
szolgai munkával, meg volt győződve a gonosz
szándékról. Szecskát vágni, söpörni, vizet hor-
dani, mindenesetre javára vált neki, de a szándék
mindent elrontott. Ha az apja azt mondta volna
neki, hogy mindez hasznára válik az egészsége-
nek, főképp a nemi életének, örömmel végzett
volna mindent. Így azonban gyűlölte, amit tett.
Félt a sötétben, mert olyan volt, mint minden
más gyermek, akit cselédek neveltek, és erőt kel-
lett vennie mindig magán, hogy föl tudjon menni
este a szénapadlásra. Elátkozta az életét minden
alkalommal, valahányszor oda kellett mennie. De
a ló kedves állat volt és János sokszor beszélge-
tett vele és panaszkodott neki. Egyébként is ked-
velte az állatokat és volt egypár kanárimadara
is, amelyet gondosan ápolt.

Gyűlölte ezt a munkát, mert emiatt a házi-
kisasszony miatt rótták ki rá, aki bosszút akart
állni rajta és meg akarta mutatni saját fölényét
János fölényével szemben. Gyűlölte ezt a mun-
kát, mert úgyszólván ezzel kellett megfizetnie azt,
hogy tanulhatott. Megértette immár, miféle számí-
tás lappangott az ő tudományos pályája mögött.

Dicsekedtek vele és a tudásával; így hát nem azért taníttatták, mintha a javát akarták volna.

Most aztán dacoskodott és úgy hajtotta a kocsit, hogy a rúgói meglazuljanak. Mikor leszálltak a Riddarhus előtt a piacon, az apa mindig megvizsgálta az egész kocsit. Észre is vette, hogy az egyik rúgó meglazult.

— Hajts a kovácshoz, — mondta.

János hallgatott.

— Nem hallottad?

— De hallottam.

Lehajtott tehát a Festő-útra, ahol a kovács lakott. A kovács kijelentette, hogy három órára van szüksége a javításhoz. Most mit tehetett? Ki kell fogni a lovat, haza kell vezetni, azután vissza kell jönnie. De hogy vezessen végig egy felszerszámozott lovat a Drottning-úton, a város fő útvonalán, s még hozzá gimnazista-sipkában? Hízen találkozott a Csillagvizsgáló mellett a fiúkkal, akik irigyelték a sipkáját, vagy ami még rosszabb volna, a szép lányokkal az Északi Vám-úton, akik barátságosan szoktak mosolyogni rá. Nem, inkább akármilyen mást! Majd arra gondolt, hogy levezeti a pejkit a Köpart-útra, de így meg el kellene baktatnia vele a Karlberg mellett, ahol ismert több kadétot. Ott maradt hát az udvaron és sorát átkozva, leült a rekkenő melegben egy gerendára. A nyárra gondolt, valamennyire, amelyet falun töltött; valamennyi társára, akik most falun laktak, és ehhez mérte saját szerencsétlenségét. De ha két bátyjára gondolt volna, akik most forró sötét irodákban ültek tíz óra hosszat bezárva, egyetlen napi szabadság reménye nélkül, akkor más eredményre jutott volna a saját helyzetét illetőleg. De erre most nem gondolt; sőt szívesen cserélt is volna velök. Ők legalább megkeresték

kenyerüket és önekik nem kellett otthon gubbasztaniok. Az ő helyzetük világos volt, az övé azonban nem volt világos. Mért szagoltatták meg vele szülei az almát, ha most aztán elkapták az orra elől? Kezdett elkiváncozni, el, akárhová. A helyzete félszeg volt és ő tisztázni akarta. Le vagy föl, csak nem a kerekek közé, ahol összemorzsolódik!

Oda is állt hát egy szép napon az apja elé és arra kérte, engedje meg, hogy abbahagyhassa az iskolát. Az apa nagyot nézett és barátságosan megkérdezte tőle, hogy miért. Beleunt mindenbe, nem tanul semmit és ki akar kerülni az életbe, hogy dolgozzék és eltartsa magát.

— És mi akarsz lenni?

Ezt nem tudta és sirva fakadt.

Egypár nap múlva azt kérdezte tőle az apja, akar-e kadét lenni. Kadét? Szikrák táncoltak a szeme előtt. Nem tudta, mit feleljen. Ez több volt a soknál. Hogy ilyen finom, kardos úrfi legyen! Álmodni sem mert soha ilyet.

— Fontold meg a dolgot, — mondta az apa.

Egész este fontolgatta. A Karlbergre, ahonnan egyszer fürdés közben elkergették a kadétok, bevonulhatna most egyenruhában. Tiszt lehetne, vagyis hatalomhoz juthatna, mosolyognának rá a lányok és — senkisény nyomná el többet. Ugy érezte, hogy kiderül számára az élet, szabadon lélezkzik a melle és remény dagasztja. De nagyon is nagy dolog lett volna ez rá nézve. Nem illett sem hozzá, sem a környezetéhez. Nem akart ő a magasba jutni azért, hogy parancsolhasson; csak nem akart vakon engedelmeskedni, nem akarta, hogy állandóan szemmeltartsák és lenyomják. Felébredt benne a rabszolga, aki nem mer semmit

sem kívánni az élettől. Nem-et mondott! Több lett volna ez, mint amennyit elbirhatott!

De a gondolat, hogy lehetett volna az, amire talán minden ifjú vágyakozik, kielégítette. Lemon-dott róla, leszállt a mélybe és fölvette újra a láncait. Mikor később öntelt pietistává lett, azzal a képzelődéssel áltatta magát, hogy Jézus kedvéért mondott le a dicsőségről. Ez nem volt igaz; de némi önkínzás mindenesetre volt az áldozatban.

Közben azonban belelátott megint a szülők kártyájába: dicsőséghez akartak jutni az ő révén. Valószínűleg a mostohaanya ötlete volt az egész kadétoskodás!

Új civódások támadtak, még pedig komolyabb természetűek. János mintha azt vette volna észre, hogy fiatalabb testvérei rossz ruhában járnak, sőt egy izben jajgatást is hallott a gyermekszobából.

— Oh! Veri őket!

Elkezdett leskelődni. Egyszer aztán észre vette, hogy a pesztonka gyanús módon játszott kis öccsével, mikor ez az ágyban feküdt. A gyerek megharagudott és felháborodásában arcába kö-pött a lánynak. A mostohaanya közbe akart lépni, de János megakadályozta. Most már vért szagolt. A dolgot függőben hagyták, amíg az apa haza nem érkezik.

Ebéd után el kellett dőlnie a dolognak. János készen állt, a halott anya képviselőjének érezte magát. Kezdődött. Az apa, miután meghallgatta a panaszt, neki ment Petikének, hogy megverje.

— Ne nyúlj hozzá! — kiáltott János parancsoló és fenyegető hangon, és az apjának ugrott, mintha galléron akarná ragadni.

— Az Istenért, mit beszélsz?

— Ne nyúlj hozzá! Petike ártatlan.

— Hallod-e, gyere csak be hozzám, hadd beszéljek veled! Hiszen megbolondultál, — szólt az apa.

— Igenis, bemegyek, — folytatta János, a félnék, mintha megőrült volna.

Az apát lenyűgözte egy pillanatra János biztos hangja, és világos józanesze bizonyára megértette vele, hogy valami nincs rendjén a dolokban.

— Mit akarsz mondani? — kérdezte nyugodtabban, de még mindig gyanakodva.

— Azt, hogy Karin a hibás; ő viselkedett illetlenül, és ha élne még a mama, hát . . .

Ez a vágás talált.

— Mit fecsegsz a mamáról? Most új mamád van. Bizonyítsd be, amit állítasz. Mit csinált Karin?

Szerencsétlenségére éppen ezt nem mondhatta meg, mert attól félt, hogy kényes kérdést talál érinteni. Hallgatott hát és elvesztette a csatát. Ezernyi gondolat rajzolt ide-oda a fejében. Hogyan fejezze ki magát? A szavak összetorlódtak, és végül is valami ostobaságot mondott, amelyet az egyik tankönyvéből kapott ki tálcámra.

— Bizonyítsam be? — mondta. — Vannak világos dolgok, amelyeket nem lehet, de nem is szükséges bizonyítani. (Szent Isten, milyen ostobaság, — gondolta magában; de már későn volt!)

— Ejnye, hallod-e, milyen ostoba vagy, — mondta az apa, aki most már János fölé kerekedett.

János le volt verve, de bele akart kapni még egyszer az apjába. Eszébe jutott egy másik is

kolai válasz, amelyet nemrég az ő orrához dörögöltek s amely még most is fájt neki.

— Az ostobaság természeti hiba, amelyet nincs joga senkinek a szememre vetni.

— Gyalázat, hogy ilyen számárságokat mersz fecsegni előttem! Hordd el magad és a szemem elé ne kerülj újra!

Az apja tehát kidobta.

Ez után az összekapás után a büntetéseket mindig olyankor intézték el, amikor János nem volt otthon. Attól tartottak, hogy a torkuknak esik, ha meghall valamit. És volt is benne valószínűség.

Próbálták más módon is megtörni Jánost. Borzalmas volt ez a mód, amely azonban családokban elég gyakori. Megakasztották a serdülésében azzal, hogy rákényszerítették ifjabb testvéreinek a társaságára. Gyermekeket gyakran rákényszerítenek arra, hogy a testvéreikkel játsszanak, akár rokonszenveznek egymással, akár nem. Ez kegyetlen erőszakosság; de rászorítani egy idősebb gyermeket egy sokkal fiatalabb gyermek társaságára, a természet ellen való bűn, a növényben lévő fiatal fának megcsonkítása. Jánosnak volt egy öccse, egy hétesztendős kedves kis fiú, aki bizalommal közeledett mindenkihez és soha sem bántott meg senkit sem. János ügyelt rá, hogy rosszul ne bánjanak a fiúval, akit szeretett. De beszélgetni vagy bizalmasan barátkozni nem igen tudott ilyen fiatal teremtéssel, aki nem értette meg az idősebb nyelvét és gondolatait.

Most mégis meg kellett tennie. Május elsején, amikor Jánosnak az volt a terve, hogy ki-

rándul a pajtásaival, az apa egészen egyszerűen rászólt:

— Vidd magaddal Petikét és menj el vele az Állatkertbe, de aztán vigyázz rá!

Ellenkezésről szó sem lehetett.

Elmentek az Állatkertbe, ahol találkoztak János több pajtásával, és Jánosnak az volt az érzése, hogy kis öccse kolonc a nyakán. Kézen vezette a kicsikét, hogy az emberek el ne tapossák, de közben folyton haza kívánta Petikét. A fiúcska beszélt, rá-rámutatott a járó-kelekre, és János szelíden rendreutasította. Minthogy azonban szolidárisnak érezte magát vele, helyette is szégyenkezett. Miért kénytelen végigszenvedni újra oly érzéseket, aminő a szégyenkezés etikett-hibák miatt, mikor nem is ő maga követte el a hibákat? Hideg, kemény és rideg lett.

A fiúcska a Paprika Jancsihoz kíváncszott, de János nem akart odamenni vele. Semmit sem akart abból, amit az öccse akart. De aztán szégyenkezett a keménysége miatt. Átkozta önzését, gyűlölte, megvetette magát, de mégsem tudott szabadulni rossz érzéseitől. Petike mindebből semmit sem értett; szomorú és lemondó arcot vágott, de azért szelíd és türelmes volt.

— Kevély teremtés vagy, — pirongatta János saját magát; — megfosztod a gyermeket az élvezetétől. Lágyítsd meg a szíved!

De a szíve kemény maradt.

Végül arra kérte a kicsike, hogy vegyen neki mézeskalácsot. János korbáccsal ösztökélte magát a bevásárlásra. A szabad tér közepén. De ha meglátja valaki? A gimnazistát, aki mézeskalácsot vesz! És a pajtásai, akik beültek a Novilába és puncsot rendeltek! Megvette a mézeska-

lácsot és bedugta kis öccsének a zsebébe. Azután tovább mentek.

Egyszerre csak két kadét jön szemben velük, Jánosnak egykori tanuló társai. Egyenesen János felé tartanak. Ebben a pillanatban egy kis kezecske egy darab mézeskalácsot nyújt feléje.

— Nesze, János, neked is!

János visszalökte a kezecskét. És látja, hogy két jóságos kék szemecske néz fel rá kérdően, könyörögve. Most aztán legjobban szeretett volna sírni és megsemmisülni; szeretete volna felkapni karjai közé a megbántott gyermeket, hogy bocsánatot kérjen tőle; szeretete volna felolvasztani a jeget, amely szívében kikristályosodott. Hitványának, nyomorultnak érezte magát, mert ellökött egy kezét magától.

Hazamentek.

Le akarta rázni a bűnét, de nem tudta. Felidézte maga elé büntársainak a képét, akik belekényszerítették a siralmas helyzetbe, és gondolataiban végigkorbácsolta őket.

Sokkal idősebb volt, semhogy egy színvonalon lehessen a gyermekkel, és sokkal fiatalabb volt, semhogy leereszkedhetett volna hozzá.

Az apa, akibe egy huszonnégyszettendős nővel való kapcsolata új életet öntött, ellent mert immár mondani János tudományos tekintélyeinek is és szeretete volna letörni Jánost ezen a téren is. Vacsora után ott ültek az asztalnál, az apa a maga három ujságjával, az „Aftonbladet”-tel, az „Allehanda”-val és a „Posttidningen”-nel, János pedig egy tankönyvvvel. Az öreg abbahagyta az olvasást.

— Mi az, amit tanulsz? — kérdezte.

— Filozófia.

Hosszú szünet. A fiúk a logikát mindig filozófiának mondták.

— Voltaképp mi is a filozófia?

— A gondolkodás tana.

— Hm! Hát a gondolkodást tanulni kell? Mutasd csak, kérlek!

Följebb tolta a szemüvegét és olvasott.

— Azt hiszed, a parasztok, akik bent ülnek az országházban, tanultak filozófiát? (Gyűlölte a parasztokat, de most szüksége volt rájuk az okoskodásához.) Én bizony nem hiszem, és mégis olyanokat koppantanak a professzorok orrára, hogy gyönyörűség. Nagyon sok fölösleges dolgot tanultok!

És ezzel le is volt tárgyalva a filozófia.

Az apa takarékosága is igen kellemetlen helyzetekbe sodorta Jánost. Két tanulótársa ajánlkozott, hogy szünidőben matematikára tanítja. János megkérdezte az apjától, beleegyezik-e.

— Hogyne, nagyon szívesen.

Mikor aztán később arról volt szó, hogy honoráriumot kapjanak, az öreg azt mondta, hogy olyan gazdagok, hogy nem lehet megfizetni őket.

— De valami ajándékot lehetne adni nekik.
— vélekedett János.

Nem kaptak soha semmit!

János egy álló esztendeig szégyenkezett és először érezte az adósság szörnyűségét. Társai eleinte finom, később goromba célzásokat tettek. János nem kerülte őket, ellenkezőleg, a nyomukban loholt, hogy jelét adja hálájának. Érezte, hogy egy darab a lelkéből és testéből az övék; érezte, hogy a rabszolgájuk és nem szabadulhatott. Néha ígéreteket tett nekik, azt képzelve, hogy bevált, hatja, amit ígér; de nem válthatta be, s az adós-

ság terhét növelték a megszegett ígéretek is. Végtelen kínok ideje volt ez, akkor talán még keservesebb kinoké, mint később, mikor visszaemlékezett rájuk.

Hogy megakasszák serdülésében, a konfirmációt is elhalasztották. Az iskolában theológiát tanult és görögül olvasta az evangéliumokat, de a konfirmációs vizsgára nem volt érett!

Az otthoni gyömöszölés annál nyomasztóbb volt, mennél szabadabb lett a helyzete az iskolában, ahol mint gimnazista, szabad emberhez méltó jogokhoz jutott. Felállhatott és kimehetett az osztályból, anélkül, hogy előbb engedélyt kellett volna kérnie rá; ülve maradt, mikor kérdezték, és bátran megmondta véleményét a tanítóknak. A legfiatalabb volt az osztályban, de a legidősebbek és legnagyobbak között ült. A tanítók inkább előadók voltak immár, mint lecke-kérdezők. Az egykori emberevő a Klára-iskolából igazi pátriarcha volt, aki Ciceronak az öregségről és a barátságról írt könyveit magyarázgatta és nem igen törődött a szók jegyzékével. Sőt belebocsátkozott Dido és Aeneas barlangi találkozásának a részletes fejtegetésébe is, miután előrebocsátotta bevezetésül azt a megjegyzést, hogy „a tisztáknak minden tiszta”; beszélt terjengősen a szerelemről, eltévelygett és mélabús lett. (A fiúk megtudták később, hogy éppen akkoriban készült megkérni egy vénkisasszonynak a kezét.) Sohasem beszélt már velök fenhéjázó hangon, hanem ellenkezőleg, egy ízben, amikor rosszul készült az előadásra, (gyöngye volt a latinban), volt bátorsága nyíltan megvallani, hogy sohasem mer rögtönözve előadni és levonta mindjárt azt az erkölcsi tanulságot, hogy akármilyen tehetséges is valaki, sohasem szabad készületlenül beállítania az iskolába. Ez nagy hatást tett a fiúkra. És a tanító, ha mint

latin tudós vesztett is a tekintélyéből, mint férfiú, nyert. És ettőlfogva kölcsönösen segítettek egymásnak a fordításokban.

Jánost, minthogy jártas volt a természettudományokban, beválasztották tagnak a „Természettudomány Barátai“ című egyesületbe. Ez nagy megtiszteltetés volt, mert osztályából egyedül őt érte. Most együtt lehetett a legfelső osztályokból való társaival, akik a következő esztendőben már nagydiákokká lettek. Majd arra is felszólították, hogy tartson előadást.

Elmondta otthon, hogy előadást kell tartania. A levegőről irt értekezést és fel is olvasta.

Az összejeövetel után lement az egyesület egy csapszékbe a Széna-térre és puncsot ivott. János félénken viselkedett a nagy úriemberek között, de igen jól érezte magát. Először esett meg vele, hogy kiemelkedett kortársai osztályából. Rendre elmondott mindenki egy-egy illetlen anekdótát. János csak egy ártatlan történettel hozakodott elő, még pedig nagyszégyenkezve.

Később meglátogatták őt az urak otthonában is és elvitték magukkal legszebb alpesi növényeit és egypár kémiai készülékét.

Jánosnak tisztára véletlenül akadt az iskolában egy barátja. János volt a legfelső osztályban az első tanuló. Ott ült a helyén, mikor egyszer csak bejött az osztályba az igazgató egy ferencjózsef kabátos hosszú úrral, akinek bajusza is volt és csiptetője.

— Nézd csak, János, — mondta az igazgató, — vedd a gondjaidba ezt a fiút. Most jött vidékről. Ávasd be majd az itteni viszonyokba.

A csiptető megvetően nézett le a zubbonyos tacsckóra, és közeledésről egyelőre szó sem volt.

De egymás mellett ültek, s János tartotta a könyvet és súgott az öregnek, aki sohasem tudott semmit, hanem mindig csak italokról meg kávéházakról beszélt.

Egyik nap játszani kezdett János a csiptetővel és egyszerre csak eltört a kezében a csiptető rúgója. A pajtás megharagudott. János megígérte, hogy megcsináltatja a csiptetőt és haza is vitte magával. Nagy teher volt, mert János nem tudta, honnan szerezzen pénzt rá. Végül maga látott munkához. Kiszedte a csavarokat, keresztülfúrt egy régi óra-rúgót, de munkája nem sikerült. A pajtás emlékeztette. János kétségbe volt esve. Az apja sohasem fizetné meg.

— Majd én megcsináltatom, — mondta a pajtás; — aztán majd megadod.

A csiptetőt rendbe hozták, ötven örébe került. Rákövetkező hétfőn átadott János tizenkét sillinget rézpénzben a pajtásnak és azt ígérte, hogy a többi majd jövő hétfőn adja meg.

A pajtás megértette az összefüggést.

— Ez a tizórai pénzed, — mondta. — Csak tizenkét sillinget kapsz hetenként?

János elpirult és arra kérte a pajtást, hogy vegye el a pénzt. Jövő hétfőn elhozta a többi rézpénzt is. Ujabb ellenkezés, újabb rábeszélés.

A két ifjú ettől fogva összetartott osztályról osztályra, majd Upsalában is, sőt még tovább. A másik vidám fiú volt és fittyet hányt a világnak. Elvitatkozott egyszer-egyszer Jánossal, de többnyire megnevettette. És a sivár otthonnal való ellentét következtében az iskola napfényes, derűs menedékhellyé vált most János számára a családi zsarnokság elől. Ebből azonban kettős élet támadt, ezt pedig megint megszenvedte minden ízében.

AZ ELSŐ SZERELEM

Ha az ember jelleme végül is az a szerep, amely mellett a társadalmi élet komédiájában megmarad, akkor János életének ebben a korszakában volt leginkább hijával a jellemnek, vagyis meglehetősen őszinte volt. Keresett, nem talált semmit és nem tudott megmaradni semminél. Brutális természete, amely lehányt magáról minden rárakott szerszámot, nem hajolt meg, és agya, amely lázadónak született, nem tudott gépiessé válni. János reflexiók tükör volt és visszavert minden sugarat, amely ráesett. Kompendiuma volt tapasztalatainak s a váltakozó benyomásoknak, és tele volt egymásnak ellentmondó elemekkel.

Olyan akarata volt, amely lökésszerűen dolgozott, még pedig ilyenkor fanatikusan; de ugyanakkor voltaképpen semmit sem akart. Fatalista volt, hitt a balvégzetében; szangvinikus volt és mindent remélt. Bár otthon kemény volt, mint a jég, néha érzelmes volt az érzelgősségig; képes volt bemenni egy kapu alá és levetni ott az alsókabátját, hogy odaadja egy szegénynek; képes volt sirni, ha igaztalanságot látott. Nemi élete, amely a bűn fölfedezése után ellankadt, most éjjeli

álmokban tört ki, amelyeket az ördögnek tulajdonított; ez ellen pedig Jézus segítségéhez folyamodott. Most immár pietista volt. Őszintén? Amennyire őszinte lehet az, aki egy elavult világfelfogásba akarja beleélni magát. Kénytelenségből volt pietista otthon, ahol testi és lelki szabadsága ellen tört minden. Az iskolában derűs világfi volt, érzélgősség nélkül való, lágy és könnyen hozzáférhető. Ott a társadalom számára nevelték és jogokat adtak neki. Otthon úgy tenyésztették, mint ehető növényt, a család számára, és nem adtak jogokat neki. Pietista volt lelki kevélységből is, úgy, mint valamennyi pietista. Beskow, a töredelmes főhadnagy, Krisztus sirjától tért haza, ahol megtalálta a mennyországba vezető legrövidebb utat. „Utazását” olvasta otthon a mostohaanya, aki hajlott a pietizmusra. Beskow elfinomította és divatba hozta a pietizmust és rabja lett e divatnak az alsóosztály nagy része. A pietizmus ugyanaz volt akkoriban, ami most (1886) a spiritizmus: olesó tudás, titkos dolgoknak állítólagos magassabbrendű ismerete. Éppen ezért mohón csatlakozott hozzá minden nő és minden műveletlen ember, sőt benyomult végül az udvarhoz is. Gunnar Wennerbergnek külön padja volt a Bethlehem-templomban. Adlercreutz igazságügyi tanácsos pedig elnöke volt az Evangélikus Házafias Missziótársulatnak.¹⁾

Általános szellemi szükségletnek volt ez a következménye? Oly reménytelenül reakciós volt az idő, hogy pesszimistákká kellett lennünk? Nem! A király vígan élte világát Ulriksdalban s előítéletlőtől mentes, derűs hangot honosított meg a tár-

¹⁾ A szellemi élet e megnyilatkozásáról más szempontból olvashatunk a „Kékkönyv”-ben. Strindberg jegyzete.

saságban. Friss áramlatok hullámverése zajgott a politikai életben, ahol a képviseleti rendszer módosítására készültek. A dán háború ráirányította a figyelmet a külföldre és minden szem azt leste, mi történik a határon túl; a polgárőrség szervezése és a lövészmozgalom dobszóval és játékkal vert fel várost és falut; az új ellenzéki lapok, a *Dagens Nyheter* és a féktelenkedő *Söndags-Nisse*, megannyi szelep volt a bezárt gőz számára, amelynek utat kellett találnia; a végeken mindenfelé vasutvonalak nyíltak meg és összekötötték a pusztaságokat a nagy motorikus idegközpontokkal. Szó sem volt komor hanyatlásról; ellenkezőleg, az ébredés ragyogó, bizakodó hajnalát éltük.

Honnan került hát hozzánk a pietizmus? Jött, mint a rohanó szél és mentsvára is volt talán a kevésbbé művelteknek, akik ide menekültek a tudományosságnak felülről rájuk nehezedő nyomása elől. És volt némi demokratikus íze is, amennyiben nagyot és kicsit egyaránt könnyűszerrel hozzájuttatott oly bölcsességhez, amely egységesítette valamennyi társadalmi osztálynak a színvonalát. Most, amikor a születés nemessége hanyatlóban volt, egyre érezhetőbbé vált a műveltség nemességének a nyomása. És az emberek azt hitték, hogy a pietizmus segítségével egyszerre megszabadulnak tőle.

János pietistaságának több oka volt. Itt a földön tönkrement s huszonötéves korában összezsugorodott hátgerinccel és orr nélkül meg kellett halnia: a mennyet kereste hát. Természeténél fogva búskomor volt, de tele makrancossággal: szerette hát azt, ami búskomor. Torkig telt a tankönyvekkel, amelyekből nem fakadt éltető víz, mert semmi közük sem volt az élethez: több táp-

lálékot talált hát oly vallásban, amely alkalmazható volt szakadatlanul a mindennapi életre.

És ráadásul ott volt még közvetlenebbül az, hogy tanulatlan mostohaanyja, aki érezte János fölényét a tudásban, János fölé igyekezett kapaszkodni Jákob lajtorjáján. Gyakran beszélgetett János idősebb bátyjával a legmagasabb dolgokról, és János, ha ott volt a közelükben, hallhatta, mennyire megvetik az ő világi bölcsességét. Ez ingerelte őt, úgy, hogy versenyre szállt velük és fölébük akart kerekedni. Az anyja továbbá végrendeletet hagyott hátra, amelyben a lelki kevélység ellen nyilatkozott és Jézusra utalt. Végül ott volt az a szokásuk, hogy a templomban a családi padban minden áldott vasárnap végighallgatták egy pietista pap prédikációját Jézusról, azonkívül tele volt a ház is pietista irásokkal. Mindenfelől ostromolta őt a pietizmus.

A mostoha össze szokott ülni a legidősebb fiúval és emlékezetből átvettek újra egy-egy jó pietista prédikációt, amelyet a templomban hallottak. Egyik vasárnap, miután véget ért az istentisztelet, János munkához látott és leirta az egész megcsodált prédikációt. Nem tudta megtagadni magától azt az élvezetet, hogy a leírt prédikációt át ne nyujtsa mostohájának, aki azonban nem túlságosan örült az ajándéknak. Le volt főzve, de azért egy tapodtat sem engedett.

— Az Úr szavait a szivbe kell írni, nem papirosra! — mondotta.

A mondás nem volt rossz, de János látta, hogy a mostoha kevélyszivű. Azt hitte, hogy sokkal előbbre van, mint János, a megszentülés útján és hogy már Isten gyermeke.

Megkezdődik a versenyfutás és János kezd eljágni külön vallásos gyülekezetekbe. Erre az a

válasz, hogy félig-meddig eltiltják ezt neki, mert nem volt még konfirmáción és így nem érett még a mennyek országára. Tovább folyik a vitatkozás idősebb bátyjával. János azt mondja: Jézus kijelentette, hogy a gyermekek is a mennyek országába tartoznak. Verekednek a mennyek országáért. János tudja Norbeck theológiáját, de ezt láthatatlanul sutba vetik. Krummacherhez, Kempishez és a többi pietistához folyamodik segítségért, de mindhiába.

— Így kell lennie!

— Hogyan?

— Ahogy én mondom, de ahogy te sohasem értheted meg!

— Ahogy én mondom? — A pietista formula ez: az önbiráskodás.

Egy ízben azt mondta János, hogy minden ember Isten gyermeke.

— Lehetetlenség! Hiszen akkor nem volna nehéz üdvözülni! Nehéznek tartották az üdvözülést, amelyet csak ők érthettek el!

— Hát üdvözülnie kell mindenkinek?

— Mindenbizony, Isten a szeretet és nem akarja senkinek a romlását.

— Ha mindenki üdvözül, akkor mihaszna gyötrődünk?

— Éppen ez a kérdés!

— Ugy? Tehát te kételkedel? Képmutató vagy?

Könnyen meglehet, hogy azok voltak valamennyien.

János meg akarta most ostromolni az eget, Isten gyermekévé akart lenni és talán le is akarta gyűrni ezzel a többieket. A mostoha ugyanis nem volt következetes. Eljárt színházba és szeretett

táncolni. Nyáron egyik szombat este megbeszélték, hogy vasárnap reggel kirándul az egész család. Ez parancs volt. János bűnnek tartotta a kirándulást és meg akarta ragadni az alkalmat arra, hogy magára maradvá keresse Jézust, akit még nem talált meg. A megtérésnek ugyanis a leírás szerint úgy kellett bekövetkeznie, mint a villámcsapásnak; nyomában feltámad rögtön az a bizonyosság, hogy az ember Isten gyermekévé lett és ezzel itt a béke.

Este, mikor az apa az ujságot olvasta, János odalépett hozzá és arra kérte, engedje meg, hogy másnap otthon maradhasson.

— Miért? — kérdezte az apa barátságosan.

János hallgatott. Szégyelte magát.

— Ha vallási meggyőződésed tiltja, nem bánom, hallgass a lelkiismeretedre.

A mostoha vereséget szenvedett. Ő meg akarta szegni az ünnepet, János azonban nem.

Kirándultak. János elment a Bethlehem-templomba és meghallgatta Roseniust. A templom komor, kísérteties volt és az emberek úgy néztek ki, mintha betelt volna végzetes huszonöt esztendejük és a hátgerincük összezsugorodott volna. Az arcuk ólomszürke, a tekintetük hamvadozó. Lehetséges volna, hogy az a dr. Kapff valamennyiüket megriasztotta és Jézushoz terelte? Különös látvány volt.

Rosenius maga volt a béke és mennyei örömtől sugárzott. Megvallotta ugyan, hogy vén bűnös, de Jézusban megtisztult és most boldog. Látszott is rajta, hogy boldog. Lehetséges volt, hogy valaki boldog legyen? Miért nem lett hát akkor mindenki pietistává?

János azonban nem tapasztalta még a maslaszt hatását: nem szállt még béke a lelkébe. Sok-

kal kisebb volt a gyülekezet, semhogy elhihetne volna, hogy csak itt lakoznak az üdvözültek ebben a Felsőpálya-utcai kis házban. Hiszen valamennyi nagy templom, ahol halott lelkészek prédikáltak, tele volt jövőendő elkárhozottakkal.

Délután Kempis Tamást és Krummachert olvasta. Majd kiment a Hága-parkba és végig az egész Északi Vám-úton azért imádkozott, hogy Jézus szálljon le hozzá. A Hága-parkban több kis család üldögélt elemózsiás kosarakkal és a fiatal-ság játszott. Lehetséges volt, hogy ezek mind a pokolba kerüljenek? Mindenesetre! Képtelenség, felelte rá János józan esze. Pedig mégis így volt! Egy cséza hajtatott el előtte, rajta finom urak és hölgyek. És ezek mind régen el voltak ítélve! De legalább vígan élték világukat. A jókedvű emberek eleven nyüzsgése még komorabbá tette Jánost. Félelmetesen ránehezedett az egyedüllét érzése ott a tömegben. Belefáradva gondolataiba, hazament, leverten, mint az az író, aki erőszakkal hajszolta az ihletet, de nem találta meg. Végigynyúlt az ágyán és elkiváncozott az egész életből.

Este hazajöttek testvérei, jókedvűen és lármásan, és megkérdezték tőle, jól mulatott-e?

— Jól, — felelte; — és ti?

És végig kellett hallgatnia a kirándulás részleteit, és egy-egy szúrást érzett a szívében mindannyiszor, valahányszor irigyelte őket. A mostoha nem nézett rá, mert megszegte az ünnepet. Jánosnak ez volt a vigasztalása!

Az önámítás, amelyen átlátott, immar bizonyára elemésztette volna önmagát és megszűnt volna; de most új fontos tényező avatkozik bele

az életébe, fanatizmuszá hevítve az önkinzást, amely végül egy csapásra hirtelen ér véget.

János élete ezeknek az éveknek a során nem volt oly rémesen egyhangú és sivár, mint amilyennek később látszott a mult távlatában, amikor annyi volt már együttvéve a sötét pont, hogy egyetlen szürke háttérre olvadt össze. De minden mögött és mindennek az alján ott lappangott elnyomott helyzete az életben, mint gyermeké, noha serdült volt már, akinek érdeklődését a tantárgyak nem tudták lekötni többé; kiliazmusa, amennyiben azt várta, hogy meghal huszonötéves korában; nemi ösztönének kielégíttetlensége; egészen más színvonalú környezetének képtelensége arra, hogy megértse őt.

A mostohával együtt odakerült a házba három fiatal leány is, a mostoha három huga. Hamar összebarátkoztak a mostoha fiúkkal, együtt sétáltak velük, együtt szórakoztak a siklopályán és együtt játszottak. A három lány mindig az engesztelődést kereste; elismerték, hogy nénjük volt a hibás a fiúval szemben, és János ezzel nyomban be is érte, úgyhogy gyűlölete elcsitult.

A nagyanya is a közvetítő szerepét vállalta s végül határozottan úgy lépett föl, mint János barátja, és gyakran elsimította a vihart. De a végzet úgy akarta, hogy János ezt a barátját is elveszítse. A nagynéninek nem tetszett az új házasság és szakított a fivérével. Ez nagyon elszomorította az öregget. Megszűnt az érintkezés és nem is látták egymást. Ez természetesen kevélység volt. János azonban találkozott egyszer az utcán az unoka testvérével, aki akkor idősebb lány volt és nagyon elegánsan öltözködött. A lány kíváncsi az új ház

zasságra és végigsétál Jánossal a Drottning-úton, hogy halljon egyet-mást.

Otthon várja már Jánost a nagyanya és éles hangon szemrehányást tesz neki, hogy a Királydomb-utcában nem köszöntötte; de nem is csodálja, mert sokkal elegánsabb társaságban volt, semhogy kedve lett volna észrevenni az öregasszonyt. János bizonykodik, hogy ártatlan a dologban, de hiába.

Minthogy nem sok barátja volt, ez a veszteség fájdalmas volt rá nézve.

Érintkeztek azonban más fiatal lányokkal is a mostoha ismerősei közül. Ha összejöttek, zálogosdit játszottak az akkori idők egyszerű szokásai szerint, s megcsókolták a lányokat és derékon ölelték őket. János, aki táncolni tanult, lelkes keringőtáncos lett. Nagyon jó nevelőeszköz volt ez az ifjú számára, mert a tánc révén hozzászokott ahhoz, hogy lássa és megérintse a női testet, anélkül, hogy felébredt volna benne a szenvedély. Mikor először kellett csókolóznia, remegett, de aztán hamarosan lecsillapodott. A villamosság eloszlott, a képzelődések szilárd formát öltöttek és álmai sokkal zavartalanabbak lettek. De a tűz kigyulladt, és szóhoz jutott Jánosban néhányszor a merészség is. Egy izben, mikor egy sötét szobában folyt a zálogváltás, megfogta János egy szép fiatal feketehajú lánynak a keblét, amelyet csak egy vékony Garibaldi-ing leplezett. A lány felszisszent. János később elszégyelte magát, de azért akaratlanul is érezte, hogy férfi immár. Csak legalább ne szisszent volna föl a lány!

Egy nyarat együtt töltött a mostohájával ennek egyik rokonánál, egy östergötlandi gazdálkodónál. Ugy bántak ott vele, mint úriemberrel, és János meglehetősen összebarátkozott a mosto-

hájával is. De ez a barátság nem volt hosszú életű, és csakhamar lánggal lobogott köztük újra a harc. Így hullámozott élete hol le, hol föl, hol előre, hol hátra.

Ekkortájt keveredik bele János, tizenötöstendős korában, az első szabályos szerelmi kapcsolatba, ha csakugyan szerelmi volt ez a kapcsolat. A kultúrszerelem ugyanis nagyon meghamisított és bonyolult érzés, és alapjában egészségtelen. A tiszta szerelem önellenmondás, ha a tisztát úgy értelmezzük, hogy nem-érzéki. A szerelem, mint nemi ösztön, szükségképpen érzéki, csak akkor egészséges. Minthogy érzéki, a testet kell szeretnie.

Amíg tart a mámor, alkalmazkodik egymáshoz a két lélek és szimpáthiát ébreszt egymásban. A szimpáthia fegyverszünet, kompromisszum. Éppen ezért az antipáthia rendszerint akkor tör ki, mikor az érzéki kapcsolat felbomlik, nem pedig fordítva. De az érzéki szót a kereszténység hullamoralja alacsony értelemmel ruházta fel: a lélek fogoly a testben; öld meg a testet és tedd szabaddá a lelket. Csakhogy a lélek és a test egy, és ha megöljük a testet, megöljük a lelket is.

Támadhat és fennállhat-e barátság a két nem között? Csak látszólag, mert a két nem egymásnak született ellensége. A + és a — mindig megmarad ellentétnek, a pozitív és a negatív elektromosság ellensége egymásnak, de azért keresi egymást, hogy egymást kiegészítse. Barátság csak oly személyek között támadhat, akiknek ugyanazok az érdekei és körülbelül ugyanazok a nézetek. A férfinak és a nőnek a társadalmi berendezkedés folytán különbözők az érdekei, külön-

bözők a nézetei. Ennélfogva barátság a két nem között csak a házasságban támadhat, ahol az érdekek azonosakká lettek; de ez esetben is csak addig, amíg a nő teljes érdeklődését a családnak szenteli, amelyért a férfi dolgozik. Mihelyt a nő olyasvalaminek szenteli magát, ami a család körén kívül esik, megszegte a szerződést, mert most immár mások a férfi és mások a nő érdekei, és vége a barátságnak. Éppen ezért lehetetlenség a lelki házasság, mert a férfi rabszolgaságát vonja maga után és ennélfogva gyorsan fel is bomlik.

\\ A tizenötéstudós fiú beleszeretett egy harmincesztudós nőbe. Ha tiszta, érzéki szerelem lett volna, akkor felmerülhetett volna bennünk az a gyanú, hogy volt a fiúban valami betegség; de joggal dicsekedhetett azzal — s ez becsületére válik — hogy szerelme nem volt érzéki.

Hogy támadt benne ez a szerelem? Sok oka volt, mint mindig, nem csak egy.

A lány a háziúr lánya volt, s mint ilyennek, kimagaslóbb volt a helyzete az egyébként is gazdag és vendéglátó házban. Művelt lány volt, akit csodáltak, úrnő volt a házban, tegeződött János anyjával; be tudta tölteni a háziasszony tisztét, irányította a társalgást, állandóan urak vették körül, akik mind magukra akarták vonni a figyelmét. Emellett emancipált nő volt, anélkül, hogy ellensége lett volna a férfiaknak; dohányzott és ivott is, de sohasem izléstelenül. Jegyese volt továbbá egy férfinak, akit az apja gyűlölt és semmi kép sem óhajtott vejéül. A vőlegény külföldön tartózkodott és csak ritkán írt. A ház rendes vendége volt egy kerületi bíró, több műegyetemi hallgató, egy író, több lelkész és több polgár. Valamennyien rajongtak a lányért. János atyja cso-

dálta őt, a mostohája félt tőle, fivérei körülötte sürgölődtek.

János meghuzódott a többiek mögött és figyelte a lányt. Sok időbe telt, amig ez fölfedezte őt. Végül egy este, miután felvillanyozta és lángra lobbantotta az összes urakat, fáradtan visszavonult az egyik nappaliba, ahol János üldögélt.

— Istenem, milyen boldogtalan vagyok! — rebegte magában és leroskadt a pamlagra.

János megmozdult s a lány meglátta. János úgy érezte, hogy kell valamit mondania.

— Igazán boldogtalan, noha folyton nevet? Bizonyára nem oly boldogtalan, mint én!

A lány ránézett a fiúra, beszélgetni kezdett vele, és összebarátkoztak.

Ettőlfogva legszivesebben Jánossal beszélt a lány. Ez emelő hatással volt Jánosra, aki zavarba jött, valahányszor a lány ott hagyta a felnőtt férfiak társaságát és melléje ült. Elkezdett belemélyedni a lány lelkébe, kérdésekkel, megjegyzésekkel fürkészte lelkiállapotát, amelyek elárulták, hogy a fiú éles megfigyelő volt és sokat gondolkodott. A lány fölé kerekedett és lelkiismeretével lett neki. Ha valamelyik este nagyon is elevenen tréfálkozott, végül odahúzódott az ifjúhoz, hogy megkapja büntetését. Ez bizonyos fajta önostorozás volt, kellemes, mintha valaki dédelgette volna.

Végül ugratni kezdték az urak a lányt a fiú miatt.

— Mit szól hozzá, — mondta egy este a lány, — azok azt állítják, hogy szerelmes vagyok magába?

— Ezt mondják minden olyan férfiről és nőről, akik barátjai egymásnak.

— Hiszi, hogy lehet barátság férfi és nő között?

— Hiszem, sőt bizonyos vagyok benne, — felelte János.

— Köszönöm, — mondta a lány és a kezét nyújtotta. — Hogy lehetnék én, aki kétszer oly idős vagyok, mint maga, aki csúf és beteg vagyok, hogy lehetnék szerelmes magába? Aztán meg menyasszony is vagyok!

Nem, persze hogy nem volt lehetséges, hogy egy idős és csúf nő beleszerethessen egy jól fejlett ifjú kitornázott fiatal testébe, főként mikor az ifjúnak húsos kis keze volt, hosszú jól ápolt körmökkel, kis lába és karcsú lábaszára erős ikrával, s ráadásul üde arca és pelyhedző bajusza. Ám a logika nem nagyon erős, mikor sajog a sziv. Az pedig, hogy János szeressen egy harmincéves nőt, egy megnyúlt, férfias teremtet, aki cukorbaszós és vízkóros volt, igazán csaknem képtelenségnek mondható.

Ettől az estétől fogva azonban a nő kerekedett fölül. Anyáskodóvá lett. Ez lenyűgözte Jánost. A lány pedig, mikor később tréfálkoztak vele a hajlandósága miatt, csaknem restelkedett, száműzött kapcsolatából minden más érzést az anyain kívül és hozzálátott János megtérítéséhez, mert pietista volt ő maga is.

Egy francia társalgókörben szoktak találkozni, ahonnan hosszú sétájuk volt hazáig és útközben franciául beszéltek egymással. Könnyebb volt kényes dolgokat idegen nyelven mondani. János emellett francia értekezéseket is irogatott a lány számára, amelyeket ez kijavított.

Az apa csodálata a vénlány iránt megfogyatkozott, a francia beszéd pedig visszatetszett a mostohának, mert nem értette meg. Megszűnt ez

zel János idősebb bátyjának előjoga is a franciára. Ez annyira bosszantotta az apát, hogy egyszer csak kijelentette Jánosnak, hogy nem illik idegen nyelven beszélni oly emberek jelenlétében, akik nem értik azt a nyelvet, és sehogysem megy a fejébe, hogy X. kisasszony, aki állítólag olyan művelt nő, mikép engedhet meg magának ekkora tapintatlanságot. De hát a szív műveltsége más, mint a könyvé.

Nem is nézték immár jószemmel a lányt a házban és „üldözték“ mindkettőjüket. Át is költözött a család a szomszédos udvarba, s már ezért is ritkábban találkoztak egymással.

Az átköltözést követő napon János szerencsétlennek érezte magát. Nem élhetett a lány mindennapi társasága nélkül; nem élhetett a lány segítségére nélkül, amelynek révén a saját korabeliek közül a felnőttek közé emelkedett. Odajárni hozzá és fölkeresni őt, hogy nevetséges szerelmessé válják, nem, ezt nem tehette. Nem maradt más hátra, mint hogy leveleket írjanak.

Levelezni kezdenek hát egymással és leveleznek egy esztendeig. A mostohaanya huga, aki istenítette az intelligens és jókedvű leányt, közvetítette titokban a leveleket. Francia nyelven leveleztek, hogy elkobzás esetén is titok maradjon, amit egymásnak írtak, aztán meg a francia nyelv födözete alatt könnyebben is mozoghattak.

Miről szóltak a levelek? Mindenről. Jézusról, a küzdelemről a bűn ellen, az életről és halálról, szerelemről, barátságról, kételkedésről. A lány, bárha pietista volt, szabadgondolkodókkal érintkezett és kételyek rabja volt: mindenben kételkedett. János hol szigorú tanítója volt a lánynak, hol megbüntetett fia.

E francia értekezések közül egypárnak a for-

dítása fogalmat nyújthat arról a zavarról, amely mindkettőjük lelkében uralkodott.

AZ EMBERI ÉLET FAJDALOMMAL TELT ÉLET?

(Les jours de l'homme sont ils des jours de douleurs?)

(1864.)

Az emberi élet elejétől végeig küzdelem. Mindnyájan gond és fájdalom között születünk meg erre a nyomorúságos életre. Már a gyermekkorunknak is megvannak a maga szomorúságai és bajai; az ifjúságnak megvannak a maga kísértései, amelyeknek legyőzésén alapszik az egész élet. A férfikorunk megvannak a maga létfenntartási gondjai és kötelességei, amelyeket teljesítenie kell; végül az öregkorunknak is megvannak a maga tövisei és fogyatkozásai. Mit ér minden élvezet, minden öröm, amit oly sok ember tekint az élet legfőbb javának? Szép illúziók! Az élet nem egyéb, mint szakadatlan küzdelem kellemetlenségekkel és bajokkal, amely küzdelem nem ér véget csak a halállal. De vizsgáljuk meg a dolgot más oldalról is. Nincs okunk arra, hogy elégedettek legyünk és örüljünk? Van otthonom, vannak szüleim, akik gondoskodnak a jövőmről, elég jó körülmények között élek, jó az egészségem, nem kellene-e hát elégedettnnek és jókedvűnek lennem? Kellene, de mégsem vagyok az. Nézd a szegény munkást, aki napi munkája végeztével hazatér egyszerű kunyhójába, ahol a szegénység várja: boldog, sőt jókedvű. Örülni tud olyan semmiségnek, amit én megvetek. Óh, irigyellek, boldog ember, akiben megvan az igaz öröm!

De én szomorú vagyok. Vajjon miért? — Elégedetlen vagy, — válaszolod. — Nem, egyáltalán nem, nagyon is meg vagyok elégedve a sorsommal és semmitsem kívánok. Mi hát akkor a bajom? Óh, most már tudom: nem vagyok megelégedve sajátmagammal és a szívemmel, amely szüntelen van gonoszossággal és haraggal. El tőlem, gonosz szándékok! Meg akarom próbálni Isten segítségével, hogy boldog és elégedett legyek. Mert az ember csak akkor boldog, ha elégedett sajátmagával, a szívével és a lelkiismeretével.

A barátnőnek nem tetszett ez az elégedettség, hanem megváltoztatta az utolsó mondatot úgy, hogy az elégedetlenség addig tart, amíg az élet. Ezt írta fölébe:

„Az ember csak akkor boldog, ha a szív és a lelkiismeret azt mondja, hogy kereste és megtalálta az egyetlen jó Orvost, aki meg tudja gyógyítani a szív minden sebeit, és ha őszintén meg akarja fogadni *Ennek* a tanácsát.“

Ez a megjegyzés, hosszú beszélgetéssel kapcsolatban, maga után vonta az ifjú gyors megtérését (átfordulását) az igaz hitre (a barátnő hitére); és alkalmat szolgáltatott a következő áradozásra, amelyben megfegyelmelte már felfogását a hitről és a cselekedetéről.

NINCS BOLDOGSÁG ERÉNY NÉLKÜL, NINCS
ERÉNY VALLÁS NÉLKÜL.

(1864.)

Mi a boldogság? A legtöbb világfi úgy fogja fel a boldogságot, mint nagy kincsek és minden világi jó birtokát, mert ezek segítségével kielégít-

heti bűnös vágyait és szenvedélyeit. Mások, akiknek nincsenek ily nagy követelményeik, a boldogságot abban látják, hogy jó módban éljenek, egészségesek legyenek és „boldogok“-nak¹⁾ érezzék magukat családjuk ölén. Ismét mások, akiknek még ekkora követelményeik sincsenek a világi „boldogság“-ra vonatkozóan és akik, bárha szegények, rosszul táplálkoznak és nehéz munkával szerzik a kenyerüket, mégis elégedettek a sorsukkal, sőt boldogok is. Ezt is gondolhatják magukban: milyen boldog vagyok azokhoz a gazdagokhoz képest, akik sohasem elégedettek!)

Már most valóban boldogok-e ezek azért, mert elégedettek? Nem! Nincs boldogság erény nélkül. Csak az boldog, aki valóban boldog életet él. Már most van azonban sok valóban erényes ember. Vannak, akik sohasem sülyednek bűnbe, akik igénytelen életet élnek, akik nem bántanak meg senkit, akik hajlandók megbocsátani²⁾ és akik lelkiismeretesen teljesítik a kötelességeiket, sőt vallásosak is; eljárnak minden vasárnap a templomba, tisztelik az Istent és az ő szent ígéit (anélkül azonban, hogy ujjászülettek volna a Szentlélekben!). Nos, ezek talán nem boldogok, noha erényesek? — Nincs erény igaz vallás³⁾ nélkül. Ezek az erényes „világfiak“ való-

¹⁾ Valószínűleg gúnyos értelmű idézőjel. *Strindberg jegyzete.*

²⁾ Az volt mindig szegény vigasza, hogy a gazdagok elégedetlenek. *Strindberg jegyzete.*

³⁾ Ez volt tudomása szerint a legfőbb erény, mert ez volt a legnehezebb. *Strindberg jegyzete.*

⁴⁾ A pietizmus. *Strindberg jegyzete.*

jában sokkal gonoszabbak, mint a legvétkesebbek.¹⁾ Előbb erkölcsi biztosságba (certitudo morale) ringatták magukat, azután úgy érzik, hogy jobbak más embereknél és igazaknak találtnak a Szentlélek szemei előtt. De ezek éppen azok a farizéusok, akik eltelve önmaguknak a szeretetével, azt hiszik, hogy megérdemlik az örök üdvösséget cselekedeteik révén. De mi vajjon a *mi* minden cselekedetünk a szent Isten előtt? Megannyi bűn és semmi más, mint megannyi bűn. Ezeknek az embereknek, akik igazaknak hiszik magukat, legnehezebb megtérniök, mert az a felfogásuk, hogy önekik nincs szükségük közvetítőre, ők maguk akarják elnyerni a mennyek országát cselekedeteik révén. Egy „vén bűnös“ ellenben, miután öntudatra ébredt, beláthatja saját gonoszságát és megérezheti, hogy szüksége van Megváltóra.²⁾ Az igazi boldogság: „Békesség szívünkben az Istennel Jézus Krisztus közvetítése révén.“ Ezt a békét nem találhatja meg az ember, amíg be nem látja, hogy a legnagyobb bűnös minden bűnösök között, s ezért Megváltójához menekül, hogy Benne találjon megváltást. Milyen dörék vagyunk, hogy eltaszítjuk magunktól a boldogságot! Tudjuk mindnyájan, hol található, de ahelyett, hogy keresnők, a boldogtalanságot keressük azzal az ürüggyel, hogy a boldogságot keressük.

¹⁾ A pietisták céhbeli féltékenysége más vallásosakkal szemben. *Strindberg jegyzete.*

²⁾ Veszedelmes tanok! Valósággal buzdítás a bűnre. *Strindberg jegyzete.*

Ez alá ezt írta a barátnő: „Nagyon jó munka.“ — Hiszen a saját gondolatait vagy legalább is saját szavait olvasta benne.

Néha kétség marcangolta az ifjút és az ifjú megvizsgálta lelke legmélyét. Így történt, hogy olyan témáról írt, amelyet ő maga választott.

AZ ÖNZÉS IRÁNYITJA MINDEN CSELEKEDETÜNKET.¹⁾

Rendszerint így szólunk. „Ez az ember jó ember és jót tesz a felebarátjával, minden cselekedete jó, ő maga erényes, és minden, amit tesz, könyörületességből és az igaz és helyes szeretetéből ered.“ Merülj bele már most szivedbe és vizsgálódjál egy kicsit benne. Találkozol az út szélén egy koldússal; az első gondolat, amely megragad, bizonyára ez: „Milyen szerencsétlen ez az ember! Cselekedjél jót és segíts rajta!“ Sajnálod őt és pénzt adsz neki. De később nem támad-e benned efféle gondolat: „Óh, milyen jó, ha jót cselekszem és könyörületes vagyok! Jó érzés a szívnek az a tudat, hogy alamizsnát adtam egy szegénynek.“ Mi volt cselekedetednek a motivuma? Valóban szeretet vagy könyörületesség? És ekkor jelentkezik szivedben saját

¹⁾ „A világiakról beszélek“, jegyzi meg az ifjú Strindberg jegyzetben. Az idős Strindberg ehhez a jegyzethez ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Isten gyermekének tekintette már sajátmagát, vagy pedig barátnőjét akarta ezzel a jegyzettel kivenni a többiek közül? A szövegben sajátmagát bünteti.“

kedves éned és ítéletet mond: sajátmagadért tetted, amit tettél, hogy megnyugtasd a *saját* szívedet, kielégítsd a *saját* lelkiismeretedet.

Volt idő, amikor az volt a szándékom, hogy pap leszek. Voltakép jó szándék volt. De mi volt ennek a szándéknak a motivuma? Megváltómat akartam szolgálni? Érte akartam dolgozni? Hozzá való szeretetből akartam pap lenni? Nem! Gyáva voltam; könnyebbé akartam tenni terhemet és az Ő keresztjét, ki akartam térni a nagy kísértések elől, amelyekkel mindenütt találkoztam. Félttem az emberektől. Ime; a motivum! — Az idők változnak. Beláttam, hogy nem élhetek keresztényhez méltó életet olyan pajtások társaságában, akiknek istentelen beszédét minden áldott nap *kénytelen voltam* végighallgatni, és ezért más pályát választottam, amelyen függetlenebb lehettem, vagy legalább...

Az értekezés itt megszakad és nincs kijavítva sem. Talán az új altiszti pálya¹⁾ terveire vonatkozott a célzás? Meglehet.

Több más értekezés a Teremtővel foglalkozik a természetben és Rousseau öntudatlan hatására vall, akinek munkáiból szemelvényeket közölt Staaff: „Francia olvasókönyv”-e. János ugyanis pásztorokról és csalogányokról beszél, pedig pásztor és csalogányt sem nem látott, sem nem halott soha...

Hosszú fejtegetések és bizonyítgatások foglalkoztak kettőjüknek a kapcsolatával is. Szerelem volt-e vagy barátság? De hiszen a lány más férfit

¹⁾ Pár oldallal alább sor kerül az ifjú Strindbergnek erre az élettervére. A fordító jegyzete.

szeretett, akiről úgyszólván sohasem beszélt. János nem vette szemügyre soha a lány testét. Csak a szemét látta, amely mély volt és kifejezéssel teljes. Voltaképpen nem is az anyát tisztelte a lányban, mert sohasem vágyódott arra, hogy fejét a lány ölébe hajtsa, valahányszor nagyon boldogtalanul érezte magát, holott más nőkkel szemben megvolt benne ez a vágy. Csaknem borzadt attól, hogy megérintse, és ez az érzése nem a titkolt vágyakozás, hanem az undor borzalma volt. Egy ízben táncolt vele, de soha többé nem tette meg. Ha szeles idő volt odakünn és a szél fellebbentette a lány szoknyáját, János másfelé nézett. Mindenbizonnyal barátság volt, és a lány lelke is, teste is elég férfias volt ahhoz, hogy barátság támadhasson és meg is maradjon közöttük.

Lelki házasságot éppen ezért csak többé-kevésbé a szexuálisok köthetnek, és az ilyen házassággal kapcsolatban mindig megfigyelhetünk valami abnormitást. A legjobb házasságokat, vagyis azokat, amelyek legjobban betöltik igazi rendeltetésüket, éppen a „mal assortis“, az össze nem illők, kötik.

Ellenszenv, a felfogások különbözősége, gyűlölet, megvetés, mind kísérője lehet az igazi szerelemnek. Különböző értelem és jellem hozza létre a legmegáldottabb gyermekeket, akik mindkét fél képességeit öröklik. Grubbe Mária, aki túlkulturának a betege volt, teljes tudatossággal lelki férjet keres magának. Boldogtalan lesz, amíg rá nem akad egy lovászinásra, aki megadja neki azt, amire szüksége van, és ráadásul meg is veri. Erre volt szüksége, mint sajátmagának a kiegészítésére.

Eközben közeledett a konfirmáció, amelyet halogattak, ameddig csak lehetett, hogy vissza-
tartsák az ifjút a gyermekek között. És végül
még ezt is puhításra akarták felhasználni.

Az apa, mikor közölte vele elhatározását, azt
a reményét fejezte ki, hogy a konfirmációra való
előkészülés meg fogja olvasztani szive körül a
jeget.

Ez az előkészülés alapos büntetéssé vált. Elő-
ször is alsóosztálybeli gyermekek közé került, do-
hánykötözők és kéményseprők közé, mindenfajta
inasgyerek közé. Részvétet érzett irántuk, úgy,
mint azelőtt, de nem szerette őket, nem tudott, de
nem is akart közeledni hozzájuk. Neveltetése
folytán kinőtt közülük, csakúgy, mint ahogy ki-
nőtt a családjából.

Megint iskolásfiú lett; tegezték és magolásra
szorították; fel kellett állnia, mikor kérdezték, és
együtt szidták a többiekkel.

A pap segédlelkész és pietista volt. Ugy nézett
ki, mintha ragadós betegsége lett volna, vagy
mintha dr. Kapffot olvasta volna. Rideg, könyör-
telen, érzéketlen ember volt. Kegyelmet nem is-
mert, vigasztaló szóra képtelen volt. Noha hirte-
len haragú, marakodó és ideges volt, a nők ked-
vence volt mégis ez a képzelődő parasztfiú.

De aki sokszor hallotta, arra végül is hatással
volt. A kénköves pokolról prédikált, színházat és
mindenfajta szórakozást elátkozott. Azt kívánta,
hogy a tan, amelyet vallunk, és az élet, amelyet
élünk, egy legyen.

János hozzá is látott sajátmagának és barát-
nőjének az átalakításhoz. Változtatniok kell az
életükön; nem szabad táncolni, színházba járni,
tréfálkozni. Pietista értekezéseket irt immár az is-

kolában és föltette magában, hogy ezentúl nem hallgat meg többé könnyelmű históriákat.

— Szégyeld magad, hiszen te pietista vagy! — vágta oda neki egyszer egyik társa nyilvánosan.

— Igen, az vagyok, — válaszolt János. Nem akarta Megváltóját megtagadni.

Az iskola most immár elviselhetetlenné vált számára. Mártiromságot szenvedett és félt a világ csábításaitól, mert éreznie kellett, mennyire csábította az élet. Azt is érezte, hogy férfi, és ki akart lépni az életbe, hogy dolgozzék, hogy saját maga tartsa el önmagát és hogy megnősüljön. A nősülés volt az álma, mert más formában el sem tudta képzelni nővel való kapcsolatát. A kapcsolat csak törvényes és megszentelt lehetett.

Álmodozásai közepett egy elhatározás fogant meg benne, amelynek, bár elég bizarr volt, megvoltak a maga okai. Olyan hivatást akart, amelyet könnyű megtanulni, amelyből hamarosan meg lehet élni; olyan állást, amelyben nem kell utolsónak lennie, de nem kell elől sem járnia; jelentéktelen, szerény állást, amely azonban mozgékony, egészséges, szabadban való életet egyesít hamarosan megszerzett gazdasági függetlenséggel. A szabad levegőn való mozgás, a tornázó élet volt talán a fő motivuma, mikor úgy döntött, hogy altiszt lesz egy lovas ezredben, hogy ily módon ússza meg a halálnak azt a végzetes esztendejét, amellyel a pap most újra ijesztgette. Vagy belejátszott elhatározásába talán az egyenruha és a ló is? Ki tudja? Az ember csodálatos állat. De hiszen János nem régiben visszautasította a kadét ruhát.

A barátnő tőle telhetően lebeszélte tervéről; úgy festette le az altiszteket, mint a legrosszabb embereket a világon. De János erős volt és kije-

lentette, hogy Jézusba vetett hite meg fogja őt tisztán őrizni minden ragálytól, sőt hogy hirdetni fogja nekik Krisztust, úgy, hogy mindnyájan megtisztulnak majd.

Fölkereste az apját. Ez üres fecsegésnek fogta fel az egész tervet és a közelgő érettségi vizsgáról beszélt, amely megnyitja János előtt az egész világot. Így aztán egyelőre elhalasztotta János a dolgot.

A mostohának fia született. János ösztönszerűen gyűlölte az ujszülöttet, mint konkurrenst, akinek kedvéért ifjabb testvérei háttérbe szorulnak.

De a barátnőnek és a pietizmusnak oly nagy hatalma volt rajta, hogy János önsanyargatásul azt rótta ki sajátmagára, hogy szeresse a kicsikét. Karjaiban hordozta és ringatta őt.

— Bizonyosan olyankor tetted, mikor senki sem látta, — mondta később a mostoha, mikor János ezzel hozakodott elő jóakarata bizonyítékául.

Igen, éppen olyankor, mikor senkisé is látta, mert nem akart tüntetni vele. Vagy szégyenkezett miatta. Az áldozat őszinte volt, mikor meghozta; mihelyt megelégette, abba is hagyta.

Alapos kioktatás után, négyszemközt és nyilvánosan, a templomi karzat félhomályában folyt le a konfirmáció, kapcsolatban egész sorozat passziós prédikációval, Jézusról szóló végtelen hosszú beszélgetésekkel, sanyargatások közepette, úgyhogy a hangulatot nem is lehetett volna már magasabbra fokozni. A nagy vizsga után János megdorgálta barátnőjét, mert nevetni látta.

Az Urvacsora napján a plébános prédikált.

Beszéde egy felvilágosult aggastyánnak jóindulatú tanácsa volt az életről az ifjúság számára. Meleg, vigasztaló beszéd volt; szó sem volt benne sem az utolsóítélet harsonáiról, sem pedig el nem követett bűnök büntetéséről. De János halott volt, és barátnője előre telebeszélte már az ifjú fejét az öreg ellen. A prédikáció közben néha úgy érezte János, mintha balzsam hullana megsebzett szívére, és nem egyszer úgy tetszett neki, mintha az öregnek igaza lett volna.

Maga a szertartás az oltár előtt, amelytől oly sokat remélt, szintén eltévesztette a hatását. Az orgona órákhosszat nyúzta ezt az éneket: „Óh, Isten báránya, könyörülj rajtunk“; a fiúk és a lányok sírtak és félholtak voltak, mintha kivégzésen lettek volna jelen. De János csak kábult volt; azt sem tudta, hol a feje. A malaszt eszközeit az egyházfi házában nagyon is közélről látta, s az ő számára képtelenséggé vált immár az ügy. Érett volt immár arra, hogy elbukjék. És el is bukott!

Köcsögkalapot kapott és örökölte bátyjának kinőtt ruháit, csupa kényelmes, finom ruhát. Csipetős barátja vette most pártfogásába. Pietistásága alatt sem hagyta cserben Jánost: könnyedén, jóakarón, elnézően fogta fel a dolgot s egykissé csodálta is a martiromságot és a szilárd hitet, amelyet János cselekedetre akart váltani. Most azonban beleavatkozott a dologba. Elvitte magával Jánost sétálni. Megmutatta neki a város szépségeit; megmondta a színészek nevét a Kormányút sarkán és megnevezte a tiszteket, akik a díszkivonulást vezették. János még félénk volt és hiányzott az önbizalma.

Egyszer déli tizenkét órakor, mikor az isko-

lába kellett volna menniök, János barátja így szólt:

— Gyere, menjünk a „Három Római“-ba vil-lásreggelizni.

— Nem megyek, hiszen a görög órára kell mennünk!

— Eh, máma ellógjuk a görögöt.

Iskolakerülés! Most történt meg Jánossal első izben. De egy kis szidást majd csak elbir még.

— Igen ám, csakhogypénzem sincs!

— Nincs is rá szükséged, mikor én hivlak meg! A jóbarát megsértődött.

Bementek a kocsmába. Beefsteak pompás il-lata csapott feléjük; a pincérek lesegítették felső-kabátjukat és felakasztották kalapjukat.

— Étlapot! — kiáltott János barátja biztos hangon, mert már egypár esztendő óta odajárt ét-kezni.

— Parancsolsz beefsteaket?

— Kérlek!

János egész életében mindössze kétszer evett beefsteaket.

— Sajtot, vaját, pálinkát; és két itce sört!

A jóbarát minden teketória nélkül töltött a pálinkából.

— Nem, nem tudom, szabad-e!

— Sohse ittál még?

— Soha!

— Hajtsd fel csak bátran, nagyon jól tesz az embernek!

János felhajtotta. Óh! Hogy fölmelegítette a testét! Könnybe lábadt a szeme, és könnyű köd ülte meg a szobát, de a ködön át derengeni kezdett; ereje megnőtt, agya dolgozott, új szempontok me-rültek fel előtte, és minden, amit eddig sötétnek látott életében, kezdett világosodni.

Majd elhozták a pompás darab húst. Ezen aztán volt mit enni! A jóbarát megevett még egy darab vajaskenyeret sajttal. János megkérdezte:

— Mit fog a kocsmáros mondani?

A jóbarát mosolyogva nézett rá, mint valami öreg bácsi.

— Egyél csak! Egy az ára!

— No de sajtos vajaskenyeret a beefsteakhez! Micsoda illetlenség!

De, Istenem, milyen jó volt ez! János úgy érezte magát, mintha még soha életében nem evett volna. Aztán a sör.

— Mindegyikünk egy egész üveggel? Megörültél?

Ez aztán evés volt! Nem üres élvezet, mint ahogy az a sápadt ember állította! Nem! Komoly gyönyörűség volt érezni, hogy áramlik belé az erős vér a félig üres erekbe, amelyeknek el kell látni az idegeket az életharcra. Gyönyörűség volt érezni, hogy tér vissza az elillant férfi-erő; érezni, hogy feszülnek meg újra egy félig megtört akarat petyhüdt inai. A remény újra ébredt, a köd rózsapiros felhővé vált, s a jóbarát megcsillogtatta János előtt a jövőt, úgy, ahogy a barátság és az ifjúság képzelete látja.

Mi a forrása az ifjúság ez illúzióinak az életről? Az erő, — szokták mondani. De az értelem, amely az ifjúság annyi vágyát látta füstbe menni, szükségszerűen levonhatná azt a következtetést, hogy az ifjúság illúzióinak megvalósítása képtelenség. Mindezek az álmok beteges hallucinációk, amelyeket a kielégíttetlen ösztönök okoznak. Valamikor el is tűnnek majd ezek az álmok, és akkor értelmesebbek és boldogabbak lesznek az emberek.

János nem tanult meg mást kívánni az élettől,

mint felszabadulást a zsarnokság alól és módot a megélhetésre. Ezzel be is érte. Nem volt Aladdin és nem hitt a szerencsében. Ereje volt bőven, de nem tudott róla. Barátjának kellett őt fölfedeznie.

— Ki kell járnod néha velünk, hogy felrázd magadat, — mondta neki. — Ne kuksolj folyton odahaza!

— Kijárni, igen, csakhogy ez pénzbe kerül, én pedig sohse jutok pénzhez.

— Szerezz magadnak tanításból.

— Tanításból? Én? Azt hiszed, hogy kaphatnék tanítványokat?

— Könnyűszerrel, hiszen nagyon sokat tudsz.

Hogy ő nagyon sokat tud! Ez elismerés volt, vagy hízeltetés, mint ahogy a pietisták nevezték, és termékeny talajba hullott.

— Igen ám, csakhogy nincs ismeretségem! Nincsenek összeköttetéseim!

— Szólj csak az igazgatónak, sikerülni fog! Nekem is sikerült!

János alig mert akkora boldogságban hinni, hogy pénzt kereshetne. De mikor hallotta, hogy mások meg tudták tenni, és ha összehasonlította magát azokkal! Csakhogy azoknak szerencsájük volt!

A jóbarát megmozgatta őt. Nemsokára kapott estére iskolai korrepetálást és bekerült tanítónak egy leánynevelő-intézetbe.

Fölébredt most János önérzete. A cselédek odahaza János úrnak mondták, és a tanítók az iskolában így szólították meg az osztályt: uraim. János saját szakállára hozzálátott iskolázásának a reformálásához. Először is abbahagyta a görögöt. Régóta kérte már rá az apját, hogy engedje

meg ezt neki, de hiába. Most megtette saját szakállára, és az apja meg se tudta, csak jóval az érettségi vizsga után. Majd abbahagyta a matematika tanulását, miután megtudta, hogy a latinistának joga van lemondani ebből a tárgyból a bizonyítványról. Végül elhanyagolta a latint is. Az volt a terve, hogy egy hónappal a vizsga előtt átvesz majd újra mindent és bemagolja az anyagot. Majd úgy rendezte be a dolgát, hogy órák alatt francia, német és angol regényeket olvasott. Rendszerint sorjában kérdezték őket. A könyv ott volt előtte, és amikor már-már rákerült a sor, kiszámította, miből fog felelni, és sebtében elkészült rá. Most immár az élő nyelvekben volt a legerősebb, a természettudományokon kívül.

Együtt tanulni kiskorúakkal új, rémes büntetés volt rá nézve, de olyan munka volt, amely kifizetődött. Természetesen csak olyan fiúknak volt külön tanítója, akik nem szerettek tanulni. Kegyetlen munka volt eleven agyveleje számára alkalmazkodnia ezekhez a fiúkhoz. Lehetetlen alakok voltak! Képtelenek voltak figyelni. Azt hitte, hogy csökönyösek. Az igazság az volt, hogy akaratukat nem tudták rászorítani a figyelemre. Igazságtalanul tekintették ostobáknak ezeket a fiúkat. Ellenkezőleg, fürge eszű fiúk voltak: gondolataik a valóság dolgai, a realitások körül forogtak, s valószínű, hogy tisztában voltak a tantárgyak képzelenségével is. Néhányan derekasán beváltak közülük később az életben, és még többen beváltak volna, ha a szülők rá nem kényszerítik őket arra, hogy erőszakot tegyenek a természetükön és folytassák tanulmányaikat.

A leánynevelő-intézetben csak a kislányokkal tanult együtt. A nagyok ellenben szabadon jártak-keltek a szobában s a harisnyájukat mu-

togatták, asztallábakhoz és széklábakhoz támaszkodva. János jószemmel nézte őket, de nem mert közeledni egyikükhöz sem.

A barátnő, aki látta János megváltozását, új civódásba kezdett vele. Óvta őt a barátjától, aki hizeleg neki, és óvta őt a fiatal lányoktól, akikről János némi melegséggel beszélt. A barátnő féltékeny volt, Jézusra hivatkozott, de Jánosnak máson járt az esze és vissza is húzódott a barátnőjétől.

János most eleven, tevékeny életet élt. Díszfelvonulás és egy korty keverék az Andaluziaiban. Esténként szerenádzás, mert tagja volt immár egy énekes kvartettnek, puncs és egy kis mókázás pincérlányokkal. Bele is szeretett egy kis szökébe az Andaluziaiban, aki a pohárszékben üldögélt szunyókálva. Meg akarta menteni őt a maga számára s az volt a terve, hogy elhelyezi a lányt egy plébánián, ő maga pedig pap lesz és azután elveszi a lányt feleségül. De ez a szerelem hamarosan elpárolgott, mikor egy este azt látta, hogy cimborái megfogdosták a lány mellett egy különszobában.

Jézus mindeközben fel volt függesztve, de János lelkében fel-felhangzott még a szenteskedés és aszkézis alaphangjának gyöngé utórezgése. Imádkozott még megszokásból, de a meghallgattatás reménye nélkül, miután oly sokáig kereste ezt az ismeretséget, amelyre, állítólag, nagyon könnyű szert tenni, ha kopogtat az ember egy kicsit a kegyelem ajtaján. És őszintén szólva, nem is nagyon óhajtotta már, hogy szaván fogják. Ha az ajtó megnyílik és a Keresztrefeszített kikiált belülről: — Szabad! — János egy csöppet sem örült volna neki. Sokkal fiatalabb és egészségesebb volt a teste, semhogy kedve lett volna keresztre feszíttetnie magát.

A JÉGZAJLAS.

Az iskola nevelte, nem az otthon. A család nagyon is szűk kör s a céljai nagyon is kicsinyesek, önzők és antiszociálisak. Ha ráadásul még oly abnormis dolgok is történnek a családban, mint aminő például a családfő újabb házassága, akkor megszűnik a család egyetlen jogosultsága is, és az elhunyt anya gyermekét egyszerűen ki kellene szakítani a családból, ha az apa újra megházasodik. Ily módon meg lehetne óvni valamennyi fél érdekét, nem utolsó sorban az apáét is, aki talán leginkább megszenvedi az új családalapítást. A családban egy (legfőlebb két) uralkodó akarat van, amelytől nincs hová fölebezni. Éppen ezért szó sincs igazságosságról. Az iskolában állandó esküdtbiróság őrökdi éberen, amely kimélet nélkül itélkezik úgy a tanulótársakról, mint a tanítókról.

Az ifjak kezdtek megszelídülni és a kegyetlenkedések megszűntek. Ébredezőben voltak a szociális ösztönök; kezdte belátni mindenki, hogy az érdekeket kompromisszumok útján közösen kell előmozdítani. Elnyomásnak nem volt helye, mert a tagok elegendőek voltak ahhoz, hogy pártot üssenek és fellázadjanak. Az a tanító, akit valame-

lyik diák megbántott, leggyorsabban úgy juthatott elégtételhez, ha a tanulókhoz folyamodott. De részt kezdtek venni nagyobb általános érdekű ügyekben is, a nép, a nemzet, az emberiség ügyeiben.

A dán háboru alatt 1864-ben alapot gyűjtöttek háborús táviratok vásárlására, amelyeket kifüggesztettek a fekete táblára. Érdeklődéssel olvasták el a tanítók is ezeket a táviratokat, amelyek alkalmat szolgáltattak bizalmas megbeszélésekre, a tanítók érettebb fejtegetéseire a háború keletkezéséről és okairól. Természetesen egyoldalúan skandináv érzésű volt mindenki és a kérdést a diákkongresszusok szempontjából ítélték meg. Ekkor vetették meg az elkövetkező háborúra a porosz vagy a németgyűlölet alapját, amelyben Betzholtz főhadnagynak, a kedvelt tornatanítónak, temetése alkalmával benne izzott már csendesen a fanatizmus zsarátnoka.

Közeledett az 1865. esztendő. A történelem érzőszívű és jóindulatú tanítója, aki nemes és arisztokrata volt, igyekezett beavatni az ifjakat az aktuális politikai kérdésbe. Pártok alakultak az osztályban. A Riddarhus-beli szónokok fiainak egyike, S. gróf, akit mindenki tisztelt és szeretett, volt a javaslat ellenzőinek. Régi német kardlovagrendű család elszegényedett sarja volt, meghitten barátkozott társaival, de azért ott élt benne kiirthatatlanul a büszkeség származására. Az utolsó szavazás előtti napokon társai lezüllöttek és maguk is segítettek lepiszkolni a papírendet. Az osztályban harc támadt, inkább csak mulatságból, és felforgatták az asztalokat és padokat.

Győzött a nép ügye. S. gróf kimaradt az előadásokról. A történelem tanítója meghatottan be-

szélt az áldozatról, amelyet a lovagi rend és a nemesség hozott a haza oltárán, mikor lemondott kiváltságairól. A jó ember nem tudta még, hogy a kiváltságok nem jogok, hanem elragadott előnyök, amelyeket vissza lehet venni csak úgy, mint a tulajdonjogot bizonyos kevésbbé törvényes vételek esetén. Arra kérte az osztályt, hogy fogadja önmérséklettel a diadalt és ne bántsa a legyőzötteket. Így aztán a fiatal grófot, mikor újra belépett az osztályba, tüntető tisztelettel fogadták, de amikor ott látta maga előtt sok alacsonyabbrendű társát, aki most mind egyenrangúvá lett vele, annyira erőt vettek rajta érzései, hogy sirva fakadt és ki kellett mennie.

János nem értett a politikához. Ezt, minthogy általános érdekű volt, természetszerűen száműzték a szülői házból, ahol csak magánérdekeket ápoltak, még pedig ezeket is nagyon rosszul. A fiúkat úgy nevelik föl, mintha fiúknak kellene maradniok egész életükben, és arra senki sem gondol, hogy apákká kell lenniök. De Jánosnak megvolt a maga alsóosztálybeli ösztöne, amely megsúgta neki, hogy egy igazságtalanság megszüntetéséről volt szó; hogy a magasabb réteg alább szállt annyira, hogy az alacsonyabb könnyebben egy színvonalra juthasson vele. János természetesen liberális volt; minthogy azonban a király is liberális volt, a liberálisok royalisták is voltak egyidejűleg.

Az erős ellenáramlattal, a pietizmussal, párhuzamosan hömpölygött az új racionalizmus, csakhogy ellenkező irányban. A kereszténységet, amelyet a XVIII. század végén a mithológia birodalmába utaltak, újra kegyelembe fogadták, s minthogy ez a tan állami védelemben részesült,

a restauráció gyermekei nem védekezhettek az ujonan beoltott dogmák ellen. De 1835-ben Strauss: „Jézus élete“ új rést tört a falon, és Svédországban is friss víz szivárgott a poshadt kútakba. A könyv bíróság elé került, de ezen az alapon építették fel később a modern reformáció egész épületét, még pedig önként jelentkező reformátorok, úgy, mint mindig, mert a többiek sohasem reformálnak.

Cramér plébánosé a dicsőség, hogy elsőül jelentkezett. Már 1859-ben kiadta: „Búcsú az egyháztól“ című könyvét, az Ujtestamentumnak ezt a népies, de alapos bírálatát. Tettel is megpecsételte hitét és kilépett az államegyházból, amelyben lemondott hivataláról. Az ő könyvének volt legmélyebb hatása, mert Ignell könyvei, ha a theológusok között inkább közkézen forogtak is, az ifjúság körébe sohasem jutottak el.

Ugyanabban az esztendőben jelent meg Rydberg könyve: „Az utolsó athéni.“ Ennek a hatását nagyon tompította az a körülmény, hogy a munkát úgy üdvözölték, mint irodalmi sikert, és a szépirodalom semleges területére utalták. Jobban fájt Rydberg 1862-ben megjelent könyve: „A biblia tanítása Krisztusról“, amely az Istenek alkonyára ébresztette a theológusokat. Renan: „Jézus élete“, Ignell fordításában, úgy hatott minden emberre, öregre, fiatalra egyaránt, mint a vihar, és az iskolában együtt olvasták Cramérral, amit „A biblia tanításával Krisztusról“ nem tettek meg. És Boström támadása 1864-ben a pokol tana ellen megnyitotta a kapukat a racionalizmus, vagy amint elnevezték, a szabadgondolkodás számára. Boströmnek voltaképpen jelentéktelen munkája óriási hatást tett az uppsalai egyetemi tanár és egykori királyi nevelő nagy neve révén, ame-

lyet bátran kockára tett, s amelyet utána senki sem kockáztatott, mióta nem dicsőség többé szabadgondolkodónak lenni, illetve a gondolat szabadságáért és jogaiért dolgozni.

Egyszer, készen állt minden s csak egy fuvallatra volt szükség, hogy az ifjú kártyavára összedőljön. Ekkor történt, hogy egy fiatal mérnök került az útjába, aki ráadásul bérlő is volt János barátnőjének a házában. A mérnök sokáig figyelte Jánost, mielőtt közeledett hozzája. János becsülte a mérnököt, mert állítólag okos ember volt, és bizonyára féltékeny is volt rá egy kicsit. Barátnője előkészítette Jánost az ismeretségre és figyelmeztette is. A mérnök, — mondotta, — rendkívül érdekes ember, fényes ész, de veszedelmes. János találkozott a mérnökkel. Jól megtermett vármlandi volt, durva, becsületes képű, gyermekes mosolyú, ha mosolygott, de ezt ritkán tette; inkább csendes, mint lármás. Nyomban megismerkedtek.

Az első este mindössze néhány suhintást váltottak. A hitről és a tudásról volt szó.

— A hitnek meg kellene ölnie az észet! — vélekedett János Krummacher nyomán.

— Fúj! — szólt új barátja. — Az ész Isten adománya, amely az állat fölé emeli az embert. Állattá alacsonyodjék le talán az ember, elvetve magától Isten adományát?

— Vannak dolgok, — felelte János (Norbeck nyomán), — amelyekben bátran hihet az ember, anélkül, hogy bizonyítékokat kívánna. Hiszünk a naptárban, anélkül, hogy mi magunk bármit is tudnánk a bolygók mozgásairól.

— Igen, — felelte az új barát, — hiszünk, amikor nem érezzük, hogy eszünk ágaskodik el-lene. Az én eszem nem lázadt fel a naptár ellen.

— Igen, — felelte János, — csakhogya Galilei korában mindenkinek az esze ágaskodott az ellen a föltevés ellen, hogy a Föld forog a Nap körül. Csak az ellenmondás szelleme beszél belőle, azt mondták; eredetiséget hajszol.

— Nem élünk Galilei korában, — felelte az új barát; — és a mi korunk felvilágosodott esze az ellen ágaskodik, hogy higgyünk Krisztus istenségében és az örök büntetésekben.

— Ezekről a dolgokról ne vitatkozzunk, — mondta János.

— Miért ne?

— Ezek vitán felül állanak!

— Szóról-szóra ugyanezt mondtam én is két évvel ezelőtt, amikor hívő voltam.

— Talán... pietista volt?

— Igen, az voltam.

— Hm! És most hozzájutott a békéhez?

— Hozzájutottam!

— Hogyan?

— Egy prédikátor révén megismertem az igaz kereszténység szellemét.

— Hát keresztény?

— Az vagyok, Krisztus vallója!

— De abban nem hisz, hogy Krisztus Isten volt?

— Ő maga sohasem mondta ezt. Csak Isten fiának nevezi saját magát, és Isten fiai vagyunk mindannyian.

Megjelent János barátnője és félbeszakította a beszélgetést, amely — mellesleg szólva — tipikus vallási vitatkozásnak volt tekinthető 1865 táján.

Jánosban felébredt a kíváncsiság. Voltak emberek, akik nem hittek Krisztusban és mégis megtalálták a békét. Pusztá bírálgatás azonban nem

döntötte volna le Jánosban a régi bálványképeket; az üres tértől való félelem visszatartotta őt, amíg a kezébe nem került Parker. Prédikációk Krisztus és a pokol nélkül, ez volt az, amire szüksége volt neki. És milyen szép prédikációk! Tagadhatatlan, hogy János rendkívül gyorsan végigolvasta őket, és legjobban annak örült, hogy testvérei és hozzátartozói is élvezhették a prédikációkat, mert így nem kellett tartania a rosszalásuktól. Összecserélte ugyanis mások rosszalását a rossz lelkiismerettel; annyira hozzászokott ahhoz, hogy másoknak igazat adjon, hogy saját magával meghasonlott.

De Krisztus, az inkvizitor, leomlott; a kegyelmi kiválasztottság, az utolsó ítélet, minden összedült, mintha régen, nagyon régen megingott volna már. János nem győzött csodálkozni rajta, hogy ilyen gyorsan megtörtént. Mintha csak kinőtt ruhákat vetett volna le és újakat vett volna föl.

Egy vasárnap reggel kiment sétálni a mérnökkel a Hága-parkba. Tavasz volt. Virágzott a mogyoró és kibujt a májfű. Az idő borongós volt, a levegő lágy és nedves az éjszakai eső után. Az akarat szabadságáról beszélgettek. A pietizmusnak nagyon ingadozó volt erre vonatkozólag a felfogása. Az embernek nincs szabad akarata arra, hogy Isten gyermekévé legyen. A Szentlélek fogja fölkeresni, vagyis predesztináció. Jánosban megvolt az akarat a megtérésre, de nem tudott megtérni. „Uram, teremts bennem új akaratot!” — ezt tanulta meg imádkozni. De akkor hogy lehet felelős azért, ha rosszat akar? A bűnbeesés folytán, — felelték rá a pietisták, — mert a szabad akarattal megáldott ember a rosszat választotta, akarata rosszá vált az átöröklés következtében,

rosszá vált örök időkre és megszűnt a szabadsága. És ettől a rossz akarattól csak Jézus és a Szentlélek malasztja segítségével szabadulhatott meg. De ujjászületése nem a saját akarától függött, hanem Isten kegyelmétől. Tehát akarata nem volt szabad. De bárha nem volt szabad, mégis felelős maradt. Itt rejlett a hibás következtetés.

A mérnök természetimádó volt és az volt János is. Mi ez a természetimádás, amit napjainkban annyira kultúraellenesnek tartanak? Visszaesés a barbárságba, mondják némelyek: egészséges visszatérés a túlkultúrából, mondják mások. Mikor az ember fölfedezi, hogy a társadalom tévedéseken és igazságtalanságokon alapuló berendezkedés; mikor belátja, hogy a társadalom cserében apró előnyökért nagyon is kemény békóba kényszeríti az ösztönöket és vágyakozásokat; mikor leszámol azzal az illúzióval, hogy félisten és Istennek a fia, és rájön arra, hogy az ember is egészen egyszerűen állatfaj csupán: akkor elmenekül a társadalomból, amely azon az alapon épült fel, hogy az ember isteni eredetű, és kimegy a természetbe, a szabad ég alá. Ott úgy érzi magát, mint állat a saját miliójében, érzi, hogy stáfa a képen, látja, amiből eredt, a földet, a rétet: látja eleven kivonatban az egész teremtség összefüggését; a hegyet, amely földdé lett, a tengert, amely esővé vált, a rétet, amely szétmorzsolódott hegy, az erdőt, amely a hegyből és vízből támadt; látja a levegőt nagy tömegekben (az eget), amelyben ő és minden élő lény lélegzik; hallja a madarakat, amelyek a rovarokból élnek; látja a rovarokat, amelyek megtermékenyítik a növényeket: elnézi az emlősöket, amelyekből él ő maga. Otthon van sajátmagánál.

A mi természettudományos világfelfogású napjainkban a természet ölen eltöltött magános órának kellene pótolnia az istentiszteletet, ahol eleven képekben tárul elénk a fejlődés egész története. Csakhogy a fejlődéstan optimistái szívesebben találkoznak egymással egy órára valami utcai lyukban, ahol nem győzik elátkozni ugyan azt a társadalmat, amelyet megvetnek és csodálnak. Ugy magasztalják, mint a fejlődés tetőfokát, de azért romba akarják dönteni, mert nem egyeztethető össze az állat igazi boldogságával. Át akarják alakítani és ki akarják fejleszteni, mondják némelyek. De átalakításáról szó sem lehet anélkül, hogy azt, ami van, gyökeréből ki ne forgassák; félrendszabályokkal pedig nem érik be. Hát nem látják, hogy a társadalom úgy, amint van, nem sikerült fejlődési fok, amely ellensége úgy a kultúrának, mint a természetnek?

A társadalom csak úgy, mint minden egyéb, a természet produktuma, — mondják, — és a kultúra természet. Igen ám, csakhogy rossz természet, tévutakon járó természet, minthogy saját célja: a boldogság ellen dolgozik.

A mérnöknek, János elődjének és kortársának, a természetimádása volt azonban az, ami fölfedezte a kultúra-társadalom fogyatkozásait és utját egyengette az ember származásáról való új felfogásnak. Darwin munkája: „A fajok keletkezése” már 1859-ben megjelent, de még nem érvényesült s még kevésbé indulhatott virágzásnak és hathatott termékenyítően. Akkoriban Mole-schottot prédikálták és az anyag körforgása volt a jelszó. A mérnök ennek és saját geológiájának segítségével szedte darabokra a mózesi terem-téstörténetet. Még a Teremtőről beszélt, mert

deista volt, és ennek bölcsességét és jóságát látta a teremtetett dolgokban.

Mialatt ott sétáltak a régi Hága-parkban, megszólaltak a városban a harangok. János megáll és figyel: ezek a Klára félelmes harangjai voltak, amelyek belekondultak szomorú gyermekkorába, ezek az Adolf Frigyeséi, amelyek Jézusnak, a keresztrefeszítettnek, véres karjai közé kergették őt, ez a János-templomé volt, amely szombati napokon tudtára adta a Jakab-iskolának, hogy a hét véget ért.

Csendes déli szél hozta a városból kifelé a kongást, amely intve, figyelmeztetve viszhangzott a magas fenyők alatt.

— Templomba akarsz menni? — kérdezte a jóbarát.

— Nem, — szólt János. — Soha többé nem megyek templomba.

— Hallgass a lelkiismeretedre, — mondta a mérnök.

Először történt meg, hogy János elmaradt a templomból. Nem átalált dacolni egyrészt atyjának a parancsával, másrészt lelkiismeretének a hangjával. Túlzásba csapott át és kitört a vallás és a családi zsarnokság ellen, és Isten templomáról beszélt a természetben; rajongással beszélt az új evangéliumról, amely üdvösséget hirdet mindenki számára, életet és boldogságot mindenki számára. De aztán elhallgatott.

— Rossz a lelkiismereted, — szólt a barátja.

— Rossz, — mondta János; — vagy ne tegyen olyat az ember, amit megbán, vagy ne bánja meg azt, amit tesz!

— Az utóbbi a jobb!

— Csakhogy én megbánom! Bánok egy helyes cselekedetet, mert helytelen dolog volna képmu-

tatóskodni ebben a régi bálványházban. Új lelki ismeretemet azt mondja, hogy igazam van, a régi ellenben azt mondja, hogy nincs igazam. Soha többé nem találhatom meg a békét!

Nem is találhatta meg. Új énje föllázadt régi énje ellen és egyenetlenségben éltek, mint a boldogtalan házastársak, János egész életén át, anélkül, hogy elválhattak volna egymástól.

A reakció a régi ellen, amit ki kell irtani, heves támadásokban tört ki. A pokoltól való félelem megszűnt, az önmehtagadás együgyűség volt, és az ifjú természete élt a jogával. A következménye új erkölcsi felfogás lett, amelyet János az érzésekre vonatkoztatva így formulázott meg: ami egyik felebarátomnak sem árt, az meg van engedve számomra. Érezte, hogy a családi elnyomás öneki ártalmára volt és senkinek sem volt hasznára; fellázadt hát az elnyomás ellen. A szülőkkel szemben, akik sohasem mutattak iránta szeretetet, hálát azonban követeltek tőle azért, mert kegyelemből és megalázással kísérve megadták neki azt, amihez törvényes joga volt, nem titkolta immár igazi érzelmeit. Antipathikusak voltak neki, így hát hidegen viselkedett velők szemben. A szeszbadgondolkodás ellen intézett szakadatlan támadásokra nyíltan, sőt talán fenhéjazóan válaszolt. Félig megtört akarata kezdett új erőre kapni, és János belátta, hogy követelni való jogai vannak az élettől.

A mérnököt, akinek az ördög szerepét osztották ki, átkozták és kiszolgáltatták a jó barát-nőnek, aki baráti szövetségre lépett most a mostohával. A mérnök nem hatolt bele a dolog lényegébe, és amikor elfogadta Parker kompromisszu-

mát, továbbra is ragaszkodott a kereszténység önmegtagadásához. Azt akarta, hogy legyünk szeretettel teljesek és összeférők, kövessük Krisztus példáját, és így tovább. János mindent elvetett s most aztán ellentétbe jutott mesterével. A barátnő befolyása alatt, aki iránt titkon gyöngéd vonzalmat érzett, és megrettenve tanítása következményeitől, megírta a mérnök a következő levelet, amelyet részint a félelem diktált neki attól a tűztől, amelyet ő gyújtott ki, részint szerelme a barátnő iránt, barátsága, mellyel tanítványa iránt viseltetett, és őszinte meggyőződése.

„Az én János barátomnak!

Milyen örömmel köszöntjük a tavaszt, mely közeleg, hogy mámorba ringasson és gyönyörködtessen bennünket, remek isteni frissességével és zöldjével! A madarak rázendítenek vidám, könnyed dalaikra, a májfű és kökörcsin szemérmesen kidugja gyöngéd fejét a fenyő susogó ágai alatt.“

— Különös, — gondolta János olvasás közben, — hogy ez a természetes ember, aki oly egyszerűen és őszintén beszél, ennyire dagályosan tud írni. Ez nem őszinte hang!

„Van-e kebel, akár agg, akár fiatal, amely nem dagadozik, hogy tele tudóvel szivja magába a tavasz friss illatait, amelyek égi békét hintenek minden szivbe? Sívárgást, amely szükségkép Istennek és az ő szeretetének üdvözítő megsejtése? (Ugy élvezzük ezt az illatot, mint Isten leheletét.) Lakozhat-e most bármi rossz szivünkben? Tudunk-e meg nem bo-

csátani? Óh igen! Meg *kell* most bocsátanunk, miután a tavaszi nap szerető sugarai lecsókolták a hűvösítő hótakarót a természetről és a szivekről. Arra várunk és azért epedünk, hogy láthassuk zöldelni a hótól szabadult földet, láthassuk a jó és meleg szív jó és szeretettel teljes cselekedeteit, láthassuk, hogy béke és üdvösség árad szét az egész természetben."

— Megbocsátani? Mindenesetre, ha *ők* is megváltoznak és visszaadják neki a szabadságát. De hiszen *ők* nem bocsátottak meg neki! Milyen joggon követelnek hát elnézést ötóle? Milyen joggon? Hiszen ennek kölcsönösnek kellene lennie.

"János, te azt hiszed, hogy a természetben és az ész segítségével jobban felfogtad Istent, mint régebben, amikor hittél Krisztus istenségében és a bibliában; de nem fogod fel az eszmét saját gondolataidban. Csak az árnyékot fogtad fel, amelyet a fény valamely tárgy mögött vet, de nem fogtad fel a fődolgot, magát a fényt. Te azt hiszed, hogy egy igaz gondolat mindig megneemesíti az embert; de sajnos, nem így van, ezt észreveszed te magad is jobb pillanataidban. Régebbi nézeteiddel meg tudtad bocsátani felebarátod hibáját, fel tudtál fogni egy dolgot jó oldaláról, még ha rossznak *látszott* is. De milyen vagy te most? Heves és keserű egy szerető anyával szemben, ítélkezel és elégedetlen vagy gyöngéd, tapasztalt, őszhajú apádnak a cselekedeteivel."

— Régebbi nézeteivel sohasem volt képes János arra, hogy megbocsássa bárkinek is, legke-

vésbbé sajátmagának a hibáját. Néha másokét igen, de ez ostobaság volt. Petyhüdt erkölcsi fel-fogás! — Szerető anya!? Ez és szerető!? Mikor jutott Axel erre a véleményre? Hiszen együtt kritizálták meg a keményszívű némbert! És gyöngéd apa? Mért ne mondjon ítéletet ennek a cselekedeteiről? Keménységre keménység a válasz önvédelemből! A bal orcánkat nem tartjuk oda, mikor a jobb orcánk sajog még.

„Régebben igénytelen, kedves gyermek voltál, most pedig önző és képzelődő ifjú vagy.“

— Igénytelen! Igen, csakugyan az volt, és éppen ezért tapostak rajta; de most ismerte már jogos igényeit! — Képzelődő! Ohó! A mester érezte, hogy a hálátlan tanítvány elhanyagolja.

„Anyád forró könnyeivel áztatja arcát...“

— Az anyám? Nekem nincs anyám! És a mostohám csak akkor sir, amikor haragszik! Ugyan ki diktálta ez?

„... mikor egymagában a te kemény szivedre gondol...“

2 szemben odahaza hideggé vált. Csakhogy ez az ő

— Mi dolga neki az én szívemmel, mikor a háztartással és hét gyermekkel kell törődnie?

„... és nyomoruságos lelki állapotra...“

— Hiszen ez pietizmus! Az én lelkem sohasem érezte magát olyan frissnek és életerősnek, mint most!

„... és atyádnak a keble majd megszakad a bánat és a gond terhe alatt . . .“

— Ez hazugság volt. Az apám maga is theista és Wallin híve; egyébként rá sem ér arra, hogy rám gondoljon. Tudja, hogy szorgalmas és becsületes vagyok és nem járok lányokhoz. Sőt minapában meg is dicsért.

„... Nem érted meg anyád szomorú tekintetét . . .“

— Ennek más az oka, mert a házasság nem boldog

„... atyád szerető intelmeit. Olyan vagy, mint a szakadék a hóhatár fölött, amelyből a tavaszi nap csókjai nem tudják a havat kioldvasztani, sőt néhány szemecskéjét sem tudják egy csöpp vízzé változtatni.“

— Bizonyos, hogy regényeket olvas. János egyébként nagyon barátságos és engedelkeny volt barátaival szemben az iskolában. De ellenségeivel hibájuk volt. ^

„Mit fog gondolni a környezeted mostani vallásodról, ha ez oly nyomorult gyümölcsöket terem? Bizonyos, hogy — el fogják átkozni (és nézeteid föltétlen jogot adnak erre) . . .“

— Jogot nem, hanem alkalmat!

„... Gyűlölni fogják és megvetik azt a hitvány gazfickót, aki ezt a pokoli mérget belecsepegtette ártatlan gyermeki szívedbe.“

— No lám! Hitvány gazfickó! Erősebb szó, mint az, amelyet ő gondolt.

„Bizonyítsd be ezentúl cselekedeteiddel, hogy az igazságot nem fogod fel oly rosszul, mint eddigelé tetted. Legyen rá gondod, hogy másokkal összeférj . . .“

— A mostoha!

„... hogy szerető és szelid elnézéssel viseltess mások hibái és gyarlóságai iránt...“

— Nem, ezt nem akarta! Azok addig gyötörték, amig nem hazudott; betolakodtak a lelkébe, kiszaggatták belőle a jó vetést, mint állítólagos gyomot; meg akarták fojtani az én-jét, amelynek éppannyi joga volt élni, mint az övékének; soha-
gyen hát elnéző az ő hibáikkal szemben? Mert
gyen hát elnéző az ő hibáikkal szemben, miért le-
Krisztus azt mondta . . . Mit bánta ő már azt,
amit Krisztus mondott! Erre többé nem lehetett
már hivatkozni. Egyébként sohasem törődött az
otthoniakkal; magába zárkózott. Ellenszenvesek
voltak előtte és sohasem tudták felébreszteni a
rokonszenvét. Ez volt mindennek a veleje! De
hibáik voltak, és azt akarták, hogy bocsásson
meg nekik! Rendben van! Megbocsátott nekik!
Csakhogy békessége legyen!

„... légy hálás szüleid iránt, akik elkö-
vettek mindent, ami telt tőlük, hogy téged

igazán elégedetté és boldoggá (hm!) tegyenek. Hogy eljuttasson idáig az a szeretet, amelyet Istened és Teremtőd iránt érzel, aki ebben a léleknevesítő (hm! hm!) iskolában hívott létre, hogy végül elvezéreljen a béke és üdvösség ölébe: ezért imádkozik szomorú, de bizakodó
Axeled."

— Elég volt a gyóntatókból és inkvizitorokból, — gondolta János, akinek lelke megmentettnek és szabadnak érezte magát. Kinyujtották utána karmaikat, de ő elmenekült. A jóbarát levele mesterkéltséget és igazság híján való volt, és János Ézsau kezét érezte benne. Nem válaszolt rá, hanem megszakította az érintkezést barátjával és barátnőjével.

Ezek hálátlanoknak mondták. Aki hálát követel, rosszabb a hitelezőnél, mert először ajándékot ad, amellyel dicsekszik, és később számlát küld, oly számlát, amely sohasem egyenlíthető ki, mert a hálátartozás ellenszolgáltatással sohasem törleszthető. Az emberi lélekre van ez betáblázva, és olyan adósság, amely soha vissza nem fizethető és végig kíséri az egész életet. Ha elfogadsz barátodtól valami szivességet, azt fogja kívánni érte, hogy hamisítsd meg róla az ítéletedet és dicsérd nemcsak az ő rossz cselekedeteit, hanem feleségének és gyermekeinek a rossz cselekedeteit is.

De a hála mély érzés, amely fölemeli és egyben le is alacsonyítja az embert. Bár annyira jutnánk, hogy ne legyünk hálára kötelezve semmiféle jócselekedetért, amely talán tisztára kötelességteljesítés volt csak!

János szégyenkezett amiatt, hogy szakított barátaival; de érezte, hogy akadályozzák és el-

nyomják. Egyébként: mit adtak ők neki a társas érintkezés öröméből, amit vissza nem adott volna nekik?

— Frici — ez volt a neve csiptetős barátjának — okos világfi volt. Akkoriban mindakét szónak, az okosnak is, meg a világfinak is, csúf értelme volt. Okosnak lenni a kései romantikus korszakban, amikor mindenki kótyagos volt egy kicsit és a kótyagosság volt a felsőosztály ismeretőjele: okosnak lenni csaknem annyit jelentett, mint egy kicsit rossznak lenni. És világfinak lenni akkor, amikor mindenki tőle telhetően be akarta csempészni magát a mennyek országába, még kevésbé volt jó. Frici okos volt. Jól és kellemeesen akarta végigélni egyetlen életét, karriért akart csinálni, és így tovább. Éppen ezért kereste az előkelők társaságát. Ezt okosan tette, mert az előkelőké volt a pénz és a hatalom. Mért ne kereste volna hát őket?

Mi volt az oka annak, hogy törődött Jánossal? Talán állati rokonszenv, talán sokévi megszokás. János semmiféle érdekét nem mozdithatta elő, legfőlebb, hogy sugott a pajtásának és ellátta könyvekkel. Frici ugyanis sohasem tanult s a könyvekre szánt pénzét puncsra költötte el.

Mihelyt most észrevette, hogy János belsőleg megtisztult és külsőleg is elfogadható volt, bevezette őt a saját társaságába. Résztint vagyonos, résztint előkelő fiatalurak kis köre volt ez János osztályából. János eleinte gyámoltalanul viselkedett a finom urak között, de csakhamar összebarátkozott velök. Egyszer csak előáll Frici és közli Jánossal, hogy meghivatta egy bálba.

— Engem bálba? Megörültél? Nem vagyok én odavalól!

— Micsoda! Ilyen helyre legénynek nagy szerencséje lesz a lányok között.

Hm! Ez új szempont volt János számára. Lehetséges volna, hogy . . . hm? És otthon sohse volt része másban, mint korholásban!

Elment a bálba, amelyet egy polgári házban rendeztek. A lányok sápkórosak voltak, de volt köztük néhány piros is, mint a cseresznye. — Jánosnak legjobban tetszettek a fehérek, akiknek kék vagy fekete karika volt a szemük alatt. Ezek nagyon szenvedőknek és epedőknek látszottak, a pillantásuk pedig esengő volt, nagyon esengő. Volt egy, aki halálsápadt volt, a szeme úgy izzott, mint a zsarátnok, mély üregében, s az ajka oly sötét volt, hogy mikor nyílt a szája, mintha egy fekete vonal mozdult volna. Ez nagy hatást tett rá, de János nem mert hozzá közeledni, mert a lánynak megvolt már a maga imádója. Csatlakozott hát egy kevésbbé vakító jelenséghez, aki azonban édesebb és szelidebb volt.

János jól érezte magát a bálban, ahol idegenek közt mozgott és egyetlen rokoni szem bíráló tekintetét sem látta! De nagyon nehezére esett beszélni a lányokkal.

— Mit mondjak nekik? — kérdezte Fricitől.

— Nem tudsz valami szamárságról fecsegni velök? Szép idő van; szeret táncolni, jár korcsolyázni, látta Hvassernét?*) Könnyedén kell venni a dolgot.

János nekivágott és ledarálta a műsort; de a szájapadlása kiszáradt, és a harmadik táncnál már undorodott. Haragudott sajátmagára és hallgatott.

*) Egy színésznőnek a neve.

A fordító.

— Nem mulattat a tánc? — kérdezte Frici.
— Szedd elő a jókedvedet, vén gyászvitéz!

— Mulattat, mulattat, csak beszélni ne kellene. Nem tudom, mit mondjak.

Valóban így is volt. Jánosnak kedve telt a lányokban. Jól esett neki, ha derékon ölelhette őket, ez olyan férfias volt. De beszélni velök? Ugy érezte, hogy valami másfajta homo-val van dolga, némely szempontból magasabb, más szempontból alacsonyabb fajtával. Imádta titokban a kis szendét és kiválasztotta magának feleségül. A nőt még csakis mint feleséget tudta a maga számára elképzelni. Őmaga ártatlanul táncolt, de a társaitól rémes dolgokat hallott félfüllel, amiket meg sem értett, csak jóval később. Ezek ugyanis végig tudtak keringőzni a termen hátrafelé is, szemérmetlen módon, és tiszteletlenül beszéltek a lányokról.

Jánost beteges töprengése, saját gondolatainak örökös vizsgálata megfosztotta mindattól, amihez közvetlenül hozzájuthatott volna. Miközben valamelyik lánnyal beszélt, a saját hangját, a saját szavait hallotta és bírálgatta, s így aztán ostobaságnak találta az egész báli mulatságot. És a lányok! Mi volt az, aminek hijával voltak? Hiszen ugyanolyan nevelésben volt részük, mint neki, tudtak világtörténelmet és élő nyelveket, tanultak izlandi nyelvet a szemináriumban és értettek a szógyökökhöz, foglalkoztak algebrával, és így tovább. Ugyanaz volt tehát a műveltségük, de mégsem lehetett beszélni velök!

— Fecsegj velök számsátságokról, — mondta Frici.

De János ehhez nem értett. És ennél többre is becsülte a lányokat.

Föltette magában, hogy nem megy többé bálba, mert nem volt szerencséje; de a többiek

magukkal sodorták. Hízelgett is neki, hogy meghívták, és volt a bálozásban mindig valami izgatóság is. Egy ízben egy nemesi családhoz volt hivatalos, ahol kadét volt a fiú. Ott találkozott a Drámai Színház két színésznőjével.

Ezekkel csak fog tudni beszélni! Táncoltak vele, de nem válaszoltak neki. Túlságosan ártatlan volt. Ugy helyezkedett el, hogy figyelemmel kísérhesse Frici társalgását. De szent Isten, miféle dolgokról beszélt ez választékos kifejezésekkel! És a lányok el voltak ragadtatva tőle. Tehát így kellett volna viselkednie! Csakhogy erre képtelen volt! Voltak dolgok, amiket hajlandó volt elkövetni; de beszélni róluk — nem! Aszkéta vallása megölte benne a férfit is, és János úgy félt a nőtől, mint a pillangót, amely tudja, hogy meg kell halnia, mielőtt elvégezte a termékenyítést.

Egyszer egy átutazó barátja futólag megemlítette, hogy János bátyja lányoknál volt. János elszörnyűködött és nem mert ránézni sem a bátyjára, mikor ez este lefeküdt. A lányokkal való érintkezés János képzeletében éjszakai verekedésekkel, rendőrséggel és rémes betegségekkel volt kapcsolatos. Egy ízben, mikor elhaladt a Kézművesúton a hosszú, sárga deszkakerítés mellett, az egyik pajtása így szólt: — Bordélyház! — Később elment oda újra titokban és megpróbált bepillantani a kapun át, hogy valami szörnyűt lásson. Ez a dolog csábította és megrendítette úgy, mint egyszer régebben egy kintornáskép, amelyet egy rúdon látott s amely kivégzést ábrázolt. Ez a látvány úgy feldúlta a nyugalma, hogy elsötétült körülötte a világ, noha sütött a nap. És mikor este az alkonyat félhomályában hazakerült, néhány szárításra kiakasztott lepedőtől, amely a kivégzésre emlékeztette, úgy megijedt, hogy sirva fa-

kadt. Éjjel pedig megjelent álmában egy pajtása, akit holtan látott.

Mikor elment egy bordélyház előtt az Alma-hegy-úton, megremegtette nem az érzéki vágy, hanem a borzalom. Az egész folyamat szörnyű formákban nyilvánult meg képzelete számára. Társai az iskolában tele voltak ragadós betegségekkel és úgy beszéltek egymásról, mint elveszett emberekről. Nem, soha el nem menne efféle lányokhoz! Megnősülni, együttélni az egyetlen nővel, akit szeret, kölcsönösen dédelgetni egymást, barátokat fogadni vendégül: ez volt az álma. És minden nőben, aki lángra lobbantotta, többé-kevésbé az anyát látta. Ennélfogva csak szelid nőket imádott, és megtiszteltetésnek érezte, ha jól bántak vele. A cifrálkodó, körülrajongott, nevető lányoktól félt. Ezek úgy néztek ki, mintha rabolni akarnának és el akarnák őt nyelni.

Ez a féltékenysége részben veleszületett, mint valamennyi fiúnál tapasztalhatjuk; de megszűnt volna, ha a különböző neműek nem élnének egymástól elkülönítve. Az apa egyszer régen, mikor János nagyon fiatal volt még, azt indítványozta, hogy fiai járjanak tánciskolába; de az anya ennek a tervnek a megvalósítását megakadályozta. Ez hiba volt.

János azonban természeténél fogva szemérmes is volt. Nem akarta, hogy lássák levetkőzve, fürdeni is úszónadrágban szeretett. Egy szobalány kitakarta egyszer Jánosnak, mikor aludt, a mezetlen testét, és János másnap reggel, mikor fivéreitől megtudta a dolgot, nádpálcával megfenyítette a lányt.

A bálozás után szerenádok és ezekre pun-csozó esték következtek. János nagyon kívánta az

erős italokat. Ugy érezte ilyenkor, mintha koncentrált folyékony táplálóanyagot ivott volna.

Először egy dáridón csípett be, amelyet pajtasai egy állatkerti kocsmában rendeztek. A mámor eleinte boldoggá, áldott jókedvűvé, erőssé, nyájassá és szeliddé tette, de később megőrjítette. Ostobaságokat fecsegett, képeket látott a tányérokban és bolondosan mókázott. Ez az ágálás hirtelen szállta meg, mint idősebb bátyját, akinek, bárha fiatalkorában mélységes melankóliára hajlott, az volt a híre, hogy jó komikus.

Kiöltözködött, maszkot csinált az arcából és szerepet játszott. Darabot is játszottak a padlásán, de János rossz volt, restelkedett és csak egy exaltált részlet eljátszásával aratott sikert. Mint komikus, lehetetlen alak volt.

Uj mozzanathoz érünk most az ifjú fejlődésében: az esztetikához.

Apja könyvszekerényében ráakadt János Lenström Esztetikájára, Boije Festők lexikonára és Oulibicheff Mozart életére, a már említett klaszszikus költőkön kívül. Egy hagyaték lebonyolításából odakerült a házba ezidőtájt egy nagy csomó könyvkiadói remittenda is, amely szintén hozzájárult ahhoz, hogy János korán szert tett szépirodalmi tájékozottságra. Több példányban megvoltak Talis Qualis költeményei, amelyeket János élvezhetetleneknek talált. Byron Don Juanja Strandberg fordításában sohasem nyerte meg a tetszését, mert a leíró költészetet gyűlölte és a verset nem szerette. Rendszerint átugrott rajta, ahol a prózában előfordult. Tasso Megszabadított Jeruzsáleme Kullberg fordításában unalmas volt, Carl von Zeipel elbeszélései képtelenek voltak. Walter Scott regényeit túlságosan hosszúaknak

találta, különösen a leírásokat (ezért nem értette meg Zola nagyságát sem, mikor sok esztendővel később olvasta túlterhelt leírásait; már előbb meggyőzte őt róla Lessing Laokoonja, hogy efféle leírások sohasem nyújthatnak áttekinthető összbenyomást). Dickens életet lehelt élettelen tárgyaiba és kialakított velök valamit, összehangolta a tájképet a szereplő személlyel és helyzettel. János ezt jobban megértette. Eugène Sue Bolygó zsidóját nagyszabásúnak ítélte és nem is igen akarta a regények közé számítani, mert a regény szó kölcsönkönyvtárra és cselédszobára emlékeztette. Világtörténeti költői alkotásnak tartotta és a benne lévő szocializmust simán befogadta magába. Alexandre Dumas indiántörténeteket jelentett a számára és most már nem érte be effélékkel; most immár tartalomra volt szüksége. Az egész Shakespeare-t felfalta Hagberg fordításában. De mindig nehezebbre esett darabokat olvasni, mert a szemének át kellett ugrania a személyek nevéről a szövegre. A Hamlethez fűződő túlzott várakozása nem elégült ki, a vígjátékokat pedig merőben félcműveknek tartotta.

Családja rokonságot tartott Holmbergssonnal, akinek arcképe ott lógott a falon s akiről sok apróságot meséltek. Valószínűleg atyafiságban volt az apával. Schiller és Goethe mellszobra ott állt a könyvszekrényen, a zongora fölött pedig ott lógott minden nagy zeneszerzőnek az arcképe. Járatták a „Lithografiskt Allehanda“-t, és ennek életrajzai révén megcsodálták az összes egykorú nagy művészeket. Az apa tagja volt az „Északvidéki művészeti egyesület“-nek, szerette, mint már említettük, a zenét, zongorázott és értett valamelyest a kishögökhöz is. A felnőtt fiúk és a legidősebb lány most immár hegedűkvartetteteket ját-

szottak, még pedig soha mást, mint Haydnt, Mozartot és Beethovent. A szülői háznak tehát, a szegényes polgári otthon szűk viszonyai után, volt most már némi műkedvelői színezete is.

Az iskolában olvasta János Svedbom Olvasókönyvét és Bjursten Irodalomtörténetét, az utóbbi magának Bjurstennek a vezetésével a Klára iskolában. Az egyik fiu tudta, hogy Bjursten költő. Mi az, hogy költő? Ezt bizony nem igen tudta senki sem. Később el szokta mesélni János költőbarátainak, hogyan nadrágolta el őt egy ízben Herman Bjursten azért, mert egy meséskönyvet olvasott az órája alatt. Ez az akkori felfogás szerint előjele volt János jövőbeli tevékenységének vagy hivatásának, amelyben hittek akkor. Még később, mikor már nem sokra becsülték Bjurstent, úgy szoktak erről a históriáról megemlékezni, mint valami tréfáról.

A magániskolában nagy gondot fordított a szépirodalomra a svéd nyelv tanítója, aki egy kissé maga is irodalmi hajlamú ember volt. A negyedik osztályban Runeberg Stól zászlósát olvasták. Az igazgató, aki latinszakos volt, egy ízben megkérdezte, hogy mit olvasnak:

— Stól zászlóst!

— Ezt kár olvasni, mert megrontja az ízlést, — mondta a tanítónak, aki akkor tábori lelkész és természetbúvár volt. — Realizmus, barbarizmus! Csupa veszekedés!

A későbbi tanítónak jobb ízlése volt. Runeberg unalmas munkáját, a „Salamisi királyok“ at, kellett olvasniok, amelyet hangosan szavaltak akkoriban minden művelt családban. Irodalmi egyesületet is alakítottak, ahol ünnepnapokon költeményeket olvastak fel. Frici is írt egy hosszút a riddarholmi templomról. Ez volt a címe: A svéd

Nekropolis. Erre a dallamra kellett énekelni: „A parton álltam a kastély alatt“. És meglehetősen rossz vers volt.

János ki nem állhatta a költészetet. Mesterként, igazság nélkül valónak tartotta. Az emberek nem beszéltek így és ritkán gondoltak ilyen szép dolgokat. De most felszólították, hogy írjon verset Fanny albumába.

— Ennyi csak telik tőled, — mondta a barátja.

János fenn ült éjszakákon át, de a két első soránál többet sehogysem tudott kiizzadni és azt sem tudta, mi legyen a vers tartalma. Érzelmeit igazán nem találhatta ki az egész világ előtt. Frici vállalkozott rá, hogy kisegíti s így aztán meg is született hat vagy nyolc rímes sor, amelyhez Snoilsky verebe — a „Római karácsonyesté“ből később annyira ismeretes „Veréb az ablaktáblán“ — volt kénytelen néhány tollát elhullajtani. Különös, hogy Frici azóta nem írt többé egy sor verset sem 1868 előtt. (Lásd alább!)

A lángészről is gyakran vitatkoztak. A tanító ezt szokta mondani: a lángész fölötte áll minden rangnak, úgy, mint az excellenciás cím. János sokat töprengett ezen és azt gondolta, hogy ilyen módon egy színvonalra juthat az ember az excellenciás urakkal születés, pénz és karriér nélkül. De hogy mi a lángész, azt nem tudta. Egyszer egy érzékeny pillanatban azt a kijelentést tette barátnője előtt, hogy jobban szeretne lángész lenni, mint Isten gyermeke. Barátnője keményen össze is szidta ezért. Más alkalommal azt mondta János Fricinek, hogy tudós professzor szeretne lenni, aki járhat úgy öltözve, mint holmi csavargó, és viselkedhetik olyan faragatlanul, ahogy a kedve tartja, anélkül, hogy a tekintélye csorbát szen-

vedne. De mikor megkérdezte tőle valaki, hogy mi akar lenni, ezt felelte: — Pap. — Láttá, hogy minden parasztfiú lehet pap, és azt hitte, hogy ez neki való pálya. Mikor szabadgondolkodóvá lett, doktorátust akart tenni. És azután? Ezt nem tudta. De tanító nem akart lenni semmi áron.

A tanító természetesen idealista volt. Braun a borbélyműhelyek költője volt; Sehlstedt kedves volt, de hijával minden idealizmusnak; Bjursten Napoleon-Prometheusát hangosan kellett szavalni; a Decameronét, amely akkoriban jelent meg svéd fordításban, csak erős jellemek olvashatták veszedelem nélkül, de egyébként klasszikus munka volt; Runeberg a „Jávorszarvas vadászok“-ban erős realista volt a formában és helyenként durvaságba csapott át, mikor klasszikusan egyszerű akart lenni: (lásd „a tetves Áront a tűzhely mellett“).

Karácsonyra két kötet verset kapott János Fricitől: Topeliust és Nybomot. Topeliust lassan megszerette, mert a szerelmi gyötrődés költője volt és „Az ifjú álmai“-ban megformulázta az ifjú akkori ideálját. Nybom, mint költő, silány volt, de volt némi szerepe, mint az esztetika képviselőjének, részint itáliai levelei révén a „Képes Ujság“-ban, részint felolvasásai révén, amelyeket nők számára tartott a tőzsde épületében. Nybom felolvasásaiban nem volt még egészséges realista, hanem mint az antik tisztelője lépett föl

Nagyobb jelentősége volt a színháznak, amely hathatós művelő eszköze lehet az ifjúságnak és a műveletleneknek, mert ezekben még illúziókat ébreszthetnek a festett vásznak és az ismeretlen színészek, akikkel még nem cimboráskodtak össze ivás közben.

János, mint nyolcesztendőös fiú, látott egy darabot, amelyből egy hangot sem értett meg. Valószínűleg Blanche „Gazdag nagybácsi”-ja volt. Mindössze egy úrra emlékezett a darabból, aki beledobott a tengerbe egy ezüst dohányszelencét és Rio Janeiróról énekelt. Később látta Blanche „Engelbrekt”-jét és ennek a mókái magukkal ragadták. Akkortájt látta a dán Overskou darabját is: „Az ördög legyezője”-t, Arlberggel, Stjernströmnél. Majd operákra került a sor, amelyeket a pietista korszakban jóknak tartottak, mert kevésbé voltak bűnösök. Volt egyszer a Drámai Színházban is, és azóta emlékezett Knut Almlöfre „Az érzékeny pont”-ból (?), és Hammarfeldt kisasszonyra a „Kisrándulás a zöldbe” című darabból.

Annak a korszaknak az erkölcsvígjátékai, amelyek nem voltak minden hatás híjával, Jolin következő darabjai voltak: „A molnárkisasszony”, „Smith mester”, „Köny és mosoly” és „A pamfletíró”. „Smith mester”-ben — az 1848-ik év nem sikerült szocialista forradalmaira következő kompromisszum szellemében — bebizonyította a szerző, hogy mindnyájan arisztokraták vagyunk, de hogy ezen a bajon mikép segíthetünk, arról egy szó sem volt a darabban. A tény megmaradt ténynek és az emberek belenyugodtak a ténybe. „A molnárkisasszony” előkészítette az 1865-ös forradalmat, mert ebben azt bizonyította be Jolin, hogy a nemesség nem felsőbbrendű faj.

„A pamfletíró” nagy feltűnést keltett, mert az ujságparaziták darázsfészkébe nyúlt bele, és a szerzőnek egy seprőt hajítottak fel a színpadra. A darab egyébként annyira realiztikus volt — a szerző színpadra vitte többi között az élő Nybomot is, — hogy Jolin későbbi kirohanásai a modern realizmus ellen jogtalanok voltak. Jolinban

máskülönben volt valami kedves és szimpatikus vonás is, és jelentősége a színpad szempontjából csaknem nagyobb volt, mint Blanche-é, aki végül az Opera-vendéglő klikkjének a költőjévé züllött.

Frans Hedberg, aki a „Négy év egy vidéki színháznál“ című röpiratával bosszantó feltűnést keltett, majd pedig a Stadingk színigazgatóhoz címzett „Üzenetére“ azt az inkább tréfás, mint komoly felszólítást kapta válaszul, hogy vegye át a színház színiiskolájának a vezetését, később „Az ulfosai nász“ című darabja révén megmenekült a teljes homályba borulástól. Ez a darabja népszerűvé lett, sőt túlszárnyalta úgy „A vermlandiak“, mint az „Engelbrekt“ sikerét.

A „Nász“ meghalt, de Söderman indulója él. A darabnak egyébként nem volt jelentősége sem János, sem más kortárs fejlődésében. Árnyékjáték volt, üresen kongó, mint holmi operaszöveg, s csak a hölgyek becsülték nagyra, akiknek tömjénáldozatot mutatott be benne a szerző a középkor nagy stílusában. A leigázott férfi dörögött ugyan a darabban és sehogysem akart önmagára ismerni Bengtben, a darab hősében; de ezt nem vették túlságos komolyan.

Nagyobb volt a jelentősége annak, hogy Offenbach operetteje bevonult a Királyi Színházba. Minthogy a „Szép Heléna“ szerzőjét befogadták a francia akadémiába, most talán nem lesz többé életveszélyes vállalkozás igazságot szolgáltatni neki. Halévy és Offenbach két párisi izraelita volt a második császárság idejében. Mint izraeliták, nem viseltettek kegyelettel az európai kultúra ősei, a görögök és a rómaiak, iránt, akiknek műveltségére, minthogy ők maguk is keletiek voltak, sohasem volt szükségük. Mint izraeliták, szkeptikusok

voltak a nyugati civilizációval és legfőképp a nyugati keresztény erkölccsel szemben. Láttak egy keresztény társadalmat, amely a legszigorúbb askézta-erkölcsöt vallotta, de pogánymódra élt. Fölfedezték az ellenmondást a tan és az élet között; és ezt az ellenmondást csak az elavult tan megváltoztatása oldhatta meg, mert az életet nem lehetett megváltoztatni kolostorok és kasztrálás nélkül. Az emberek belefáradtak a képmutatásba és örültek az új erkölcsnek, amely teljes öszhangban volt az emberi természettel és az általános szokással. Offenbach tetszett, mert az érzékek elő voltak készítve rá és mindenki belecsömörlött már a kényelmetlen barátcsuhába. Jöjjön inkább a teljes meztelenség! Offenbach operetteje mély hatást tett, mert kinevelte az egész elavult nyugati kultúrát, a papságot, a királyságot, a vendéglőrendszert, a házasságot, a civilizált háborúkat, és amin nevet az ember, azt nem tiszteli többé. Offenbach operettejének ugyanaz volt a szerepe, mint Aristophanes vígjátékának, ugyanolyan szimptoma volt egy kultúrkorszak végén, és ezért hivatást töltött be. Tréfás volt, de a tréfa rendszerint komolyságot álcáz. A nevetés után elkövetkezett a tiszta komolyság, és itt vagyunk mi most (1886).

A zsidók mosolyogtak a korszak végén ezeken a keresztényeken, akik két ezredéven át poklot igyekeztek csinálni ebből a vidám földi életből és akik csak most látták be, hogy Krisztus tana szubjektív tan volt, amely megfelelt az alapító és a római uralom alatt nyögő kortársak szellemi szükségleteinek, de az új viszonyokhoz képest módosításra szorult. Ők, akik természetüknél fogva pozitivisták voltak és egész korszakokat átéltek a Krisztusban való részesedés nélkül, most látták, hogy a keresztények is elvetik a kereszténységet.

és mosolyogtak. Ez volt a zsidó bosszúja és küldetése Európában.

Az 1865-ik esztendőnek az ifja, aki remeg még a stigmatizálástól, akit elsorvasztott a hússal és az ördöggel vívott harca, akinek fülét összekínózta a harangzúgás és a zsolozsmaéneklés, belép a színház kivilágított termébe, jócsaládból való és jóálású merész ifjak társaságában, és az első páholysor háttéréből látja, amint a vidám pogányságnak ezek a képei elvonulnak előtte, és olyan zenét hall, amely eredeti és amelyben van bizonyos kedély is, mert Offenbach germanizálódott, dallamos és pajkos volt. Már a nyitány zenéje is mosolyra derítl. Hát még a többi! A templomi szolgálat a függönyök mögött eszébe juttatja a kenyérsütést az egyházfi konyhájában; a mennydörgésről kiderül, hogy ónoztatlan vasbádóg; a három istennő három szép színésznő; az istenek láthatatlan rendezők.

De rájárt itt a rúd az egész antik világra is. Azok az istenek, istennők és hősök, akik a tankönyvek révén félig-meddig szentségre tettek szert, ledőltek. Görögország és Róma, amelyre mindig úgy hivatkoztak, mint minden műveltség ősforrására, lelepleződött és alacsonyabb színvonalra süllyedt. Alacsonyabbra! Ez demokratikus változás volt, mert így kisebb nyomást érezt az ember és az a félelme, hogy nem tud olyan magasra felemelkedni, megszűnt. De most az életöröm fejezete következett. Emberek és istenek, mitse kérdve, mitse bánva, össze-vissza párosodtak; fiatal lányok istenek segítségével szökdöstek el megvénhedt aggastyánok mellől; a pap leszáll a templomból, ahol torkig telt a képmutatással, és venyigefüzért fonva nedves halántéka köré, kánkánt táncol a hetérákkal. Ez tisztára játék volt! És Jánosra úgy hatott, mint isteni kinyilatkoztatás.

Nem volt ellene kifogása, nem tett rá egy szó megjegyzést sem. Ugy történt minden, ahogy történnie kellett. Egészségtelen dolog volt? Nem! De hogy az életre alkalmazza, ahhoz nem támadt kedve Jánosnak. Hiszen csak szindarabról volt szó, ez pedig valóság híján volt, és Jánosnak esztetikai volt még a szempontja és azt akarta, hogy mindig az is maradjon. Mi is volt ez az esztetikai szempont, amely alá oly sok mindent be lehetett csempészni s amelynek köpönyege alatt oly sok engedmény elérhetett? Komoly dolog nem volt, de nem volt tréfa sem; hanem valami nagyon határozatlan fogalom volt. A Decamerone a bűnt dicsőítette, de azért az esztetikai értéke megmaradt. Mi féle érték volt ez? Etikailag kárhoztatni kellett ezt a könyvet, de esztetikailag dicséretet érdemelt. Etikai és esztetikai! Egy új, kettősfenekű varázsdoboz, amelyből tetszés szerint lehetett szűnyogokat vagy tevéket előhúzni.

De a darabot a Királyi Színház tekintélyével adták elő és a legkiválóbb művészek játszották: Menelaust maga Knut Almlöf játszotta. A próbákra villásreggeli következett, amelyen a király volt a házigazda a gárdatisztekkel. Ezt a kamarás fiától tudták az ifjak, aki színházjegyeket adott nekik. Csaknem legfelsőbb parancsra íátszották a darabot!

Ámde a lárma is csaknem akkora volt, mint az elragadtatás. Beszélni sem tudtak már az emberek anélkül, hogy ne használjanak egy-egy kifejezést a Szép Helénából. Virgiliust sem lehetett anélkül olvasni többé, hogy Achillest ne a hetyke Achillesnek fordítsák. János akkor látta csak a darabot, mikor már egy fél éve játszották. Egy ízben a latin tanító, mikor idézett a darabból valamit, amit János nem értett meg, meg is kérdezte tőle:

— Maga nem látta a Szép Helénát?

— Nem láttam!

— Micsoda! De hiszen ezt meg kell nézni!

Meg kell nézni; és János megnézte.

Az irodalom tanítója, aki félig-meddig pietista volt, a darab ellen prédikált és felemelte intő szavát, de óvatosan esztetikai szempontból támadta a darabot; rossz ízlést és együgyű hangot emlegetett. Hatott is némelyekre, és ezek az esztetikai ficsúrok a tanító felszólítására megnézték a „Kékszakállú herceget“ és pisszegtek, természetesen, miután előbb alaposan kimulatták magukat.

A darab könnyített az ifjú nyomott kedélyén és megtanította őt arra, hogy bálványokon mosolyogjon; de nemi életére vagy a nőről való felfogására nem volt befolyással.

Ellenben mélyebb hatással volt rá a búskomor Hamlet. Ki ez a Hamlet, aki, miután III. János svéd király idejében látta meg a rivalda fényét, még ma is él, sőt éppoly ifjú maradt? Megtették oly sok mindenfélének és felhasználták minden elképzelhető célra. János is nyomban lefoglalta a saját céljaira.

Felgördül a függöny; a király és az udvar ragyogó díszben, zene és vigasság. Majd bejön a gyászruhás sápadt ifjú és lázong a mostohaapa ellen. Ha! Mostohaapja van! — Ez legalább is akkora baj, mint a mostohaanya, — gondolja János. — Ez az én emberem! És most meg akarják puhítani és szimpáthiát akarnak kikényszeríteni belőle a zsarnokok iránt. Az ifjú én-je felzendül. Lázadás! De akarata meg van bénítva; fenyegetőzik, de nem tud lesujtani. De megfenyíti az anyját! Igazán kár, hogy nem az apa volt! De aztán furdalja a lelkiismeret! Jó, jó! A reflexió betege, sajátmagában vájkál, addig töpreng a cselekedetein, míg sem-

mivé foszlanak. És aztán másnak az aráját szereti. Hiszen ez hajszálig egybevág! János kételkedni kezd abban, hogy ő kivétel. Hiszen ez mindennapi história az életben! Szép! Akkor bizony kár anynyira érzékenykednem, de szó sincs ám az erediségről sem.

Az összetákolt befejezésnek nem volt meg a hatása, bár Horatio szép beszéde segített valamicskét a bajon. Az átdolgozásnak azt a helyrehozhatatlan hibáját, hogy Fortinbrast törölte, az ifjú nem vette észre; de Horatio, aki most a hős ellentétévé lett, nem volt ellentét: éppoly puha volt, mint Hamlet, és mindenre igen-t vagy nem-et mondott csak. Fortinbras a cselekvés embere volt, ő volt a győztes, a trónkövetelő; de ő nem szerepelt, s így aztán az egész darab siralommal és gyásszal végződött.

De azért szép dolog volt, hogy az ifjú megsirathatta sorsát és láthatta azt, hogy sorsát megsiratják. Hamlet János számára egyelőre megmaradt a mostohafiúnak; később a töprengővé lett, és még később a fiúvá, aki áldozata a családi zsarnokságnak. Így fejlődik a felfogás. Swartz a fantasztát játszotta meg, a romantikust, aki nem képes megalkudni a valósággal, és ezzel a felfogással kielégítette saját kora izlésének a követelményét. Egy pozitív jövődő, amely már egész egyszerűen nevetségessé fogja tenni a romantikát, talán Don Quixote-ot lát majd Hamletben, akit a komikus fog játszani. Hamleteskedő ifjak különben régóta nevetségesekké lettek már, mert új nemzedék serdült fel észrevétlenül (1886), amely víziók nélkül gondolkodik és cselekedeteit a gondolataihoz szabja.

A szépirodalomnak és a színháznak semleges

területét, ahol a morál nem jutott és nem is akart szóhoz jutni; ahol az emberek meztelenül találkoztak a zöld ligetekben és azt az állatot játszották, amelynek két háta van; ahol Istent és az ő szent evangéliumát megtagadták; ahol úgy, mint a „Kékszakállu herceg”-ben, a királyi méltóságból legmagasabb parancsra bolondot üztek; a költészet valótalanságait kapcsolatban oly világnak a rekonstrukciójával, amely jobb a meglévőnél: — az ifju többnek fogta föl pusztá költészetnél és hamarosan összecserélte a költészetet és a valóságot, azt képzelve, hogy az élet künn a világban, a szülői házon kívül, vagyis a jövő ilyenforma gyönyörűségek kertje lesz. Különösen a legközelebbi paradicsom, vagyis Upsala, kezdett most úgy lebegni a szeme előtt, mint a szabadság hona. Ott szabad volt rossz ruhában járni, szegénynek lenni, és mégis diák lehetett az ember, vagyis a felsőosztályhoz tartozott. Ott szabad volt inni és dalolni, berúgva hazajárni, verekedni a rendőrséggel, anélkül, hogy csorba esett volna a tekintélyén. Ez volt a Tündérország.

Ki tanította meg erre Jánost? Wennerberg diákdalai, amelyeket együtt énekelt a bátyjával. Ámde azt nem tudta, hogy ezek a diákok a felső osztály szempontjából nézték a dolgot; hogy ezek a dalok azért íródtak, hogy királyfiak és jövőendő királyok hallgassák végig őket sorjában; hogy ezek a hősök jócsaládból valók voltak. Nem gondolt arra, hogy a pumpolás nem olyan veszedelmes művelet, mikor ott van egy nagynéni a háttérben; hogy a vizsga nem olyan kockázatos, mikor a püspök az ember nagybácsija; hogy az ablakok betörése nem olyan drága mulatság, mikor ilyen jó társaságban van az ember.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy kezdte őt

a jövő foglalkoztatni; kivirult benne újra a jövő reménye és a végzetes huszonötödik esztendő nem hatott rá immár oly ijesztően. Mi volt ennek az oka? Egy vizsgálatnak az eredménye, amelyet az iskolaigazgatóságok rendeltek el, hogy tájékoztassanak a főváros iskoláinak erkölcsi viszonyairól. A jelentés benne volt az esti lapokban és eljutott János fülébe is. A vizsgálat megállapította, hogy a legtöbb fiú és a legtöbb lány rabja volt egy bűnnek, amely legveszedelmesebb ellensége volt az ifjúságnak. Így hát jó és nagyszámú társaságban vonulhatott be az ember a mennyek országába! És nemcsak egyedül János volt bűnös! És ráadásul az iskolában nyíltan beszéltek a dologról, mint olyasvalamiről, ami hozzátartozik valamennyiüknek a multjához, és nem is komolyan beszéltek róla, hanem anekdotaszerűen. János tehát belátta, hogy ez a bűn nem nemi betegség, hanem a nőkkel való együttlétnek egyszerű következménye. Meg is nyugodott immár, főként azért, minthogy semmiféle baja nem mutatkozott. Gondolatait munkák foglalkoztatták, vagy pedig ártatlan lánygolasok sápkóros tiszta lányokért.

Ezidőtájt élte virágkorát az önkéntes lövészek mozgalma. Szép gondolat volt ez, amely nagyobb hajsereghez juttatta Svédországot az állandó telekkatonaságnál: 40.000 főnyi sereghez az állandó 37.000 főnyivel szemben.

János belépett az önkéntesek közé, egyenruhát kapott, gyakorlatozott és tanult célba löni. De érintkezésbe jutott más társadalmi osztályokból való ifjakkal is. Századában voltak mesterlegények, boltiszolgák, irodisták és fiatal névtelen művészek. Rokonszenvezett velök, de idegenek vol-

tak a számára. Megpróbált közeledni hozzájuk, de nem fogadták be maguk közé. A saját argotjukon beszéltek, a maguk külön nyelvén, amelyet János nem értett meg. Észrevette most, hogy osztályműveltsége mennyire elválasztotta őt gyermekkorai pajtásaitól, és zárkozottá lett. A többiek a priori gőgösnek tekintették őt. Pedig valójában felnézett rájuk sok tekintetben. Naiv lelkek voltak, félelmet nem ismerők, önállóak és anyagilag jobb helyzetben lévők, mert mindig volt pénzük. Az az érzés, hogy hosszú marsolásokat végezhet a csapatban, megnyugtató hatással volt Jánosra. Nem született parancsolásra és szívesen engedelmeskedett, amíg elbizakodottságot, vagy uralkodni vágyást nem vett észre a parancsolásban. Nem vágyódott arra, hogy káplár legyen, mert akkor mások helyett kellett volna gondolkoznia és ami még ennél is rosszabb: döntenie. Megmaradt rabszolgának természeténél és hajlamánál fogva, de érezte a zsarnok jogosulatlanságát és szigorúan szemmel tartotta őt. Egy nagyobb hadgyakorlaton nem állhatta meg, hogy megjegyzéseket ne tegyen bizonyos furcsaságok miatt. Így például a gárdagyalogság egyszer partraszállás alkalmával helytállott a flotta ágyúival szemben, amelyek a dereglyéket fedezték, amelyek egyikén János is rajta volt. Az ágyúk egypár ölnyi távolságból dörögtek a gárdisták orra előtt, de ezek nem mozdultak a helyükből. Engedelmeskedtek, ők is csakúgy, mint János, anélkül, hogy értették volna a dolgot. János okoskodott és káromkodott, de engedelmeskedett, mert kötelezte magát az engedelmességre.

Egyszer pihenés közben Tyreső szigetén a stockholmi szigettengerben mulatságból birkozott egyik bajtársával. A századparancsnok előlépett és egykissé nyersen megtiltotta a játékot. János

éles hangon azt felelte, hogy pihenés van és hogy csak játszanak.

— Igen ám, de a játék komolyra fordulhat.

— Ez a kettőnk dolga! — felelte János és engedelmeskedett. De arcátlanságnak tartotta, hogy a parancsnok ilyen aprólékosságokba avatkozik, és az volt az érzése, hogy főlebbvalója ettől kezdve bizonyos ellenszenvvel viseltetett iránta. A parancsnokot doktornak szólították, mert ujságokba irt; de voltaképen nem is járt soha egyetemre.

— Ohó! — gondolta János; — rá akar ülni a nyakamra. — És most már szemmel tartotta minden mozdulatát. A kölcsönös antipáthia megmaradt bennök egész életükben.

Az önkéntes lövészmozgalmat első sorban a német-dán háború idézte föl. Noha csak múltó mozgalom volt, mégis volt némi haszna. Mulattatta az ifjúságot és megtépázta a katonaság tekintélyét, mert az alsóbb osztályok rájöttek, hogy a katonai hivatás nem is olyan nehéz pálya. Később ez a belátás volt az oka annak az ellenállásnak, amelyet az ország a porosz védkötelezettség életbeléptetése ellen kifejtett, amelynek érdekében heves agitáció folyt, mióta II. Oszkár Berlinben azt a reményét fejezte ki I. Vilmos császár előtt, hogy a svéd és a porosz csapatok fegyvertársak lesznek még valamikor.

MÁSOK KENYERÉT ESZI.

Valóra vált egy merész álma: állást kapott a nyári vakációra. Mért nem előbb? Nem merte remélni sem, és ezért sohasem fáradt érte. Amit nagyon elevenen kívánt, az után sohasem merte kinyújtani a kezét, mert félt a visszautasítástól. A megghiúsult reménynél súlyosabb csapást elképzelni sem tudott. Most azonban egyszerre ráöntötte egész bőségszaruját a szerencse: az állást egy előkelő házban kapta, amely tudomása szerint a természet legszebb helyén volt: a stockholmi szigettengerben; s még hozzá az egész szigettenger legpoétikusabb vidékén: a Sotaskär-en.

Most immár szerette János az előkelőket. A mostohaanya durva bánásmódja; a rokonok örökös lesbenállása, hogy kevélységet találjanak ott, ahol csak értelmi fölény, nagylelkűség és áldozatkészség volt; önkéntes lövésztársainak az a törekvése, hogy a nyakára üljenek: elűzte Jánost abból az osztályból, amelyből eredt; máskép gondolkozott, máskép érzett, mint ők; más volt a vallása, máskép fogta fel az életet, és esztetikai érzékének jobban megfelelt előkelő társainak a kimértebb lénye, harmonikus és biztos fellépése; úgy érezte,

hogy neveltetése révén közelebb jutott hozzájuk és eltávolodott az alsóosztályoktól. Azt hitte, hogy az előkelők kevésbé voltak dölyfösek, mint a polgáriak; nem pimaszkodtak; nem tapostak el senkit, megbecsülték a műveltséget és a tehetséget; úgy szólván demokratikusabbak voltak vele szemben (mert magukhoz hasonlónak tekintették őt) — mint a rokonai, akik úgy bántak vele, mint nagyon alárendelt, nagyon maguk alá gyűrt lénnnyel.

Frici például, aki falusi molnárnak a fia volt, eljárt a kamaráshoz és együtt játszott a kamarás fiaival egy vigjátékban a Királyi Színház igazgatója előtt, aki szerződéssel kínálta meg, és senkisem kérdezte, hogy mi volt az apja. De mikor egyszer megjelent Frici egy bálon Jánoséknál, tetőtől talpig megkritizálták és az egyik rokon nagy gyönyörűséggel ujságolta, hogy Frici papája valaha molnárszolga volt csak.

János arisztokrata lett, anélkül, hogy megszünt volna rokonszenvezni az alsóosztállyal, s minthogy a nemesség 1865 táján meglehetősen liberális, leereszkedő és pillanatnyilag népszerű is volt, János félrevezetődött és megszedült. Nem értette meg, hogy azoknak, akik egyszer már odafönt voltak, nem volt szükségük többé arra, hogy másokat letapossanak; hogy azok, akik odafönt ültek a magasban, könnyen lehettek leereszkedők, anélkül, hogy leszálljanak a magasból. És nem látta be, hogy akik alul voltak, úgy érezték, hogy azok, akik mellettük elrohanva fölfelé törekedtek, lábbal tapossák őket, és hogy azoknak, akik sohasem remélhették azt, hogy feljutnak a magasba, az volt az egyetlen vigasztalásuk, hogy azokat, akik odafönt voltak, vagy úton voltak fölfelé, lerántsák magukhoz. Hiszen ez volt a törvénye annak az egyensúlynak, amelyet János még nem fo-

gott fel. Egyelőre el volt ragadtatva attól, hogy az előkelők közé kerül.

Frici kezdte kioktatni őt arra, hogyan kell viselkedni a társaságban. Az ember legyen szolgálatkész, de ne legyen megalázkodó; ne mondjon ki mindent, amit gondol, mert erre senkisé is kíváncsi; ha udvarias tud lenni anélkül, hogy durván hizelegne, ez nagyon jó; társalogjon, de ne okoskodjék és főként ne vitatkozzék, mert úgysem adnak neki igazat soha. Valóban okos fiú volt ez a Frici! Jánosnak az volt róla a véleménye, hogy rémes alak, de szíve mélyébe rejtette ezt a véleményét. Mire számíthatott ő? Valami egyetemi állásra, esetleg arra, hogy külföldre utazhat, Rómába vagy Párisba, a tanítványaival. Ennél többet nem kívánt az előkelőktől. De szerencséje megalapítását látta ebben és föltette magában, hogy ennek az elérésére fog most törekedni.

Elment hát bemutatkozni a bárónőhöz egy vasárnap délután, mikor a bárónő a városban volt. A bárónő középkorú deknőt ábrázoló régi arcképhez hasonlított. Sasorr, nagy barna szem, a halántékra kunkorodó haj. Elégikus volt, vontatott hangon beszélt, egykissé az orrán keresztül. János úgy vélte, hogy nem finom jelenség, és a lakás szegényesebb volt, mint az ő otthona; de hiszen az udvarházuk, a kastély, falun volt. De azért tetsetett neki a bárónő, mert volt benne valami, ami az anyjára emlékeztette. A bárónő megvizsgáztatta Jánost, beszélgetett vele és leejtette a gombolyagját. János felugrott, felkapta a gombolyagot, de olyan arccal nyujtotta át a bárónőnek, amely önelégülten ezt fejezte ki: ezt tudom, mert sok zsebkendőt fölvettem már a hölgyek számára. A vizsga jól sikerült és Jánost alkalmazták.

Aznap reggel, mikor indulniok kellett a város-

ból, János beállított a lakásba. A királyi titkár — ez volt a címe a házigazdának — ingujjban a tükör előtt állt és a nyakkendőjét kötötte. Gögösnek és lépbajosnak látszott, s kurtán és hidegen köszönt. János kínálás nélkül leült egy székre és megpróbált társalogni, de sehogysem sikerült neki élénkebb beszélgetésbe bocsátkoznia, mert a titkár hátat fordított neki és röviden felelgetett.

— Ez nem előkelő ember, — gondolta János; — ez fajankó!

És antipáthiát éreztek egymás iránt, mint két alsóosztálybeli, akik kancsal szemmel nézik egymásnak a kapaszkodását fölfelé.

A kocsi a kapu előtt állt. A kocsis libériában volt és kezében tartotta a sapkáját. A titkár megbakon; de olyan hangon kérdezte ezt, hogy János kérdezte Jánostól, a kocsiban akar-e ülni, vagy a elhatározta, hogy finom ember lesz és megérti a bakra való invitálást. Így aztán a kocsis mellé ült. Jánosnak csak egy gondolata volt: el hazul-

Mikor suhogott az ostor és megindultak a lóról! Ki a nagyvilágba!

Az első fogadónál, ahol megpihentek, János leugrott a bakról és a kocsi ablakához lépett, ahol könnyed, udvarias, talán egykissé bizalmasan hangon az uraság hogyléte iránt érdeklődött. Rövid, rideg választ kapott, amely útját vágta minden további közeledésnek.

Hogy' értse ezt?

Ujra felültek. János szivarra gyújtott és megkínálta a kocsist is, de ez suttogva azt felelte, hogy a bakon nem szabad dohányoznia. János erre megpróbálta kivallatni a kocsist; meg is tudott

egyet-mást az ismerősökről, de csak meglehetősen óvatos formában.

Estefelé megérkeztek az udvarházba. Fával benőtt dombon fehér kőépület volt, napvédőkkel. Lapos teteje volt, amelynek tompa szöge egy kissé olaszossá tette az épületet; de a piros és fehér csíkos napvédők csakugyan szépek voltak. Jánost három fiúval együtt egy szárnyépületben helyezték el, egy különálló kis házban, amelyben két szoba volt; de a külső szobában a kocsis lakott.

Egyheti ott-tartózkodás után rájött János, hogy ő szolgál az uraságnál, még pedig igen kellemtelen helyzetben. Apja inasának jobb szobája volt és egymaga lakott benne; apja inasa néhány órán át mindennap ura volt saját személyének és gondolatainak; János soha. Éjjel-nappal együtt kellett lennie a gyermekekkel, játszania kellett velök, tanulni velök, fürdeni velök. Ha elszabadította magát egy pillanatra és valaki a házbeliék közül meglátta őt, nyomban megkérdezték tőle, hol vannak a gyermekek? A fiúk ugyanis le szoktak szaladni a zsellérekhez, ott azonban nem volt szabad tartózkodniok a folyócska miatt, amely arra folyt el. János örökös nyugtalanságban élt, hogy valami baj történik. Négy személy viselkedéséért volt felelős: sajátmagáért és a három fiúért. Minden korholásból órá is jutott valami. Egykorú társ, akivel beszélgethetett volna, egy sem volt, ifjak nem voltak. A tisztartónak egész nap dolga volt, sohasem találkozott vele.

De volt két dolog, ami kárpótlást adott: a természet és a szabadság, a szülői házból való elszabadulás.

A bárónő bizalmasabban bánt Jánossal, csaknem anyailag, és szeretett irodalomról beszélgetni vele. Jánosnak voltak ilyenkor pillanatai, amikor

egyenrangúnak, sőt különbnek érezte magát olvasottsága folytán; de mihelyt hazajött a titkár, János megint pesztonka volt csak.

A szigettenger tája jobban gyönyörködtette őt, mint a Mälartó partjai, s Drottningholm és Vibyholm bűvös emlékezete elfakult benne. Egy esztendeje volt, hogy egyszer az önkéntes lövészsereg egy csatározása alkalmával Tyresö mellett felkapaszkodtak egy magaslatra. Sűrű fenyvesben jártak. Áfonya- és borókacserjék között kúsztak előre, míg végül kijutottak egy meredek sziklásíkra. Hirtelen oly kép tárult elébük, hogy János majd megdermedt bámulatában. Öblök és szigetek, öblök és szigetek, messzire, messzire ki a végtelenségig. János, noha stockholmi volt, még sohasem látta a szigettengert és nem tudta, hol van. Ez a kép oly hatással volt rá, mintha ráakadt volna arra a földre, amelyet legszebb álmaiban látott, vagy egy korábbi életében, amelyben hitt, amelyről azonban semmit sem tudott.

A csatárlánc benyomult oldalt az erdőbe, de János ott maradt a meredeken és áhitatos imádatba merült. Ez a helyes kifejezés. Az ellenséges lánc közeledett és tüzelt; Jánosnak zúgott belé a füle; elrejtőzött: elmenni nem tudott onnan. Ez az ő tája volt, az ő természetének igazi miliője: idillek, szegény, rögös, köves szigetek, amelyeket fenyveserdő borít, s amelyek nagy viharos öblökbe vannak beleszórva, míg a háttér illő távolban a végtelen tenger.

János hűségese is maradt ehhez a szerelméhez, amely nem magyarázható meg azzal, hogy első szerelme volt. És sem a svájci Alpesek, sem a Földközi-tenger olajfás dombjai, sem Normandia parti sziklái nem szoríthatták háttérbe ezt a vetélytársat.

Most ott volt éppen a paradicsomban, noha egykissé nagyon is a belsejében; Sotaskär partmelléke kövér, zöld legelő volt tölgyek árnyékában, és az öblök Mysing felé szélesedtek, de nagy messzeségben. A víz sós és tiszta volt; ez ujdonság volt János számára.

Portyázás közben, puskával, kutyákkal és a fiúkkal, lejutott János egyszer egy szép napsütéses délután a partra. Az öböl tulsó partján várkastély volt. Nagy, ódon kőkastély. János kitálta, hogy ahol ő lakik, az csak bérelt birtok, és hogy az ő ura nem volt nemes, hanem csak árendás.

— Ki lakik ebben a kastélyban? — kérdezte a fiúktól.

— Vilmos bácsi, a mama bátyja, — felelték.

— Mi a neve?

— Báró X.

— Nem szoktátok soha meglátogatni?

— Dehogy nem, néha-néha.

Volt tehát mégis egy várkastély és benne egy báró. Hm! János csakhamar rendszeresen lefelé irányította sétáit a partra, ahonnan láthatta a várkastélyt, amelyet park és nagy kert fogott körül. Az otthoniaknak nem volt kertjük. Ez bizony egészen másvalami volt!

Egy szép reggel közölte vele a bárónő, hogy másnap át kell kísérnie a fiúkat a báróhoz, és ott fognak maradni egész nap. Ő meg az ura ott hon marad és Jánosnak kell képviselnie a házat, tette hozzá tréfásan.

János megkérdezte, milyen ruhában menjen. Mehet a nyári ruhájában, de fekete kabátját vigye magával a karján s a földszinti kis gobelin-szobában öltözzék át az ebédhez.

A gobelin-szobában!? Hm! Keztyűt is húzzon talán?

A bárónő nevetett. Nem, keztyűt a világért sem.

János egész éjjel a báróról, a várkastélyról és a gobelin-szobáról álmodott. Reggel beállított az udvarra egy szekér az ifjúságért. Ej! Ez sehogysem tetszett Jánosnak. Az egyházfi udvarára emlékeztette.

Elindultak. Egy nagy hársfa-sorba jutottak, behajtottak az udvarba és megálltak a kastély előtt. Csakugyan várkastély volt, Dahlberg Sueciájából való, és az Unio idejében épült. Egy lugasból ostábla-kövek jólismert zörgése hallatszott ki. S a lugasból kilépett egy középkorú úriember bő kendervászon-ruhában. Az arca nem volt előkelő, inkább polgári volt, szürkés-sárga tengerész-szakállal. Fülönfüggője is volt.

János, kezében a kalappal, bemutatkozott. A báró barátságosan üdvözölte és felszólította, hogy lépjen be a lugasba. Az ostábla mellett egy kis öreg ült reggeliző, ellenzős sapkával és nagyon előzékenyen viselkedett.

A bemutatkozásnál kiderült, hogy igazgató egy kisvárosban. János konyakot kapott, azután faggatni kezdték, mi ujság Stockholmban. Színházi pletykákat mesélt el, meg más efféléket, és nagy figyelemmel hallgatták.

— No lám, — gondolta, — az igazi előkelők sokkal demokratikusabbak a nem-igaziaknál.

— Bocsásson meg, uram, — mondta a báró, — nem emlékszem a nevére. — Vagy úgy, igaz is. Rokona Oszkárnak?

— Az apám!

— Teringettét! Csakugyan? Hiszen Osz-

kár régi jóbarátom még akkoriból, amikor mint a Strängnäs gőzös kapitánya kószáltam a világban!

Micsoda! János nem hitt a fülének! — A báró hajóskapitány volt? — Valóban az volt. — De az öreg tovább kérdezősködött Oszkárrol és a sorsáról.

János a kastélyra pillantott és azon tünődött, csakugyan magával a báróval beszél-e. Majd lejött a báróné is, aki épp oly egyszerű és barátságos volt, mint a báró. Majd ebédre csengettek.

— Hamar egy kis pálinkát, — szolt a báró, — jöjjön csak.

János perdült egyet a nagy tornácon és felakarta húzni hosszú fekete kabátját egy ajtó mögött; de nem lett belőle semmi. Mégis megtette, mert a bárónő mondta. Majd feljutottak a nagy terembe.

Ez bizony igazi várkastély volt. Kőkockás padló; fafaragású mennyezet; ablakfülkék, oly mélyek, mint egy-egy kis szoba; kandalló, amelybe belefért egy öl fa; háromlábú zongora; csillár mézeskalács nagyságú üvegekkel; a falak tele fekete arcképekkel. Minden olyan volt, mint a parancsolat.

Az ebéd véget ért, és János úgy érezte magát, mintha otthon lett volna. Ebéd után ostáblát játszott a báróval és grogot ivott. A sok udvariaskodásról, amit előre kigondolt, szó sem volt, és János nagyon elégedett volt az egész nappal, mikor véget ért.

A nagy fasorban megfordult és visszanezett a kastélyra. Most immár kevésbé pompásnak látta, csaknem szegényesnek. Így jobban illett

hozzá, de arra a mesebeli várkastélyra a fűlső partról jobb volt feltekinteni. Most nem volt már többé mire felnéznie. De ő maga sem állt többé olyan mélyen alúl. Talán mégis jobb volt, amíg volt mire felbámulnia a magasba!

Mikor hazakerült, a bárónő kivallatta.

— Mi a véleménye a báróról?

— Kedves és leereszkedő volt.

Annyi esze volt már Jánosnak, hogy elhallgatta a báró ismeretségét az apjával. Majd megtudják amúgy is, gondolta. Bátrabban mozgott immár és nem volt többé annyira alázatos.

Egy ízben kölcsönkért a titkártól egy hátszlovat, de oly vadúl nyargalt, hogy legközelebb el volt foglalva minden ló. Beküldött hát egy zsellérfiut a faluba és lovat bérelt. Feszült a keble, hogy olyan magasan ülhetett és tovavágtathatott; és úgy érezte, hogy minden ereje megfáradványszózik.

Illúziói szétfoszlottak ugyan, de megnyugtató érzés volt, hogy a többiek színvonalára emelkedett, anélkül, hogy bárkit is le kellett volna rántania. Írt haza a bátyjának és dicsekedett; de fenhéjazó választ kapott. Minthogy egyedül volt és nem volt senkije, akivel beszélgethetett volna, naplót írt a barátjának, aki egy kereskedőnél kapott állást a Mälartó mellett, ahol bőven volt lány, zene, fiatalság és jó ebéd. János szeretett volna néha a barátjának a helyén lenni, és úgy érezte, hogy unalmas emberek közé került. A naplóban szépíteni igyekezett a valóságot és sikerült is neki barátja irigységét felkelteni.

A báró ismeretségének története elterjedt és a bárónő kötelességének tartotta, hogy rosszat beszéljen a bátyjáról. Jánosnak azonban volt annyi esze, hogy belássa, hogy itt valami hitbizományi-tragédia részletéről van szó. Minthogy

ehhez nem volt köze, nem is volt kedve törődni a dologgal.

Egy látogatása alkalmával a plébánián, a segédlelkész véletlenül tudomást szerzett Jánosnak arról a tervéről, hogy papipályára lép. Minthogy a plébános elaggottsága folytán abbahagyta már a prédikálást, helyettese látta el egyedül a templomi szolgálatot. Ez pedig nehéznek találta a munkát és szívesen vadászott fiatal diákokra, akik hajlandók voltak megpróbálkozni a prédikálással. Megkérdezte Jánostól, nincs-e kedve prédikálni. — De hiszen még nem diák. — Ez nem baj. — Hm! Majd meggondolja a dolgot.

A segédlelkész nem tágitott. Itt már nagyon sok diák és gimnazista prédikált, sőt mi több, a templomnak van némi híre-neve is, amennyiben Kunt Almlőf, a híres színész is, prédikált benne egyszer ifjúkorában.

— Menelaus? A szép Helénában?

— Az, az!

Így aztán fellapozták az evangéliumos könyvet és János elvitte magával a postillákat, miután megígérte, hogy pénteken eljön próbapredikálásra.

Tehát egy évvel a konfirmáció után a szószékre fog lépni, hogy az Úr nevében beszéljen, és a többiek ott fognak ülni, mint ájtatos, alázatos hallgatók, a házigazdája, a bárónő, a kisaszszonyok és a birtokosok. Ime, célhoz ért, ily gyorsan, papivizsga, sőt érettségi nélkül. Kap kölcsön palástot és gallért, meg fogja fordítani a homokórát, elmondja a Miatyánkot és kihirdeti a jegyeseket. Mindez a fejébe szállt, és fél röffel megnöve utazott haza, szentül meg lévén győződve róla, hogy immár nem gyerkőc többé.

De mikor hazaérkezett, aggodalmaskodni kezdett. Szabadgondolkodó volt. Becsületes eljárás lesz-e kiállani és képmutatóskodni? Nem, nem! Dehát lemondjon emiatt? Ez nagyon is nagy áldozat lett volna. A dicsőség intett feléje, és talán elhintheti néhány szabad gondolat magvát is, amely valamikor kicsírázhat.

Igen ám, csakhog y ez becstelenség! János ugyanis a maga régi egoista erkölcsével még mindig a cselekvő szándékát nézte és nem a cselekedet hasznát vagy kárát. Ránézve hasznos volt, ha prédikál, másoknak pedig nem ártott, ha egy új, igaz szót hallanak: tehát... Csakhogy a dolog nem volt becsületes! Ettől a gondolattól sehogy sem tudott szabadulni. A bárónő előtt könnyített hát a lelkiismeretén.

— Mit gondol, hisz a pap mindenben, amit mond?

Ez a pap dolga, de ő képtelen rá.

Végül átrándult (lőháton) a plébániára és röviden előadta kételyeit. A segédlelkész nem igen örült a bizalomnak.

— Jézusom, ember! De Istenben csak hisz?

— Mindenesetre hiszek!

— Hát akkor ne beszéljen Jézusról. Wallin püspök sohasem említette Jézus nevét a prédikációiban. De ezt a kérdést ne bolygassa; ne kívánja, hogy tudomást vegyek róla.

— Rendben van, megteszek majd mindent, ami telik tőlem, — mondta János, és örült, hogy megmentette a becsületét!

Ittak egy pohár pálinkát, ettek egy darab vajaskenyeret, és a dolog el volt intézve.

Nagy dolog volt, amint ott ült magában a dohányával és a postilláival, és hallotta, hogy a

titkár a házitanító után kérdezősködik. — És a lány azt felelte, hogy a tanító úr a prédikációján dolgozik.

Ott volt előtte a szöveg, hogy elmélkedjék róla. A hetedik vasárnapra szólt Szentháromság vasárnapja után és szószerint így hangzott:

„Mikor azért kiment volna, monda Jézus: Most dicsőíttetett meg az embernek Fija, az Isten is megdicsőíttetett ő benne. Hogyha az Isten megdicsőíttetett ő benne, az Isten is megdicsőíti őtet ő magában; és ezennel megdicsőíti őtet.”

Ez volt az egész. János meghányta-vetette a szavakat, de nem talált értelmet bennök. — Homályos, — gondolta. De a szöveg a legkényesebb pontot érintette: Krisztus istenségét. Ha most összeszedné magát és elintézné Krisztus istenségét, akkor nagy tettet művelne. A gondolat csábította és Parker segítségével dicsőítő éneket költött prózában Krisztusról, mint Isten fiáról, miközben rendkívül óvatosan előhozakodott azzal, hogy valamennyien Isten fiai vagyunk, Jézus azonban Istennek kiválasztott kedves fia, akiben különös kedve telt s akinek tanításait meg kell szívlelnünk.

De ez csak a bevezetés volt és az evangéliumot csak a bevezetés után kellett felolvasni. Miről prédikáljon hát? Lelkiismeretét megnyugtatta immár azzal, hogy kimondta meggyőződését Krisztus istenségéről. Lázban égett, bátorsága megnőtt, és úgy érezte, hogy hivatás vár rá. Kardot akart rántani a dogmák ellen, az isteni kegyelem rendje és a pietizmus ellen. Ez feladat volt.

Mikor ahhoz a részhez ért a prédikációban, ahol a szöveg felolvasása után ezt kell mondania: „A felolvasott szent ígérekre támaszkodva, válaszszuk ebben a rövid órában elmélkedésünk tár-

gyául, stb.“, akkor ezt írta: „Minthogy a mai szöveg nem nyújt alkalmat további elmélkedésre, elmélkedjünk ebben a rövid órában oly témáról, amelynek nagyobb a jelentősége minden egyébénél...” És ezután az isteni malasztot kezdte fejtegetni a megtéréssel kapcsolatban.

Ez kettős támadás volt: részint a szövegmegállapító bizottság ellen, részint pedig az egyháznak a kegyelmi kiválasztásról szóló tanítása ellen.

Először a megtérésről beszélt, mint komoly dologról, amely áldozatot kíván és az ember szabad akaratán múlik. (Ezzel nem volt egészen tisztában.) Érintette a kegyelem rendjét és feltárta végül a mennyország kapuit mindenek számára: Jöjjetek hozzám mindannyian, kik fáradoztok és terhelve vagytok; vámosok és bűnösök, szajhák és helytartók, mindannyian be fogtok jutni a mennyekbe, sőt még a latornak is szólt az evangélium: „Együtt leendesz még ma velem a paradicsomban.” Ez volt Jézus evangéliuma mindenek számára, és senkise higgye azt, hogy nála vannak a mennyország kulcsai és senkise képzelje azt magáról, hogy egyedül ő a gyermeke Istennek (ez a pietistáknak szólt!), mert a kegyelem kapui nyitva állanak mindenek, mindenek számára!

Most elkomolyodott és misszionáriusnak érezte magát.

Pénteken beállított a templomba és felolvasta a szószékből a prédikáció néhány részletét. A legártatlanabb részeket választotta ki. Azután elismételte az imákat, miközben a segédlelkész ott állt az orgona-kórus alatt és felfelkiáltott: — Hangosabban! Lassabban!

Megkapta a jóváhagyást, azután megittak egy

pohár pálinkát és megettek egy darab vajaskenyeret.

Vasárnap tele volt néppel a templom. Jánosra ráadták a palástot és a gallért a sekrestyében. Egy pillanatig nevetségesnek tartotta a dolgot; de aztán szorongás fogta el. Az egyetlen igaz Istenhez fohászkodott segítségért most, amikor kardot akar rántani az Ő ügyéért az ezredéves tévedés ellen, és amikor elhangzott az orgona utolsó hangja is, merészen felment a szószékre.

Minden rendben folyt. De amikor ehhez a helyhez ért: „Minthogy a mai szöveg nem nyújt alkalmat további elmélkedésre“, és látta, hogy a sok fehér folt, amely megannyi arc volt, odalent a templomban megmozdul, remegni kezdett. De csak egy pillanatig. Belefogott és elég erős és biztos hangon felolvasta a prédikációját. Mikor a végére ért, őt magát is annyira meghatotta a sok szép tan, amelyet hirdetett, hogy könnyein át elhomályosodott előtte az írás a papiroson.

Fellélekzett. Végigolvasta az imákat, amíg újra meg nem szólalt az orgona; azután lement a szószékből. Ott állt a segédlelkész, aki köszönettel fogadta; dehát, dehát nem jó eltérni a szövegtől; ej, ej, ha megtudná a konzisztórium! Dehát reméljük, hogy nem vette észre senkisémet. A tartalom maga kifogástalan volt.

Majd ebéd volt a paplakban. Elmulattak a lányokkal és táncoltak is. János félig-meddig a nap hőse volt.

— Nagyon jó prédikáció volt, — mondták a lányok, — mert olyan rövid volt.

János nagyon gyorsan olvasott és egy imát is átugrott.

— Mindannyian gyerekek vagyunk kezdetben, — mondta a segédlelkész.

Ősszel visszatért János a fiúkkal együtt a városba, hogy velök lakják és velök tanuljon. A fiúk a Klára-iskolába jártak. Újabb büntetés! Ugyanaz a Klára-iskola, ugyanaz az igazgató, ugyanaz a gonosz latintanító. János lelkiismeretesen tanult és dolgozott a fiúkkal, kihallgatta őket és esküt tehetett volna rá, hogy megtanulták a leckéjüket. És mégis intőt hoztak haza, amelyben azt olvasta a fiúk apja, hogy ennyiszer meg ennyiszer nem tudták a leckéjüket.

— Ez hazugság, — mondta János.

— Csakhogy itt mégis azt olvasom, — mondta az apa.

Kemény munka volt, és János egyidejűleg készült az érettségi vizsgára is.

Mikor az őszi félév véget ért, megint falura utaztak. A kandalló mellett üldögéltek, diót törtek, egy egész zsákra valót, és Tegnért olvasták: a Frithiof-mondát, az Axelt, meg a Konfirmándókat. Az esték hosszúk voltak és elviselhetetlenek. De János fölfedezett egy ujonnan jött tisztartót, akivel csaknem úgy bántak, mint szolgálival. Ez arra ingerelte Jánost, hogy megismerkedjék vele, és a tisztartó szobájában puncsot főztek meg kártyáztak.

A bárónő szavá tette János előtt a dolgot és azt mondta, hogy a tisztartó nem nekivaló társaság.

— Miért nem?

— Hiszen műveletlen!

— Hm! Ez nem is annyira veszedelmes.

Előhozakodott azzal is, hogy szivesebben

látná, ha a házitanító este a család társaságát keresné vagy legalább is a fiúk szobájában tartózkodnék. János inkább az utóbbit választotta, mert odafönt dohos volt a levegő és mert nem volt kedve hozzá, hogy felolvasson vagy társalogjon.

Ott ült tehát a szobában, amely az övé is volt, meg a fiúké is. A tisztartó odajött és ott kártyáztak. A fiúk könyörögtek, hogy ők is játszhasanak. Miért ne? János otthon állandóan játszott whistet az apjával meg a fivéreivel, és ezt az ártatlan szórakozást nevelőeszközüül használták fel, amely fegyelemre, rendre, figyelemre és igazságosságra szoktatott. És János sohasem játszott pénzben. Minden csalafintaságot nyomban visszatüsitottak, minden idétlen örömujjongást a nyeres nyomán elnémítottak, minden mogorva ábrázatot a vesztes nyomán kigúnyoltak.

A dolgot minden megjegyzés nélkül elnézték, mert az uraság örült, hogy a fiúk foglalkoznak valamivel és nem háborgatják őket. De a tisztartó társasága nem volt inyükre. János egyszer nyáron csapatba szervezte tanítványait, meg a zsellér-fiúkat, és gyakorlatozott velök künn a mezőn. Nyomban eltiltották az érintkezést a zsellérek gyermekeivel.

— Minden osztály maradjon meg magának,
— mondta a bárónő.

De János nem tudta megérteni, miért; hiszen az osztálykülönbséget 1865-ben megszüntették!

A vihar azonban időközben meggyülemlett és minden pillanatban kitörhetett. Egy csekélység kirobbantotta.

Egy reggel a ház ura lármát csapott eltűnt utazókecstyűje miatt. Gyanúja a legidősebb fiúra irányult. Ez tagadta a dolgot és a tisztartót vá-

dolta. Meg is jelölte az időpontot: mikor bekocsizott a plébániára, akkor volt szüksége a keztyűre.

Az úr hívatta a tisztartót.

— Ön elvette az utazó-keztyűmet. Mi dolog ez?

— Dehogy is vettem el!

— Micsoda? Hugó azt állítja!

János, aki jelen volt, felszólítás nélkül előlép és így szól:

— Hugó hazudik. Ő maga vette el.

— Mit beszél? — (Int a tisztartónak, hogy elmehet.)

— Amit mondtam, igaz!

— Hogy meri megvádolni a fiamat egy szolga jelenlétében?

— X. úr nem szolga! És különben is ártatlan!

— Persze, ön is ártatlan! Ön, aki együtt kártyázik és iszik a fiúkkal! Szép dolog, mondhatom!

— Mért nem tette szóvá előbb ezt a dolgot? Megtudhatta volna, hogy nem iszom együtt a fiúkkal!

— Ejnye! Adta kölyke! Mit nem merészel!

— Szerezhet magának egy másik kölyköt tanítónak a saját kölykeihez, minthogy olyan fősvény, hogy felnőttet nem akar fogadni.

És János távozott is.

Ugyanaznap kellett a városba utazniok, mert a karácsonyi szünet véget ért. Haza tehát, újra haza! Hanyatt-homlok vissza a pokolba, ahol kigúnyolták és megalázták, ahol hétszer rosszabb dolga lesz, miután új állásával dicsekedett és az otthonnal összehasonlított. Sírt dühében, de ilyen gyalázat után nem maradhatott.

A bárónő hívatta. János megvárakoztatta. Újra hívatta. János gögösen fölment-hozzá. A bárónő nagyon szelíd volt. Arra kérte Jánost,

igérje meg, hogy néhány napig marad! Ottmarad náluk, amíg új tanítót nem kapnak. János megígérte, amikor a bárónő kérve-kérte.

A bárónő együtt akart utazni a fiúkkal.

Előállott a szán. A titkár ott állt a szán mellett és így szólt:

— Maga a bakra ülhet.

— Tudom, hol a helyem, — mondta János.

De bizonyára jobban félt a titkár egyezkedni bent a szánban a feleségével, mint amennyire szerette volna Jánost megalázní, mert a bárónő az első pihenőnél felszólította Jánost, hogy üljön be hozzájuk a szánba.

Nem, János nem akart beülni!

A városban még egy hétig ott maradt náluk. Eközben írt haza egy kissé hányaveti levelet világias hangon, de ez a hang sehogysem tetszett az öregnek, noha János hízelgett neki.

— Úgy vélem, kérdezősködnöd kellett volna előbb, hazajöhetsze, — mondta az apa.

Ebben igaza volt. De a fiú sohasem képzelte másnak a szülői házat, mint szállodának, ahol ingyen ehetett és lakhatott.

Így hát otthon volt újra.

Érthetetlen naivitásból belement abba, hogy eljárjon még egy ideig régi tanítványaihoz és átvegye velök a leckéjüket. Egy este Frici magával akarta vinni őt egy kávéházba.

— Nem, — mondta János, — órát kell adnom.

— Hol?

— A királyi titkáréknál!

— Micsoda! Hát még most sem végeztél velök?

— Nem, megigérttem, hogy továbbjárok hozzájuk, amíg nem szereznek új házitanítót.

— Aztán mit kapsz ezért?

— Hogy mit kapok? Kaptam lakást és ellátást!

— Jó, jó, de mit kapsz most, amikor nem kapsz többé sem lakást, sem ellátást?

— Hm! Erre nem is gondoltam!

— Sült bolond vagy, ha ingyen tanítod gazdag emberek gyerekeit! Most pedig velem jössz és soha többé be nem teszed oda a lábadat!

János nagy lelki tusát vívott magával a gyalogjárón.

— Megigérttem!

— Minek ígérted meg? Most gyere velem és írd meg nekik, hogy nem mégy el többet!

— El kell búcsúznom tőlük!

— Fölösleges! Karácsonyra külön jutalmat ígérték, benne volt a szerződésben, de nem kaptál semmit, és tűröd, hogy úgy bánjanak veled, mintha a szolgájuk volnál. Most gyere és írd!

Elhurcolta magával az „Andalúziai lány”-ba. Amanda papírt és tollat hozott, és barátja diktálta Jánosnak a levelet, hogy tekintettel közeli vizsgájára nem ér rá többé órát adni!

Szabad volt!

— De szégyellem magam, — mondta.

— Miért szégyelled magad?

— Szégyellem magam, mert udvariatlan voltam!

— Lári-fári! Puncsot hozzanak!

JELLEM ÉS SORS.

Az idő megemberelte magát és elevenre fordult. Az 1866. évi kiállítás ujság volt s ezenkívül a realista skandinávizmus nyilatkozott meg benne. A Nemzeti Múzeum megnyitása, Dietrichson felolvasásai, a Művészeti Egyesület alakulása új lendületet adott az esztetikának. Az 1867. évi kamarai választások meglepetéssel végződtek és gondolkodásra serkentették az egész nemzetet, mert a reform oly gyökeresen felforgatta a társadalmat, hogy az alja került fölül.

Egy-egy gyöngye hullámverés behatolt a gimnázium legfelső osztályába is, ahol most általános kérdések iránt érdeklődtek a fiatalemberek. Egy reggel például nevekkel volt teleírva a fekete tábla. Adlersparre volt az első név. Az igazgató, aki még nem olvasta el a reggeli lapot, megkérdezte, mit jelent ez a névsor. A stockholmi második kamarai választások eredménye volt. Az igazgató elkezdte erre fejtegetni a kamara összetételét, és nem titkolta el azon való aggodalmát, hasznára lesz-e az új népképviselő az országnak és a birodalomnak.

Az emberek rosszat kezdtek már sejteni, és lelkesedésük elpárolgott.

Az osztály is két pártra oszlott: a szabadkereskedelem és a védővámok táborára, és mindenki elolvasta Gripenstedt beszédét.

Nagy vita folyt a kisasszonyok reformjáról is. Jánosnak, aki nemrég tanúja volt egy jelenetnek, amikor három vén kisasszony egymás konfjáát cibálta, noha úri társaságban együtt szidták a „korszellem”-et, amely tisztességes emberektől elrabolja apáik becsületes szerzeményét: Jánosnak az volt a véleménye, hogy ez a reform jó. A reform nem is vett el semmit a kisasszonyoktól, mert megtarthatták a címüket, de megadta mindenkinek ugyanazt a jogot. Csakhogy a címmel ugyanúgy voltak az emberek, mint az üdvözléssel. Senkisem becsülte semmire, mihelyt mindenki hozzájuthatott.

— De hiszen akkor mamzellnek fogják hívni a cselédeket is, — sipítozott az egyik kisasszony.

— Legalább is mamzellnek, — felelte János.

Csakhogy a reform ismeretlen okokból késett még. A cselédeket természetesen kisasszonynak kellett majd szólítani, de időközben legalább a mamzellek színvonalára lehetett emelni őket, hogy ne nevéssenek rajtuk igazságtalanul.

A szabadgondolkodás egyre terjedt. János a prédikáció után úgy érezte, hogy az a hivatása és kötelessége, hogy az új tant terjessze és sikra szálljon érte. Kezdett tehát elmaradozni a reggeli imáról és ülve maradt az osztályban, mialatt a többiek átvonultak az imaterembe. Az igazgató visszajött, hogy Jánost és bűntársait kikergesse az osztályból. János azt felelte, hogy vallása tiltja neki az idegen kultuszban való részvételt. Az igazgató törvényekre és szabályokra hivatkozott. János azt felelte, hogy a zsidók sem kötelesek résztvenni az imában. Az igazgató szépen kérte,

hogy példaadás kedvéért mégis vegyen részt. János nem akart rossz példát adni. Az igazgató melegen, barátságosan kérte és régi ismeretségre hivatkozott. János engedett. De a zsoltárokat nem énekelte együtt a többiekkel és nem énekeltek társai sem. Az igazgató erre kijött a sodrából és megleckéztette őket. Jánost névszerint is kipécézte és összeszidta. János erre azzal válaszolt, hogy sztrájkot szervezett. Hasonló gondolkodású társaival együtt rendszeresen oly későn ment az iskolába, hogy az imának már vége volt, mikor megérkeztek. Ha mégis korán érkeztek, leültek a tornácon és ott várakoztak. Találkoztak ott a fászláda mellett néhány tanítóval is és nyugodtan elbeszélgettek. Az igazgató rájött a dologra. Hogy letörje a zendülőket, azt eszelte ki, hogy amikor az ima véget ért, de az iskola még együtt volt, kinyitatta a tornácre nyíló ajtót és behívatta a forradalmárokat. Ezek orcátlanul végigétáltak az imatermen, miközben az igazgató szidalmakkal árasztotta el őket, de nem álltak meg. Végül meg is honosították már azt a szokást, hogy önként beléptek és türték a szidást, miközben keresztülvonultak a nagy imatermen.

Az igazgató megharagudott Jánosra és érté sére adta, hogy meg akarja buktatni a vizsgán. János daccal felelt a dakra és éjjel-nappal dolgozott.

A teológiai órák most immár a tanítóval való vitatkozásokká fajultak el. A tanító atheista pap volt és mulatott az ellenvetéseken, de csakhamar belefáradt a dologba és megparancsolta, hogy a tankönyv szerint feleljenek neki.

- Hány személy van az Istenségben?
- Egy!
- De hányat mond Norbeck?

- Norbeck hármat mond!
— Hát akkor maga is annyit mondjon!

Odahaza csend volt. Jánost békében hagyták. Látták, hogy elveszett, attól pedig elkéstek már, hogy utána nyúljanak. Az apa egyszer vasárnap próbát tett a régi stílussal, de megkapta a magáét.

— Mért nem jársz soha templomba? — kérdezte.

— Mit csináljak ott?

— Egy-egy jó prédikációnak mindig megvan a maga haszna.

— Én magam is tudok prédikálni.

Elég volt!

A pietisták megbíztak egy papot, hogy imádkozzék Jánosért a Bethlehem-templomban, mikor egy vasárnap délelőtt céllövő-uniformisban látták Jánost.

1867 májusában letette az érettségi vizsgát.

Furcsa dolgok derültek ki. Voltak szemüveges és szakállas fickók, akik a Malakka-félszigetet Szibériának mondták és azt hitték, hogy a kelet-indiai félsziget Arábia. Olyanok is kaptak bizonyítványt a francia nyelvből, akik az *eu* betűt *y*-nak mondták ki és nem tudták ragozni a segédigéket. Hihetetlen volt. János maga is úgy érezte, hogy három évvel előbb többet tudott a latinból. A történelemből mindenki megbukott volna, ha idejében meg nem szimatolják a kérdéseket. Nagyon sokat dolgoztak, de nagyon keveset tanultak. Kompendiumok minden tárgyból többet használtak volna, úgyhogy már a negyedik osztály-

ban le lehetett volna tenni az érettségit. De az érettségivel ugyanúgy voltak és még ma is ugyanúgy vannak az emberek, mint az üdvözüléssel és a kisasszony-cimmel: elveszteni minden vonzó erejét, ha mindenki hozzájuthatna; pedig akkor jobban kellene vonzania mindenkit és sokkal hasznosabb volna.

Az érettségi vizsgát este imával fejezték be, amelyet egy szabadgondolkodónak kellett elmondania, aki elakadt a Miatyánkban; ezt azonban helytelenül izgatottságának tulajdonították. Jánost a vizsga után társai magukkal cipelték le a városba a Nagytemplom-dombra, ahol fehér sipkát vásároltak neki. (Jánosnak sohasem volt pénze.) Azután lement János az irodába, hogy megörvendeztesse az apját. A tornácon találkozott az apjával, aki hazafelé indult.

— Tehát letetted? — szólt az apa.

— Le!

— És megvan már a sipkád is?

— Hitelre vettem!

— Menj be a pénztároshoz, hogy kifizethesd. Ezzel el is váltak egymástól.

Gratulációról, kézszorításról szó sem volt. Az öreg izlandi természetével nem fért össze soha gyöngédebb érzelmeknek a megnyilatkozása.

Mikor János hazakerült, mindnyájan együtt ültek a vacsoránál. Jánosnak jókedve volt, mert puncsot ivott. De otthon rögtön lehangelődött. Mindnyájan hallgattak. Testvérei sem gratuláltak neki. Elpárolgott a kedve és ő maga is hallgatott.

Mihelyt fölálltak, nyomban visszament a városba pajtásai közé. Itt mindenki örült. Gyerekes, ostoba, túlzott volt az örömük, tele tulságos nagy reménykedéssel.

Nyáron át órákat adott nagyban és otthon lakott. A pénzzel őszkor Uppsalába akart utazni, hogy doktorátust tegyen. A papi pálya nem csábította többé: már mögötte volt s egyébként sem fért volna össze lelkiismeretével a papi eskü.

Ezen a nyáron volt együtt először lánnyal. Csalódottnak érezte magát, mint annyi más. — Hát ez az egész!? — Furcsa volt, hogy éppen a Bethlehem-templommal szemben történt a dolog. De hát mért is nem esett át rajta már előbb? Hány esztendei kinlódástól szabadult volna! Mennyi erejét megkimélhette volna! De utána mégis nagy nyugalom szállta meg: egészségesnek érezte magát és örült, mintha kötelességet teljesített volna.

Ősszel elutazott Uppsalába. Az öreg Margit pakkolta be holmiját az utitáskába, tett bele főzőedényt és terítéket is. Majd rákényszerítette Jánost, hogy fogadjon el tőle kölcsön tizenöt svéd koronát. Az apjától egy tárcát kapott tele szivarral és ráadásul azt a felszólítást, hogy segítsen magán úgy, ahogy tud. Jánosnak magának nyolcvan svéd koronája volt, amelyet óradással szerzett; ezzel akart keresztülvergődni az első féléven.

Nyitva állt immár előtte a világ és kezében volt a belépőjegy is. Csak az volt hátra, hogy bejusson. Csak az!

Az emberi sorsát a jellem alakítja, — ezt a mondást gyakran használták és nagyon jónak tartották ezidőtájt. János most, -amikor arról volt szó, hogy kilép a világba és saját sorsának a ko-

vácsa lesz, sok szabad óráját töltötte el azzal, hogy kiindulva jelleméből, elkészítse a horoszkopját. Azt hitte ugyanis, hogy van már jelleme. A társadalom azokat tiszteli meg a jellem szóval, akik keresték és megtalálták elhelyezkedésüket, elvállalták a szerepüket, kieszeltek bizonyos okokat viselkedésüknek a magyarázatául és végül már gépiesen ezek szerint cselekszenek.

Az ilyen úgynevezett jellem nagyon egyszerű mechanikai szerkezet; egy szempontja van csak az élet rendkívül bonyolult viszonyai számára; föltette magában, hogy élete fogytáig egy és ugyanaz a véleménye lesz minden egyes meghatározott dologról és hogy jellemtelenséggel ne vádolhassák meg, sohasem változtatja meg a véleményét, akár milyen együgyű vagy képtelen is. A jellemnek ennél fogva meglehetősen közönséges embernek kell lennie, olyanformának, mint akire azt szoktuk mondani: egy kicsit ostoba. A jellem és az automata körülbelül egybevág tehát. Dickens híres jellemei kintornához való bábok, és a színpadi jellemeknek automatáknak kell lenniök. Minden jól megrajzolt jellem egy-egy karrikatura. A jellemnek tudnia kell továbbá, hogy mit akar. Mit tudunk arról, hogy mit akarunk? Akarunk vagy nem akarunk, ennyi az egész. Ha gondolkozni próbálunk az akaratunkról, az akarat rendszerint megszűnik. A társadalomban és az életben mindig meg kell gondolnunk, hogy milyen következményekkel fog járni a cselekedetünk sajátmagunkra és másokra nézve, és éppen ezért megfontoltan kell cselekednünk. Aki megfontolás nélkül cselekszik, az oktalan, önző, naiv és nemtudatos. Az ilyen emberek előretörnek az életben, mert nem törődnek vele, hogy miféle kellemtelenségek származnak a cselekedeteikből má-

sokra, hanem azt nézik csak, hogy mi hasznuk lesz nekik maguknak abból, amit tesznek.

János, aki megszokta a szívekbe és vesékbe néző keresztény önszemlélődést, szerette volna tudni, vajjon van-e olyan ember számára megfelelő jelleme, aki készül megalapítani a jövődjét.

Emlékezett rá, hogy az a cselédlány, akit megvert, mert egyszer, amikor aludt, kitakarta a testét, az eset után így szólt: — Ennek a fiúnak van jelleme! — Mit akart ezzel mondani? — Láttam, hogy volt elég elszántsága ahhoz, hogy amikor meggyalázták, kiment a parkba, botot vágott magának és megbüntette a lányt. Ha a rendes utat választja és elmegy árulkodni a szüleihez, a lány bizonyára gyáva fickónak tartotta volna. Az anya ellenben, aki akkor még élt, másként ítélte meg a cselekedetét, amennyiben bosszúvágyónak nevezte őt érte. Ime, máris két felfogással állt szemben ugyanarra a dologra vonatkozóan, és természetesen azt fogadta el, amely kevésbbé volt megítéltető, mert inkább ezt hitte el. Bosszú? Hiszen büntetés volt? De volt joga büntetni? Joga? Kinek van joga? Hiszen a szülők mindig bosszút álltak! Nem, büntettek. Őnekik tehát más joguk volt, mint neki, ennél fogva kétféle jog van.

De János csakugyan bosszúvágyó volt. Egy fiú a Klára-temetőben nyíltan azt hirdette, hogy János apja kalodában ült. Meggyalázása volt ez az egész családnak. János, minthogy gyöngébb volt a fiunál, segítségül hívta a bátyját, aki jó verekedő volt, és ketten együtt vérbosszút álltak.

Ez bizony régi jó családi bosszú volt, ennek érték, hanem elpáholták a fiú öccsét is, pedig ez úgyszólván ártatlan volt, mindössze hancegett egy a fiún néhány hólabdával. Sőt ennyivel be sem kicsit.

Ez bizony régi jó családi bosszú volt, ennek

minden szimptomájával. De hát mit kellett volna tennie? Árulkodni a tanítónál? Nem, ezt sohasem tette. Akkor hát bosszúálló volt. Ez súlyosan terhelő vád volt.

De aztán tovább gondolkodott. Bosszút állt vajjon az apján azért a sok igazságtalanságért, amit elkövetett vele, vagy bosszút állt vajjon a mostoháján? Nem! Mindent elfelejtett és félrehúzódott az útjukból.

Vagy bosszút állt talán a Klára-iskola tanítóin, és küldött-e nekik kövel telt ládát karácsonyi ajándékkal? Nem! Szigorú volt talán másokkal szemben és kicsinyes, mikor ítéletet mondott viselkedésükről sajátmagával szemben? Szó sincs róla! Egészen kényelmesen lehetett kezelni őt, mert hiszékeny volt és bármire rávehető, ha nem érezett kényszert és elnyomást. Pajtásai csereigéret ellenében kicsapták tőle a herbáriumát, a rovargyűjteményét, a kémiai készülékeit, az indiánkönyveit. Zaklatta vagy piszkálta őket? Nem, szégyenkezett helyettök is és beletörődött mindenbe. Egyszer félév végén egyik tanítványának az apja elfelejtett fizetni Jánosnak. Szégyelte figyelmeztetni és csak egy félév múlva volt kénytelen apja kívánságára behajtani a követelését.

Sajátságos vonása volt Jánosnak, hogy azonosítani szokta magát másokkal, szenvedett, szégyenkezett mások nevében. Ha a középkorban él, stigmatizálta volna magát.

Ha valamelyik fivére valami ostobaságot vagy izléstelenséget mondott, János szégyenkezett. Egyszer ott volt a templomban, mikor az iskolásfiúk kórusa szörnyű hamisan énekelt. János elbújt a padban és szégyenkezett.

Egyszer sikerült neki verekedés közben erősen mellbevágnia egyik társát, de mikor látta,

hogy a fiú arca eltorzul fájdalmában, János sírva fakadt és kezét nyújtott neki. Valahányszor olyasmire kérte őt valaki, amit sehogysem akart megtenni, szenvedett ahelyett, akinek nem teljesíthette a kívánságát.

Gyáva volt, nem engedett távozni senkit anélkül, hogy meg ne hallgassa, mert félt attól, hogy elégedetlen embert lásson. Félt még mindig a sötétben, félt a kutyáktól, a lovaktól, az idegen emberektől. De hogyha kellett, bátor is tudott lenni, például, mikor fellázadt az iskolában, noha az érettségijét kockáztatta, vagy amikor szembeszállt az apjával.

„Az az ember, akinek nincs vallása, olyan, mint a barom”, — hirdette a régi ábécés könyv. Minthogy mostanában fölfedezték, hogy az állatok nagyon vallásosak, meg hogy az, akinek tudománya van, meglehet vallás nélkül is: a vallás hasznos hatását nagyon lebecsülik. Minthogy János állandóan magán kívül, az Istenben, kereste az erőt, elveszítette saját erejét és a hitet önönmagában. Az Isten elapasztotta az ifjú énjét. Imádkozott folytonfolyvást, valahányszor bajban volt. Imádkozott az iskolában, amikor rákerült a felelés sora, imádkozott a kártyaasztal mellett, mikor osztottak.

A vallás megrontotta, mert az ég számára nevelte a föld helyett. A család tönkretette, mert a család számára idomította a társadalom helyett, és az iskola az egyetem számára fejlesztette az élet helyett.

Határozatlan és gyöngé volt. Mikor dohányt akart vásárolni, megkérdezte a barátjától, milyen fajtát vegyen, s addig tétovázott két fajta között,

míg végül egy harmadikat választott. Ennélfogva a jóbarátok zsákmánya lett. Az a tudat, hogy kedvelik, megszüntette az ismeretlentől való félelmét, s a barátság erőt öntött belé.

Szeszélyek is gyötörték még. Egyizben, amikor falun volt a tanítványaival, beutazott a városba, hogy onnan kikocsizzon Fricihez. Mikor a városba érkezett, nem folytatta útját, hanem otthon maradt ágybanfekve a szüleinél, miközben órákhoz-szat azon töprengett, vajjon továbbutazzék-e vagy sem. Tudta, hogy a barátja várja, ő maga is szeretett volna találkozni vele, de mégsem utazott. Másnap visszautazott a tanítványaihoz, panaszos levelet írt Fricinek, és iparkodott kimagyarázkodni. De Frici megharagudott rá és hallani sem akart semmiféle szeszélyről.

Minden gyöngesége ellenére néha óriási erőtartálékot érzett magában és ilyenkor mindenre képesnek hitte magát.

Tizenkétéves korában meglátott egy francia ifjusági könyvet, amelyet a bátyja hozott magával Párisból.

— Ezt lefordítjuk és karácsonyra kiadjuk, — mondta János.

Le is fordították, de aztán nem tudták, mi a tennivalójuk, és a könyv ott maradt.

Hozzájutott egy olasz nyelvtanhoz és olaszul tanult.

Házitanító volt, amikor egyszer föltette magában, hogy átalakít ő maga egy nadrágot, mert szabó nem volt sehol. Fölfejtette, újra összevarrta és a nagy istállókulccsal ki is vasalta a nadrágot. Ő maga foltozta meg a cipőit is.

Valahányszor hallotta, hogy a testvérei kvar-tetteket játszanak, sohasem volt meglegedve a

játékukkal. Kedve lett volna felugrani, elvenni tőlük a hangszereket és megmutatni nekik, hogyan kellene játszani.

Amikor az énekhangját gyakorolta, a gordonkát használta és ezen játszott le a dallamot. Csak legalább a húrokat is ismerte volna.

János hozzászokott ahhoz, hogy megmondja az igazat. Füllentett néha, mint minden gyermek, önvédelemből vagy kotnyeles kérdezősködőknek. De brutális öröme telt benne, ha társalgás közben, amikor kerülgették az igazat, nyersen ki mondhatta azt, amit mindenki gondolt. Egy bálban, ahol hallgatag volt, megkérdezte tőle a táncosnője, mulattatja-e a táncolás?

— Egyáltalán nem.

— Hát akkor miért táncol?

— Azért, mert rákényszerítenek.

János is lopott almát, úgy, mint minden gyerek, de ez nem nyomta őt; sőt nem is titkolta. Hiszen ez szokás volt.

Az iskolában sohasem volt semmiféle kellemtelen ügye. Egyszer a félév utolsó napján letört egy ruhafogast és széttépett néhány ócska füzetet, több társával együtt. Egyedül őt büntették meg érte. Rakoncátlankodás volt, vad öröm kitörése, és senki sem fogta fel tragikusan.

Most, amikor birói széket ült sajátmaga fölé, elkezdte összegyűjteni mások ítéletét saját magáról, és csak most döbbsent meg az ítéletek tarkaságán. Az apja keményszívűnek tartotta; a mostohája gonosznak; a fivérei különös teremtnének; a cselédek annyifélekép ítélték meg, ahányan voltak; az utolsó szerette őt és úgy vélte, hogy a szülei rosszul bánnak vele, noha jó gyerek; bárátnője eleinte érzelmesnek, mérnökbarátja eleinte

kedves fiúnak tartotta; Frici barátja szerint búskomor volt, tele vad pajkossággal; a nagynénjei szerint jó szíve volt; a nagyanyja jellemnek tartotta; kedvese, aki pincérnő volt a „Lovászmeszter”-ben, természetesen istenítette; a tanítók az iskolában nem igen tudták, hányadán vannak vele! A gögösökkel gögös volt, a barátságosakkal barátságos. És a pajtásai? Ezek sohasem nyilatkoztak; hízelegni nem szoktak egymásnak, ellenben szidták egymást és verekedtek egymással, amikor szükség volt rá.

János szerette volna tudni, ő volt-e ilyen sokrétű alak, vagy pedig az ítéletek voltak-e ilyen sokoldalúak? Álnok volt talán? Másnak mutatkozott az egyik emberrel, mint a másikkal szemben? Ezt tette és a mostoha sejtette ezt. Képmutatóskodik, mindig azt mondta rá, mikor valami jót hallott felőle.

De hiszen valamennyien képmutatóskodtak. A mostoha nyájas volt az urával, kemény a mostohagyermekével, puha a saját gyermekével, hajlongott a háziúr előtt, gögös volt a cselédséggel, bókolt a pietista-pap előtt, mosolygott a hatalmasokra, vigyorgott a tehetetleneken.

Ez az alkalmazkodás törvénye volt, amelyet János még nem ismert. Az emberek ilyenek voltak; ösztön volt bennök az alkalmazkodás, számításból vagy öntudatlanul, reflex-mozgásszerűen. Bárányok a jóbarát számára, oroszlánok az ellenséggel szemben.

De mikor volt őszinte az ember? És mikor volt álnok? Hol rejtőzött az én-je? Az állítólagos jelleme? Sem itt, sem ott, hanem mindakét oldalon. Az én nem különálló valami, hanem reflexek tömege, ösztönök és vágyak komple-

xuma, amelyek közül hol elnyomunk némelyeket, hol szabadjára eresztünk másokat!

Az ifjú komplexuma a sok vérkereszteződés, a családi élet ellentmondó elemei, a könyvekből merített dús tapasztalatok és az életben szerzett tarka élmények következtében meglehetősen gazdag, de rendezetlen anyag volt. János kereste még csak a szerepét, minthogy nem találta még meg az elhelyezkedését, és ezért továbbra is „jellemtelen” maradt.

Nem tudta még eldönteni, melyek azok az ösztönök, amelyeket el kell nyomnia, és mennyi az, amit az én-jéből fel kell majd áldoznia a társadalom kedvéért, amelybe most készült belépni.

Ha láthatta volna sajátmagát, megállapította volna, hogy a legtöbb szó, amelyet kimondott, könyvekből vagy a társaitól ragadt rá; taglejtéseit tanítóinak és barátainak köszönhette; vonásait rokonainak; kedélyét anyjának és dajkájának; hajlamait apjának, vagy talán apai nagyapjának. Arcában nem volt meg sem anyjának, sem apjának egyetlen vonása sem. Minthogy nem látta soha sem anyjának az apját, sem apjának az anyját, hozzájuk való hasonlatosságát nem ítélhette meg. Mije volt hát sajátmagától és sajátmagában? Semmije! De lelki komplexumában volt két alapvonás, amely döntő elhatározással volt életére és sorsára.

A kételkedés! A gondolatokat nem fogadta el teljesen kritikátlanul, hanem továbbfűzte, egybevetette őket. Ezért nem lehetett automatává és nem illeszkedhetett bele a rendezett társadalomba.

Érzékenység minden nyomással szemben! Ezért igyekezett részben csökkenteni a nyomást,

amennyiben saját színvonalát emelte, részben pedig megbírálni azt, ami fölötte volt, hogy belássa, hogy voltaképpen nem is igen olyasmi, amiért érdemes volna túlságosan törni magát.

Igy lépett ki az életbe! Hogy kifejlődjék és megmaradjon mégis mindvégig olyannak, amilyen volt.

UTOIRAT.

Most, miután befejeztem ennek az első résznek a korrigálását, meg kell vallanom, hogy ki mondhatatlanul kinos munka volt számomra. De azért mégsem jutott eszembe, hogy megpróbáljam elnyomni ezt az új kiadást. Az áldozatot meghoztam egyszer, nem vonhatom tehát vissza többé! Ellenben szerettem volna kímélni a kortársakat, akiket kicégéreztem, de nem volt rá lehetőség. Nem tehetek egyebet, mint hogy kijelentem: Vannak cselekedetek, amelyektől visszariad az ember, amelyeket azonban mégis el kell követnie, mert feladatot teljesít velök. A költő hivatása önfeláldozás, de ez a könyv, amely „a halál küszöbén” íródott, akkor vizsgálóbírói jegyzőkönyv volt a gyermekekre és az ifjúra vonatkozóan; most azonban ítéletté lett, csakhogy föltételelessé.

Csak néhány durva szót töröltem, és néhány olyan sort hagytam el, amely tisztára félreértést vagy szükségtelen kirohanást tartalmazott.

1909, február 7-én

A szerző.

TARTALOM

	Oldal
<i>A fordító bevezető megjegyzése az első kiadáshoz</i>	3
<i>Megjegyzés a második kiadáshoz</i> — — — — —	5
<i>Előszó a Cseléd fiához</i> — — — — —	6
<i>A cseléd fia</i> — — — — —	9
1. Félösen és éhesen — — — — —	11
2. Kezdődik az idomítás — — — — —	41
3. El hazulról — — — — —	53
4. Érintkezés az alsóosztállyal — — — — —	66
5. A felsőosztállyal — — — — —	93
6. A kereszt iskolája — — — — —	114
7. Az első szerelem — — — — —	141
8. A jégzajlás — — — — —	171
9. Mások kenyerét eszi — — — — —	209
10. Jellem és sors — — — — —	229
<i>Utóirat</i> — — — — —	244

STRINDBERG ÁGOST DRÁMAI MUNKÁI

SVÉD EREDETIBŐL FORDITJA
MIKES LAJOS

Egyelőre a következő öt kötet kiadása van előkészületben :

- I. Az apa
Julia kisasszony
A pajtások
- II. Tíz 1 felvonásos
- III. Damaszkusba
(I., II., III. rész).
Ádvent
- IV. Mámor-Hattyu-
vér (Megjelent)
- V. Haláltánc (I., II.
rész). Sajtó alatt

BUDAPEST, DICK MANÓ KIADÁSA

STRINDBERG ÁGOST

KILENCKÖTETES
ÖNÉLETRAJZA:

EGY LÉLEK FEJLŐDÉSE

Svéd eredetiből fordította :

MIKES LAJOS

- I. A cseléd fia (1849=1867). Megjelent a második kiadása
- II. A forrongás évei (1867=1872). Megjelent
- III. A vörös szobában (1872=1875). Megjelent
- IV. Ászerző (1877=1886). Megjelent
- V. Vallomások (1875=1888). Megjelent a harmadik kiadása
- VI. El egymástól! (1892=94). Megj.
- VII. Inferno (1894=1897). Megjelent
- VIII. Legendák (1897=98). Sajtó alatt
- IX. Egyedül (1899=1900). Előkész.

BUDAPEST, DICK MANÓ KIADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZKA

UNIVERSITY